Victor Hugo

ULTIMA ZI A UNUI CONDAMNAT LA MOARTE

Traducere de Mihai Rădulescu

1971

EDITURA JUNIMEA

COLECTIA ,,101 CĂRȚI”

Primele ediţii ale acestei lucrări, publicată la început fără nume de autor, debutau cu următoarele rînduri:

„Se poate lua cunoştinţă de existenţa acestei lucrări în două moduri. Fie că s-a găsit, cu adevărat, un teanc de hîrtii îngălbenite şi de mărime deosebită, în care s-au aflat însemnate, unul cîte unul, ultimele gînduri ale unui nenorocit; fie că am dat peste un om, un visător, preocupat de observarea naturii spre profitul artei, un filozof, un poet, cine ştie cine, a cărui idee, fantezia aceasta, l-a copleşit, neputîndu-se slobozi de sub imperiul ei decît lepădînd-o într-o carte.

Cititorul va alege din aceste două explicaţii pe cea care îi va place“.

După cum reiese din text, în epoca în care a fost publicată cartea de faţă, autorul n-a socotit că se cuvine să-şi înfăţişeze întreaga gîndire. A preferat să aştepte ca ea să fie înţeleasă şi să vadă dacă, într-adevăr, va fi. A fost. Astăzi, autorul poate dezvălui ideea politică, ideea socială, pe care a voit să le popularizeze în această nevinovată şi candidă formă literară. El declară, aşadar, sau, mai curînd, mărturiseşte cu glas tare că Ultima zi a unui condamnat la moarte nu reprezintă altceva decît o pledoarie, directă sau indirectă, cum vreţi să o luaţi, în favoarea abolirii pedepsei capitale. Lucrul anume pe care a intenţionat să-l facă, tot ce ar dori ca posteritatea să întrevadă în opera sa, dacă s-ar întîmpla să fie interesată de ceva atît de mărunt, nu este apărarea particulară, totdeauna lesnicioasă, totdeauna tranzitorie, a cutărui ori cutărui criminal, a cutărui ori cutărui acuzat ales dintre alţii; este vorba de pledoaria generală şi permanentă în favoarea tuturor acuzaţilor de azi şi de mîine; este articolul cel mai de seamă din dreptul umanităţii invocat şi pledat cu glas răspicat în faţa societăţii, ce reprezintă marea curte de casaţie; este scopul suprem al respingerii lui abhorrescere a sanguine acceptat pentru totdeauna încă dinaintea judecării tuturor proceselor criminale; este întrebarea sumbră şi fatală ce palpită în taină în adîncul tuturor proceselor capitale sub întreitul patos al retoricii însîngerate sub care o ascund slujbaşii regelui; este problema vieţii şi a morţii, dezgolită, despovărată de toate întortochelile sonore ale parchetului, adusă cu brutalitate la lumina zilei şi aşezată chiar acolo unde

se cade să fie văzută — acolo unde se află cu adevărat, în mediul său autentic, cumplit; nu la tribunal, ci pe eşafod; nu în faţa judecătorului, ci a călăului.

Iată care a fost intenţia autorului. Dacă viitorul i-ar atribui, într-o bună zi, gloria de a fi făcut-o, ceea ce nu se încumetă să nădăjduiască, altă coroană nu îşi doreşte.

Autorul declară, deci, repetat că se află, în numele tuturor acuzaţilor cu putinţă, inocenţi sau vinovaţi, în faţa tuturor curţilor, pretoriilor, juriilor, justiţiilor. Această carte se adresează oricui ar judeca. Iar pentru ca pledoaria să fie tot atît de vastă după cum îi este cauza, a trebuit — şi acesta este motivul pentru care Ultima zi a unui condamnat este alcătuit astfel — să elimine, de pretutindeni, din subiect, contingentul, accidentul, specificul, specialul, relativul, modificabilul, episodul, anecdota, evenimentul, numele propriu şi să se mărginească, dacă aceasta înseamnă a te mărgini, numai la a pleda cauza unui condamnat oarecare, executat într-o zi oarecare, pentru o crimă oarecare. E fericit dacă, fără ajutorul altei unelte decît aceea a gîndirii sale, a pătruns atît de adînc, încît a făcut să sîngereze o inimă sub acel oes triplex al magistratului! E fericit dacă a izbutit să îi facă demni de milă pe cei ce se cred drepţi! E fericit dacă, tot scormonind în judecător, a izbutit, cîteodată, să redescopere omul!

Cu trei ani în urmă, cînd a apărut această carte, cîtorva persoane le-a trecut prin minte să o conteste autorului. Unii au presupus că este o carte englezească, alţii — americană. Ciudată manie să cauţi la o mie de leghe originile lucrurilor şi să faci să izvorască din acelaşi loc cu Nilul pîrîul ce spală uliţa ta! Din păcate nu se află aici nici vreo carte englezească, nici una americană, nici una chinezească. Ideea Ultimei zile a unui condamnat la moarte nu este luată din nici o carte; autorul nu obişnuieşte să-şi caute ideile atît de departe, ci acolo de unde le-aţi fi putut afla cu toţii, unde le-aţi şi aflat poate (cine n-a trăit, în duhul său, sau n-a visat la ultima zi a unui condamnat la moarte?), adică, pe şleau, din piaţa publică, din place de Grève. Trecînd pe acolo, într-o bună zi, a ridicat această idee fatală, ce se zbătea într-o baltă de sînge, sub cioturile înroşite ale ghilotinei.

Începînd cu acea dată, de cîte ori, în curgerea joilor funebre ale curţii de casaţie, intervenea una dintre acele zile în care ţipătul unei condamnări la moarte izbucnea în Paris, de fiecare dată cînd autorul auzea trecîndu-i pe sub ferestre urlătorii aceia răguşiţi ce hăituiau spectatorii spre Grève, de fiecare dată îi revenea ideea dureroasă, îl copleşea, îi umplea mintea cu jandarmi, călăi şi gloată, îi explica, ceas de ceas, ultimele suferinţe ale nenorocitului ce agoniza: în această clipă se mărturiseşte, în această clipă este tuns, în această clipă i se leagă mîinile; era somat, el, biet poet, să spună toate acestea societăţii care îşi vede de afacerile ei, în timp ce lucrul acela monstruos este săvîrşit; era stors, era împins, era zguduit, iar dacă tocmai versifica, îi ucidea stihurile abia schiţate; punea la index toate lucrările, se interpunea la orice, îl investea, îl obseda, îl asedia. Un supliciu, un supliciu care începea o dată cu trezirea zorilor şi care dura, aidoma cu al nenorocitului ce era torturat în acelaşi timp, pînă la ceasurile patru. Numai atunci, o dată strigat ponens caput expiravit, de către glasul sinistru al orologiului, autorul respira şi îşi recăpăta o oarecare libertate a spiritului. Şi într-o bună zi, în sfirşit, — era, după cum îşi aminteşte, a doua zi după executarea lui Ulbach — începu să scrie această carte. De atunci se simte slobozit. Cînd fu comisă una dintre aceste crime publice numite execuţii judiciare, conştiinţa sa îi spuse că nu mai era solidar. Nu s-a mai simţit stropit pe frunte de picătura aceea de sînge, ţîşnită din Grève pe capul tuturor membrilor comunităţii sociale.

Totuşi, aceasta nu e destul. A-ţi spăla mîinile este bine, a împiedica sîngele să curgă ar fi şi mai bine. ,

Şi nici că ar putea exista un scop mai înalt, mai sfînt, mai august decît acesta: să participi la abolirea pedepsei cu moartea. Într-adevăr, autorul participă din adîncul inimii la dorinţele şi eforturile oamenilor generoşi ai tuturor naţiunilor ce conlucrează de mulţi ani la dărîmarea copacului spînzurătorii, singurul copac pe care revoluţiile nu îl dezrădăcinaseră. El, cel fără de vlagă, soseşte, la rîndul său, să pună umărul şi să adîncească tăietura pe care a făcut-o Béccaria, cu şaptezeci de ani în urmă, în bătrîna spânzurătoare, înălţată de atîtea secole deasupra creştinătăţii.

Tocmai spuneam că eşafodul este singurul edificiu pe care revoluţiile nu îl dărîmă. Într-adevăr, rareori se întimplă ca revoluţiile să rămînă sobre, în privinţa sîngelui omenesc, şi, deoarece apar pentru a curăţi de mortăciuni, pentru a tăia crengile uscate ale societăţii, pedeapsa cu moartea este unaa dintre uneltele pe care greu se pot obişnui să o lepede.

Vom mărturisi totuşi că dacă a fost vreo revoluţie care să ne pară demnă şi în stare să suprime pedeapsa cu moartea, apoi aceasta a fost Revoluţia din iulie. Se pare, cu adevărat, că ţinea de cea mai elementară mişcare populară a timpurilor moderne să şteargă legiuirea barbară a lui Ludovic al XI-lea, a lui Richelieu şi a lui Robespierre şi să înscrie, în fruntea legii, inviolabilitatea vieţii umane. Se cădea ca anul 1830 să sfărîme satîrul lui '93.

O clipă am nădăjduit. În august 1830, plutea atîta generozitate în aer, un duh atît de blînd şi de civilizat se legăna în mase, simţeai inima înflorind la apropierea unui viitor frumos, încît ni se părea că pedeapsa cu moartea este abolită de drept, dintr-o singură lovitură, printr-o consimţire tacită şi unanimă, aşa cum se întîmplase cu celelalte lucruri rele ce ne stingheriseră. Poporul aprinsese un foc al veseliei cu zdrenţele vechiului regim. Aceasta reprezenta zdreanţa însîngerată; o credeam în maldăr. Am crezut-o arsă ca şi celelalte. Şi, timp de cîteva săptămîni, am crezut, gîndind la viitor, în inviolabilitatea vieţii, ca şi în inviolabilitatea libertăţii.

Şi, într-adevăr, abia se scurseră două luni, că se şi făcu o tentativă de a rezolva ca pe o realitate legală utopia sublimă a lui Cezar Bonesana.

Din nenorocire, această încercare fu stîngace, neîndemînatică, aproape ipocrită, urmărind de fapt alt interes decît pe cel general.

Oricine îşi aminteşte că în octombrie 1830, la cîteva zile după ce fu înlăturată, prin ordinul de zi, propunerea înmormîntării lui Napoleon sub coloană, întreaga Cameră se puse pe plîns şi pe boncăluit. Problema pedepsei capitale apăru din nou şi vom arăta, cîteva rînduri mai jos, şi cu ce prilej; măruntaiele legislatorilor părură cutreierate de o subită şi minunată mizericordie. Joaca era de-a cine să vorbească, de-a cine să geamă, de-a cine să ridice miinile spre cer! Pedeapsa cu moartea,

Doamne Dumnezeule ! Ce oroare ! Cutare bătrîn procuror general, încărunţit în roba roşie, care toată viaţa mîncase pîine înmuiată în sîngele rechizitoriilor, îşi compuse pe dată o mutră jalnică şi atestă pe zei că era indignat de ghilotină. Timp de două zile tribuna nu se despovără de caţavenci jeluitori şi a fost un plîns, o miriologie, un concert de psalmi lugubri, un Super flumina Babylonis, un Stabat mater dolorosa, o mare simfonie în ut, cu coruri, executată de orchestra asta întreagă de oratori ce garnisesc primele bănci ale Camerei şi scot sunete atît de frumoase la zile mari. Cutărică veni cu basul său, cutărel cu falsetul. Nu lipsea nici unul. Nici că se poate ceva mai patetic ori mai plin de jale. Şedinţa de noapte, îndeosebi, a fost tandră, paternă şi sfîşietoare, ca un act al cincilea de Lachaussée. Bunul public, care nu înţelegea nimic, avea ochii plini de lacrimi[1]*.*

Despre ce era vorba? Să fie suprimată pedeapsa cu moartea?

Da şi nu.

Iată faptele :

Patru oameni de lume, patru oameni ca lumea, dintre acei oameni pe care se poate să îi fi întîlnit prin saloane şi cu care se poate să fi schimbat o vorbă-două, de politeţe, patru bărbaţi, spuneam, au încercat, în înalte cercuri politice, una dintre acele lovituri îndrăzneţe pe care Bacon le numeşte crime, şi Machiaveli — întreprinderi. Or, crimă sau întreprindere, legea, la fel de brutală cu toţi, le pedepseşte cu moartea. Şi cei patru nenorociţi la asta ajunseseră, arestaţi, deţinuţi ai legii, păziţi de trei sute de cocarde tricolore, sub frumoasele ogive de la Vincennes. Ce se poate face şi cum să se facă ? Pricepeţi că nu este cu putinţă să trimiteţi la Grève, legaţi în chip mîrşav cu funii groase, într-o căruţă, spate în spate cu acel funcţionar pe care nu se face nici măcar să-l numim, patru bărbaţi ca dumneavoastră şi ca mine, patru oameni de lume! Măcar de ar exista o ghilotină din lemn de acaju!

---

1 Nu avem pretenția de a îmbrățișa cu acelasi dispreț tot ce a fost spus cu acel prilej de Cameră. Au fost rostite, ici și colo și cuvinte frumoase și demne. Am aplaudat, ca toți ceilalți, discursul grav și simplu al domnului de la Fayette și, cu o altă nuanță, remarcabila improvizație a domnului Villemain.

Păi, nimic altceva decît să abolim pedeapsa cu moartea !

Şi Camera se pune pe treabă!

Băgaţi de seamă, domnilor, că, ieri încă, socoteaţi această abolire drept o utopie, o teorie, un vis, o nebunie, poezie. Băgaţi de seamă că nu este pentru întîia oară cînd se încearcă să vi se atragă atenţia asupra căruţei, asupra funiilor groase, asupra oribilei maşinării roşii şi că este ciudat cum această unealtă hidoasă vă sare în ochi, aşa, deodată.

Ba chiar aşa e ! Nu din pricina voastră, oameni din popor, suprimă pedeapsa capitală, ci din pricina noastră, deputaţi, ce putem deveni miniştri. Nu vrem ca maşina lui Guillotin să muşte din clasele sus-puse. Cu atît mai bine dacă asta convine tuturora; noi, însă, ne-am gîndit la noi. Ucalegon arde. Să stingem focul. Degrabă, lichidaţi călăul, bifaţi Codul.

Iată aşa, cele mai frumoase combinaţii sociale sînt alterate şi denaturate de un aliaj de egoism. Vina neagră din marmura albă circulă pretutindeni, apare la tot pasul, sub daltă. Trebuie refăcută statuia.

Bineînţeles că nu este cazul să o declarăm aici: nu sîntem dintre aceia care au cerut capul celor patru miniştri. O dată arestaţi aceşti nenorociţi, mînia indignată pe care ne-a inspirat-o atentatul lor s-a preschimbat, ca la toţi oamenii, într-o milă nesfîrşită. Ne-am gîndit la prejudecăţile dobîndite prin educaţie de către unii dintre ei, la creierul prea puţin dezvoltat al şefului lor, cu fanatism şi obstinaţie recăzut în erezia conspiraţiilor din 1804, încărunţit înainte de vreme în umbra umedă a puşcăriilor statului, la imperativele fatale poziţiei lor comune, la imposibilitatea de a frîna cînd te afli pe panta aceea abruptă pe care monarhia se lansase, în plină viteză, în 8 august 1829, la influenţa persoanei regale, pe care, pînă atunci, mizasem prea puţin şi, îndeosebi, la demnitatea cu care unul dintre ei se învăluia aşa cum învăluieşti într-o mantie purpurie nenorocirea. Facem parte dintre aceia cărora le doream, cu toată sinceritatea, viaţă neştirbită şi care eram gata să ne devotăm acestei cauze. Iar dacă, prin absurd, într-o bună zi, li s-ar fi ridicat un eşafod în Grève, avem siguranţa că ar fi avut loc o răzmeriţă, pentru a-l dărîma, şi cel care scrie aceste rînduri s-ar fi alăturat acestei răzmeriţe.

Pentru că, este necesar să o spunem, în crizele sociale, eşafodul politic, dintre toate eşafodurile, este cel mai abominabil, cel mai funest, cel mai otrăvit, cel care se cere extirpat cît mai grabnic. Felul acesta de ghilotină încolţeşte printre pietroaiele pavajului şi, cît ai zice peşte, se răspîndeşte pretutindeni.

Fiţi cu băgare de seamă la primul cap ce cade în perioada revoluţionară. Poporul îi prinde gustul.

Eram deci, personal, de acord cu cei ce voiau să îi cruţe pe cei patru miniştri şi — total de acord cu ei, datorită atît unor raţiuni sentimentale, cît şi politice. Numai că am fi preferat ca să fi ales Camera un alt prilej pentru a propune abolirea pedepsei cu moartea.

Dacă această abolire mult dorită nu ar fi fost propusă în legătură cu patru miniştri picaţi din Tuileries la Vincennes, ci în legătură cu primul hoţ de drumul mare venit, cu unul din trei acei nenorociţi la care abia vă uitaţi cînd trec pe lîngă dumneavoastră pe stradă, cărora nu le azvîrliţi nici măcar o vorbă, de a căror atingere murdară vă feriţi în chip instinctiv; nenorocitul, copil răpciugos fiind, alerga în picioarele goale prin noroiul răscrucilor, dîrdîind iernile pe marginea cheiurilor, încălzindu-se la ferestruicile bucătăriilor domnului Véfour, la care prînzeaţi, dezgropînd de ici, de colo, cîte o coajă de pîine dintr-o grămadă de gunoi şi ştergînd-o înainte de a o mînca, scărmănînd, cît e ziua de lungă, fiul cu un cui, doar-doar o găsi o para chioară, distrîndu-se numai cu spectacolul gratuit oferit de serbarea regelui şi de execuţiile din Grève, alt spectacol fără plată; bieţi prăpădiţi pe care foamea îi împingea la furt, iar furtul la celelalte; copii dezmoşteniţi de o societate vitregă, pe care casa de corecţie îi ia în primire la doisprezece ani, la optsprezece — temniţa şi eşafodul la patruzeci; amărîţi pe care cu o şcoală şi un atelier i-aţi fi putut face buni, morali, utili şi cu care nu ştiţi ce să mai faceţi, vărsîndu-i, ca pe o sarcină inutilă, ba în furnicarul roşu de la Toulon, ba în temniţa mută de la Clamart, lipsindu-i de viaţă după ce le-aţi luat libertatea; dacă aţi fi propus abolirea pedepsei cu moartea în legătură cu unul dintre aceşti oameni, ah! şedinţa voastră ar fi fost atunci cu adevărat demnă, măreaţă, sfîntă, majestuoasă, venerabilă. De cînd acei auguşti părinţi din Trente i-au invitat pe eretici la conciliu în

numele măruntaielor Domnului, per viscera Dei, nădăjduind convertirea lor quoniam sancta synodus sperat hoereticorum conversionem, nicicînd n-ar mai fi fost adunare care să înfăţişeze omenirii spectacol mai sublim, mai ilustru, mai milos. Îi e dat celui puternic să se ocupe de cel mărunt şi slab. Ce frumoasă ar fi o adunare de brahmini luînd în mîini cauza atîtor paria. În cazul nostru, cauza nenumăraţilor paria este cauza poporului. Abolind pedeapsa cu moartea, în numele lui, şi fără a aştepta să fiţi direct interesaţi în problemă, aţi fi săvîrşit ceva mai mult decît o operă politică, aţi fi săvîrşit o operă socială.

Pe cînd aşa, încercând suprimarea, nici măcar n-a fost o operă politică, deoarece nu a avut loc în numele abolirii, ci pentru salvarea a patru miniştri nenorociţi, prinşi cu mîna în sacul loviturilor de stat!

Ce s-a întîmplat? Păi, voi nefiind sinceri, noi am fost neîncrezători. Cînd poporul a văzut că urmează să fie tras pe sfoară, s-a făcut foc pe întreaga treabă şi, lucru remarcabil, s-a agăţat cu toate puterile de această pedeapsă cu moartea, a cărui sarcină el o poartă în întregime, orice s-ar spune. Din neîndemînarea voastră a ajuns aici. Abordînd problema pieziş, în chip necinstit, aţi compromis-o pentru multă vreme. Aţi jucat teatru. Aţi fost fluieraţi.

Şi totuşi s-au găsit cîteva suflete bune care să ia această farsă în serios. Imediat după acea faimoasă şedinţă, procurorii generali au primit ordinul, prin intermediul cinstitului minitstru al justiţiei, de a întrerupe, pe termen nedefinit, orice execuţie capitală. În aparenţă, era un pas mare. Adversarii pedepsei cu moartea respirară uşuraţi. Dar iluzia avu viaţă scurtă.

Procesul miniştrilor se isprăvi. Nu ştiu ce condamnare a fost pronunţată. Cele patru vieţi fură cruţate. Ham fu ales drept cale de mijloc între moarte şi libertate. Terminîndu-se cu aceste aranjamente, spiritele oamenilor de stat de la conducere înlăturară teama, şi, o dată cu teama, pieri şi umanitatea. Nici nu mai fu vorbă de abolirea pedepsei cu moartea; şi, de îndată ce nu mai fu necesară, utopia redeveni utopie, teoria — teorie, poezia — poezie.

Bineînţeles că în închisori, însă, existau cîţiva nenorociţi de condamnaţi de rînd, care se plimbau prin ţarcuri, de cinci sau şase luni, respirînd, definitiv liniştiţi, siguri că vor trăi, luînd amînarea drept graţiere. Dar, aveţi răbdare.

Călăul se temuse straşnic, ca să spunem adevărul. În ziua cînd îi auzise pe făcătorii noştri de lege vorbind despre umanitate, filantropie, progres, se crezuse pierdut. Ticălosul se ascunsese, se ghemuise sub ghilotina lui, simţindu-se prost sub soarele lui cuptor, ca o pasăre de noapte în plină zi, strâduindu-se să se facă uitat, astupîndu-şi urechile şi neîndrăznind să sufle. Dispăruse de şase luni. Nu mai dădea nici un semn de viaţă. Treptat, însă, în bezna în care trăia, şi-a luat curaj. A tras cu urechea spre Cameră şi n-a mai auzit rostindu-i-se numele. Nu se mai juca nimeni cu acele cuvinte sonore de care se temuse atîta. Nu se mai declamau comentarii ale Tratatului delictelor şi pedepselor. Erau preocupţi de altele, de cine ştie ce gravă problemă socială, de un drum de ocol, de o subvenţie pentru Opera Comică sau de o luare de sînge de o sută de mii de franci dintr-un buget apoplectic de o mie cinci sute de milioane. Nimeni nu mai gîndea la el, tăietorul de capete. Văzînd aceasta, omul se linişteşte, scoate capul din vizuină şi priveşte împrejur; face un pas, un altul, ca nu mai ştiu ce şoarece al lui La Fontaine, apoi îşi ia inima în dinţi să iasă complet la lumină de sub eşafodajul său, după care sare pe el, îl cîrpăceşte, îl restaurează, îi dă lustrii, îl mîngîie, îi dă de joacă, îl face să sclipească, reîncepe să ungă bătrîna maşinărie ruginită pe care puturoşenia o stricase; deodată, se întoarce, apucă de păr, la voia întîmplării, în prima gherlă ce se nimereşte, unul dintre nenorociţii aceia ce nădăjduiesc în viaţă, îl trage spre el, îl despoaie, îl leagă, îl face fedeleş şi iată că execuţiile reîncep.

Este înfiorător, dar aşa se scrie istoria.

Da, a exista o amînare de şase luni acordată nenorociţilor deţinuţi, cărora, în mod gratuit, li s-a agravat în felul acesta pedeapsa, îngăduidu-li-se să ţină iar la viaţă; apoi, fără nici o pricină sau nevoie, fără a se şti prea bine de ce, aşa, într-o bună dimineaţă, amînarea fu revocată, şi, cu răceală, toate aceste fiinţe omeneşti fură iar duse la junghierea planificată.

Ah! Doamne Dumnezeule! Ia, spuneţi-mi: cu ce ne-ar fi deranjat dacă toţi aceşti oameni trăiau? Nu mai e în Franţa suficient aer ca să respire toată lumea ?

Trebuie să se fi petrecut ceva cumplit de monstruos în inima acelui mizerabil lefegiu al cancelariei, căruia ii era totuna ce se va întîmpla, ca să se ridice de pe scaun şi să spună: „Ei! Nimeni nu mai visează la abolirea pedepsei cu moartea. E timpul să reîncepem ghilotinarea!"

De altfel, trebuie să o menţionăm, niciodată execuţiile nu au avut loc în circumstanţe mai atroce ca de la revisarea amînării din iulie încoace. Niciodată anecdotica legată de Grève n-a fost mai revoltătoare şi n-a dovedit mai cu prisosinţă execrarea pedepsei cu moartea. Această supralicitare a oroarei reprezintă dreapta pedepsire a oamenilor care au repus în vigoare codul sîngelui. Să fie pedepsiţi de opera lor. Aşa se cade.

Se cuvine să cităm unul sau două exemple privind ceea ce a fost înfiorător şi păgînesc în anumite execuţii. Trebuie să le facem pe soţiile procurorilor regali să se îmbolnăvească de nervi. Cîteodată femeia poate fi o conştiinţă.

Undeva în sud, bănuim că la Pamiers, către sfîrşitul lui septembrie trecut, — nu mai ţinem minte limpede locul, ziua şi numele condamnatului, dar le vom regăsi dacă faptul ar fi contestat — spre sfirşitul lui septembrie, deci, au intrat în celula unui om ce amesteca liniştit cărţile de joc; i s-a dat a înţelege că urma să moară peste două ore; e ras, tuns, legat straşnic, mărturisit; apoi e dus cu cotiugarul, între patru jandarmi, prin gloată, spre locul execuţiei. Pînă aici, toate sînt bune. Aşa se procedează. Ajuns la eşafod, călăul îl ia din mîinle preotului, îl conduce, îl leagă de taler, apoi dă drumul cuţitului. Triunghiul greu de fier se detaşează cu greutate, cade hurducîndu-se în şanţurile sale şi, iată intervenţia oribilului, taie omul fără să îl ucidă.. Bărbatul ţipă îngrozitor. Călăul zăpăcit, ridică iar cuţitul şi îl lasă să cadă. Cuţitul muşcă din gîtul pacientului încă o dată, dar nu îl despică. Pacientul urlă; urlă şi mulţimea. Călăul reînalţă cuţitul, aşteptînd mai mult de la cea de a treia lovitură. Nimic. A treia lovitură face să ţîşnească al treilea şuvoi de sînge din ceafa condamnatului, dar capul nu cade. Să

scurtăm povestea. Cuţitul a urcat şi coborît de cinci ori, de cinci ori a ciunțit condamnatul, de cinci ori condamnatul a urlat sub lovitură şi şi-a clătinat capul viu, implorînd milă! Privitorii, indignaţi, înşfăcară pietre şi, făcînd dreptate, lapidară călăul. Călăul se grămădi sub ghilotină şi se ghemui după caii jandarmilor. Dar încă nu s-a isprăvit totul. Torturatul, văzîndu-se singur pe eşafod, se ridicase pe scîndură şi, de acolo, în picioare, înspăimîntător, şiroind de sînge, susţinîndu-şi capul pe jumătate tăiat, atîrnîndu-i pe umăr, cerea cu ţipete fără vlagă să fie dezlegat. Mulţimea, cuprinsă de milă, fu pe punctul de a dezarma jandarmii, de a sări în ajutorul nenorocitului ce suportase de cinci ori condamnarea la moarte. În clipa aceea, un valet al călăului, un tînăr de douăzeci de ani, sări pe eşafod, spuse pacientului să se întoarcă, cu spatele, să îl dezlege şi, profitînd de poziţia muribundului care i se oferea fără nici o rezistenţă, îi sări în spate şi, porni anevoie să taie cît mai rămăsese din gît cu nu ştiu ce cuţit de măcelărie.

Acestea s-au petrecut cu adevărat.

Au fost văzute Da.

Conform legii, un judecător trebuia să asiste la această execuţie! Cu un singur semn, ar fi putut opri totul. Ce făcu, oare, în fundul trăsurii sale, omul acela, în timp ce un alt om era masacrat? Ce făcea pedepsitorul acela de asasini în timp ce era săvîrşit un asasinat în plină zi, sub botul cailor lui, sub geamul trăsurii sale?

Şi judecătorul nu a fost judecat! Şi călăul nu a fost judecat! Şi nici un tribunal nu a anchetat această monstruoasă exterminare a tuturor legilor existente în persoana sacră a unei creaturi a Domnului!

În secolul al şaptesprezecelea, în epoca barbariei codului criminal, sub Richelieu, sub Christophe Fouquet, cînd domnul de Chalais fu executat în faţa Bouffay-ului din Nantes de către un ostaş neîndemînatic care, în locul unei singure lovituri de spadă, îi dădu treizecişipatru de lovituri[2] *cu o teslă de dogar, asta, cel puţin, păru parlamentului Parisului*

2 La Porte spune douăzecișidouă, dar Aubérv spune treizecișipatru. Domnul de Chalais strigă pînă la a douăzecea.

neconform procedurilor; avu loc o anchetă şi un proces şi, dacă Richelieu nu fu pedepsit, dacă Christophe Fouquet nu fu pedepsit, ostaşul a fost. Nedreptate, cu siguranţă, dar în adîncul căreia se află o fărîmă de dreptate.

Pe cînd, în cazul nostru, nimic. Treaba a fost făcută după iulie, într-o epocă a progresului cu moravuri blînde, la un an după celebra lamentare a Camerei, pe marginea pedepsei cu moartea. Ei, da! fapta a trecut nebăgată în seamă. Jurnalele Parisului au publicat-o ca pe o anecdotă. Nimeni nu a fost îngrijorat. S-a aflat numai că ghilotina fusese dislocată expres de către cineva care voise să dăuneze executorului. Un valet al călăului, izgonit de stăpînul său, făcuse această poznă ca să se răzbune.

Fusese numai o glumă. Să trecem mai departe.

Acum trei luni, la Dijon, a fost dusă la supliciu o femeie. (O femeie!). Şi de data aceasta, cuţitul doctorului Guillotin şi-a făcut serviciul anapoda. Capul n-a fost complet tăiat. Atunci valeţii călăului s-au înhămat la picioarele femeii şi cu toate urletele nenorocitei, tot trăgînd şi împingînd, i-au separat capul de trup, prin smulgere.

La Paris, ne-am reîntors pe vremea execuţiilor secrete. Deoarece nu mai îndrăznim să decapităm în Grève, începînd cu luna iulie, deoarece ne temem, deoarece sîntem laşi, iată ce facem: Am luat, nu de mult, un bărbat, un condamnat la moarte, unul numit Désandrieux, cred; l-am vîrît într-un fel de coş, tras pe două roţi, complet închis, zăvorit şi lăcătuit; apoi, cu un jandarm în frunte, şi unul în urmă, tiptil şi fără gloată, am depus pachetul la pustia barieră Saint-Jacques. Era opt dimineaţa, abia se luminase. Ajunşi acolo, unde se afla o ghilotină proaspăt înălţată, iar drept public vreo cîteva zeci de puşti adunaţi pe maldărul de pietre din apropierea neaşteptatei maşinării, am scos, iute, omul din coş şi, fără a îi da vreme să îşi tragă sufletul, pe furiş, cu viclenie, ruşinos, i-am şterpelit capul. Asta se numeşte act public şi solemn al unei înalte justiţii. Ridicularizare infamă!

Ce înţeleg, oare, slujbaşii regelui prin cuvîntul civilizaţiei? Unde am ajuns? Justiţia înjosită pînă la stratageme şi şiretlicuri! Legea coborîtă la expediente! Monstruos!

Un condamnat la moarte trebuie, deci, să fie un lucru de temut dacă societatea îl cară aşa pe furiş?!

Să fim drepţi, execuţia nu a fost pe deplin secretă. Dimineaţa se vînduse, cu strigăte, ca de obicei, comunicatul condamnării la moarte, la răscrucile Parisului. Se pare că există oameni care trăiesc datorită acestor vînzări. Auziţi ? Din crima unui nefericit, pedepsirea sa, torturile sale, agonia lui, s-a născut o marfă de larg consum, o hîrtie de un ban. Vă puteţi închipui ceva mai hidos decît acest bănuţ coclit de sînge? Cine îl culege de pe jos?

Destule exemple! Prea mult. Nu este oribil?! Şi ce puteţi evoca în favoarea pedepsei cu moartea?

Punem această întrebare cu seriozitate; o punem ca să ni se răspundă; o punem criminaliştilor şi nu oamenilor de litere flecăreţi. Ştim că există oameni care socotesc pedeapsa cu moartea un lucru excelent şi o consideră drept temă la fel de bună ca oricare alta pentru paradoxuri. Altora le place pedeapsa cu moartea numai deoarece îl urăsc pe cutare sau pe cutare ce o atacă. Pentru dumnealor este o problemă cvasiliterară, ţinînd de indivizi, de nume proprii. Aceştia sînt invidioşii, care nu le lipsesc jurisconsulţilor, după cum nu le lipsesc nici artiştilor. Filangieri nu duce lipsa unor Iosif Grippa, cum Michel-Angelo nu duce lipsa unor Torregiani, iar Corneille a Scuderilor.

Nu lor ne adresăm, ci, propriu-zis, oamenilor legii, dialecticienilor, gînditorilor, celor ce îndrăgesc pedeapsa cu moartea de dragul pedepsei cu moartea, pentru frumuseţea ei, pentru blîndeţea ei, pentru milosîrdia ei.

Hai, să îşi enunţe pricinile.

Cei care judecă şi condamnă spun că pedeapsa cu moartea este necesară, întîi: deoarece trebuie înlăturat din comunitatea socială un membru care i-a dăunat şi care îi mai poate încă dăuna. Dacă nu ar fi

vorba decît de asta, închisoarea pe viaţă ar fi suficientă. De ce moartea? Obiectaţi că dintr-o închisoare se poate scăpa: păziţi mai bine! Dacă nu credeţi în soliditatea barelor de fier, cum îndrăzniţi să ţineţi menajerii?

Să nu existe călău unde temnicierul e de ajuns.

Dar, — reiau ei — e nevoie ca societatea să se răzbune, societatea să pedepsească. Nici una, nici alta. Răzbunarea aparţine individului, pedepsirea — lui Dumnezeu.

Societatea este la mijloc. Pedeapsa este deasupra ei, răzbunarea —dedesubt. Nici ce este atît de mare, nici ce este atît de mic nu i se potriveşte. Nu trebuie să „pedepsească pentru a se răzbuna“. Trebuie să corecteze pentru a ameliora. Preschimbaţi astfel formula criminaliștilor, o vom înţelege şi noi şi vom adera la ea.

Rămîne al treilea şi ultimul motiv propus, teoria exemplului. Trebuie să dăm exemple! Trebuie să înspăimîntăm cu spectacolul destinului ce îi aşteaptă pe criminali, pe aceia care ar fi ispitiţi să îi imite! Iată, aproape textual, eterna frază rostită în variante, mai mult sau mai puţin sonore, de rechizitoriile a cinci sute de parchete din Franţa. Ei bine, mai întîi negăm că ar fi vorba de vreun exemplu. Negăm că spectacolul supliciului ar produce efectul, scontat. Departe de a lămuri poporul, îl demoralizează şi îi distruge sensibilitatea, deci orice virtute. Dovezile abundă şi ne-ar încîlci raţionamentul dacă am voi să le cităm. Vom semnala totuşi un fapt între o mie, fiind cel mai recent, de acum zece zile. S-a petrecut la 5 martie, ultima zi a carnavalului. La Saint-Pol, îndată după executarea unui incendiator, numit Louis Camus, un grup de mascaţi porni să dănţuiască în jurul eşafodului încă aburind. Daţi exemple! Lăsata secului vă rîde in nas!

Şi dacă, in pofida experienţei, ţineţi totuşi la teoria rutinieră a exemplului, atunci redaţi-ne secolul al şaisprezecelea, fiţi cu adevărat formidabili, redaţi-ne diversitatea torturilor, fiţi cu adevărat formidabili, redaţi-ni-l pe Farinacci, redaţi-ne juraţii-căznitori, redaţi-ne spînurăitoarea, roata, rugul, estrapada, tăierea urechilor, tăierea în bucăţi, îngroparea de viu, fierberea de viu; redaţi-ne, la toate răscrucile Parisului, ca o simplă prăvălie printre celelalte, tejgheaua hidoasă a călăului, necontenit garnisită

cu carne proaspătă. Redaţi-ne Montfaucon, cele şaisprezece coloane de piatră, brutele sale şezînd, osuarele sale, bîrnele, cîrligele, lanţurile, frigările cu schelete, culmea sa de gips pătată de corbi, spînzurătorile sucursale, duhoarea de stîrv pe care o răspîndeşte vîntul de nord-est, în adieri largi, asupra mahalalei Templului; redaţi-ne, în permanenţă şi grandoarea lui, giganticul şopron al gîdelui Parisului. Păi nu?! Iată exemple, nu glumă. Iată pedeapsa cu moartea bine înţeleasă. Iată un sistem de tortură de oarecari proporţii, iată ce e într-adevăr oribil, dar e teribil.

Sau, de nu, faceţi ca în Anglia. În Anglia, ţară comercială, cînd prinzi un contrabandist pe coasta Douvresului, îl spînzuri de dragul exemplului, de dragul exemplului îl laşi să atîrne de spînzurătoare; dar, cum intemperiile văzduhului ar putea vicia cadavrul, îl înfăşori precaut, cu o pînză gudronată, ca să îl înlocuieşti cît mai rar. Ah, ţară a economiilor. Să ungi spînzuraţii cu gudron!

Şi totuşi, e cît de logic cu putinţă. E modul cel mai uman de a înţelege teoria exemplului.

Dar voi vă închipuiţi cu seriozitate că daţi o pildă cînd tăiaţi în chip odios beregata unui biet om, în colţul cel mai puţin bătut al bulevardelor mărginaşe? În Grève, în plină zi, treacă-meargă; dar la bariera Samt-Jacques! Şi la ora opt dimineaţa! Cine trece pe acolo? Cine merge acolo? Cine ştie că ucideţi un om acolo? Cine îşi închipuie că daţi un exemplu acolo? O pildă pentru cine? Pentru copacii bulevardului, s-ar părea.

Nu băgaţi de seamă că execuţiile voastre publice se fac pe furiş? Nu băgaţi de seamă că vă ascundeţi? Că vă temeţi şi vă ruşinaţi de fapta voastră? Că bîlbîiţi ridicol al vostru discite justitiam moniti? Că, în fond, sînteţi zguduiţi, năuciţi, îngrijoraţi, de loc siguri că aveţi dreptate, cîştigaţi de îndoiala generală, tăind capete din rutină şi fără a şti prea bine ce faceţi? Nu simţiţi în adîncul inimii că aţi pierdut sentimentul moral şi social al misiunii sîngelui cu care predecesorii voştri, bătrînii parlamentari, o săvîrşeau avînd conştiinţa atît de liniştită ? Nu vi se întîmplă, mai des decît lor, să vă răsuciţi noaptea, pe pernă? Şi alţii, înaintea voastră, au ordonat

execuţii capitale, dar socoteau a avea dreptul să o facă, socoteau că aşa este bine. Jouvenel des Ursins se socotea un jude, Elie de Thorette se socotea un jude ; Laubardemont, Lareynie şi Laffemas se socoteau şi ei judecători; voi, în sinea voastră, nu sînteţi siguri de a nu fi asasini !

Părăsiţi Grève pentru Saint-Jacques, mulţimea pentru singurătate, ziua pentru zori. Nu mai faceţi cu fermitate ceea ce faceţi. Vă ascundeţi, credeţi-mă!

Iată respinse toate argumentele în favoarea pedepsei cu moartea. Iată făcute praf şi pulbere toate silogismele parchetului. Iată toate aşchiile rechizitoriilor măturate şi preschimbate în cenuşă. Cea mai umilă gîdilare a logicii dizolvă raţionamentele greşite.

Să nu mai vină, aşadar, slujbaşii regelui să ne ceară capete, nouă, juraţilor, nouă oamenilor, implorîndu-ne cu glasul mîngîietor, în numele societăţii ce trebuie apărată, în numele vindictei publice ce trebuie asigurată, în numele exemplelor ce trebuie date. Retorică — băşici de săpun şi neant! Înţepaţi cu acul aceste hiperbole şi se vor dezumfla! Pe fundul fandoselilor dulcege veţi găsi numai împietrire a inimii, cruzime, barbarie, dorinţă de a-şi dovedi zelul, de a-şi cîştiga onorariile. Tăceţi, mandarini! Sub lăbuţa catifelată a judecătorului, se simte ghiara călăului.

E greu să-ţi închipui cu sînge rece ce înseamnă un procuror regal criminal. E un om care îşi cîştigă viaţa trimiţînd pe alţii la eşafod. E achizitorul titular pentru pieţele Grève. De altfel, e un domn cu pretenţii de stil şi literatură, bun de gură sau crezînd, cel puţin, aceasta, care poate la nevoie recita un vers latin sau două înainte de a mîna la moarte, care se străduieşte, să aibă efect, care pune în joc amorul său propriu, ah, mizerie! În ramurile în care alţii îşi dăruiesc viaţa, în care există modele, tipuri deznădăjduitor de depărtate, clasici, Belart, Marchaugy, aşa cum cutare poet îl are pe Racine şi altul pe Boileau! La dezbateri, el înclină spre ghilotină: e rolul lui, funcţia lui. Rechizitoriul său îi e opera literară; o înfloreşte cu metafore, o înmiresmează cu citate; trebuie să pară auditorilor frumoasă, să placă cucoanelor. Are bagajul său de locuri comune ce par încă foarte noi în provincie, are eleganta sa elocinţă, căutările sale,

rafinamentele sale de scriitor. Urăşte cuvîntul potrivit aproape la fel de tare ca poeţii noştri tragici din şcoala lui Delille. Să nu vă fie teamă că va spune lucrurilor pe nume. Aşi! Pentru orice idee, a cărei goliciune v-ar revolta, găseşte deghizări complete, alcătuite din tot felul de epitete. Îl găteşte pe domnul Samson, să fie prezentabil. Îmbracă cuţitul în borangic. Bascula se estompează. Înghesuie coşul roşu intr-o perifrază. Nu îţi mai dai seama ce este. E dulceag şi decent. Vi-l puteţi închipui, stînd nopţile la biroul său, elaborînd în răgaz, cît se pricepe de bine, cuvîntarea ce va înălţa un eşafod peste şase săptămâni? Vi-l puteţi închipui asudînd sînge şi apă pentru a prinde capul unui acuzat în laţul articolului cel mai fatal al Codului? Vi-l puteţi închipui tăind, cu fierăstrăul unei legi prost alcătuite, gîtul unui nenorocit? Băgaţi de seamă cum face în lăturile tropilor şi ale sinecdocilor infuzia a două sau trei texte veninoase, pentru a extrage din ele, cu mare trudă, moartea unui om? Să nu fie adevărat că, pe cînd scrie, ţine sub masă în întuneric pesemne, călăul şi că, din cînd în cînd, aşază pana pentru a-i spune, cum face stăpînul cu cîinele său: „Hai, fii cuminte! Fii cuminte! Acum îţi primeşti osul!“

De altfel, în viaţa intimă, acest slujbaş al regelui poate fi un om cinstit, un tată bun, un fiu bun, un soţ bun, un prieten bun, după cum sună toate epitafurile de la Père-Lachaise.

Să nădăjduim că nu este departe ziua în care legea va aboli aceste posturi funebre. Ar trebui ca atmosfera civilizaţiei noastre să fie suficientă ca să uzeze pedeapsa cu moartea.

Cîteodată eşti ispitit să crezi că apărătorii pedepsei cu moartea nu au gîndit destul la ce înseamnă ea. Dar, numai timp de cîteva clipe, puneţi în aceeaşi balanţă o crimă, oricare ar fi ea, şi dreptul acesta exorbitant pe care şi-l arogă societatea de a lua ce nu a dat, pedeapsa aceasta, cea mai ireparabilă dintre pedepsele ireparabile!

Una din două :

Fie că omul pe care îl loviţi este lipsit de familie, nu are părinţi, n-are rădăcini în această lume. Şi, în cazul acesta, n-a primit nici educaţie, nici instrucţie, nimeni nu s-a îngrijit de spiritul său, nimeni nu s-a îngrijit de

inima sa; şi atunci cu ce drept ucideţi orfanul acesta nenorocit? Îl pedepsiţi deoarece, copil, s-a tîrît pe glod, fără tulpină şi... tutore! Îi imputaţi, cît puteţi, izolarea în care l-aţi părăsit! Nenorocirea sa o preschimbaţi în crimă! Nimeni nu i-a deschis ochii, să ştie ce face. Omul acesta este ignorant. Păcatul lui e al sorţii sale, nu al lui. Loviţi un inocent.

Fie că omul are o familie; şi, în cazul acesta, vă închipuiţi, oare, că lovitura prin care îi tăiaţi capul nu îl răneşte decît pe el? Că tatăl său, mama sa, copiii săi nu vor sîngera? Nu. Ucigîndu-l, decapitaţi întreaga sa familie. Şi în cazul acesta loviţi tot nişte nevinovaţi.

Stîngace şi oarbă legiuire; oricum s-ar suci, loveşte inocentul!

Omul acesta, vinovatul care are o familie, să fie sechestrat. Va putea continua să muncească în penitenciar pentru ai săi. Dar cum să-i ajute să trăiască din fundul mormîntului?! Şi v-aţi gîndit, fără să vă cutremuraţi, la ce vor deveni băieţandrii aceia, fetiţele acelea, cărora le înlăturaţi tatăl, adică pîinea? Nădăjduiţi ca această familie va aproviziona, peste cincisprezece ani, ei — ocna, ele — teatrul de revistă? Ah, bieţii nevinovaţi!

Cînd, în colonii, o condamnare la moarte ia viaţa unui sclav, proprietarul omului primeşte o indemnizaţie de o mie de franci. Cum, plătiţi daune proprietarului, şi familiei nu?! Nu reprezintă el, într-un chip mult mai sacru decît în relaţia sclav-stăpîn, proprietatea tatălui său, bunul soţiei, avutul copiilor?

Am dovedit o dată că legea voastră este asasină. Iată dovada că e şi tîlhărească.

Şi mai este ceva. La sufletul acestui om v-aţi gîndit? Ştiţi care este starea lui? Îndrăzniţi să îl expediaţi cu atîta uşurinţă?Pe vremuri, cel puţin, poporul credea; În clipa supremă, duhul religiei, ce plutea în aer, putea îmblînzi şi pe cel mai înrăit; un pacient era, în acelaşi timp, un penitent; religia îi deschidea o lume, cînd societatea îi închidea alta; orice suflet avea conştiinţa lui Dumnezeu; eşafodul era numai un hotar al cerului. Dar ce nădejde mai legaţi de eşafod acum, cînd poporul nu mai crede? Acum, cînd toate religiile sînt atacate de vinul sec, aşa cum ne putrezesc corăbiile

învechite în forturi chiar dacă au descoperit în alte vremuri lumi necunoscute? Acum, cînd pînă şi copiii îşi bat joc de Dumnezeu? Cu ce drept cufundaţi în ceva, de care voi înşivă vă îndoiţi, sufletele obscure ale condamnaţilor voştri, sufletele acestea aşa cum le-au zămislit Voltaire şi Pigault-Lebrun? Le daţi pe mîna preotului închisorii, bătrîn excelent, desigur; dar, oare, crede el, şi face pe alţii să creadă? Nu schimbaţi în corvoadă opera sa sublimă? Chiar socotiţi că ar fi preot omuleţul acesta care se freacă de călăi în căruţă? Un scriitor plin de suflet şi de talent a spus-o înaintea noastră: E un lucru cumplit să păstrezi călăul după ce ai înlăturat duhovnicul!

Desigur, acestea sînt numai „argumente sentimentale“, după cum afirmă anumiţi oameni dispreţuitori ce nu îşi formulează logica decît în minte. După noi sînt cele mai bune. Adeseori preferăm argumentele inimii argumentelor raţiunii. De altfel, cele două serii sînt întotdeauna legate, să nu o uităm. Tratatul delictelor este grefat pe Spiritul legilor. Montesquieu l-a născut pe Beccaria.

Raţiunea există pentru noi, sentimentul — pentru noi, experienţa, deasemeni, pentru noi. În statele model, în care pedeapsa cu moartea a fost abolită, masa crimelor capitale scade progresiv, din an în an. Meditaţi la aceasta.

Pentru moment, nu solicităm o bruscă şi totală abolire a pedepsei cu moartea, precum aceea în care se angajase cu atîta stupiditate Camera deputaţilor. Dimpotrivă, dorim toate încercările prudenţei, precauţiile şi tatonările ei. De altfel, nu voim numai abolirea pedepsei cu moartea, ci o remaniere completă a legiuirii, în toate formele ei, de sus şi pînă jos, de la zăvor la cuţit, şi timpul este unul dintre ingredientele ce trebuie să intre într-o astfel de operă, pentru ca ea sa fie bine făcută. Nădăjduim să dezvoltăm, cu alt prilej, sistemul de idei pe care îl socotim aplicabil în această materie. Dar, independent de abolirile parţiale în cazurile falsificării de bani, incendierii, furtului calificat etc., cerem ca, de pe acum, în toate procesele capitale, preşedintele să aibă datoria de a pune juriului următoarea întrebare: A acţionat acuzatul din patimă sau interes? Și, în cazul în care juriul ar răspunde: Acuzatul a acţionat din patimă, să nu se pronunţe

condamnarea la moarte. Asta, cel puţin, ne-ar cruţa de cîteva execuţii revoltătoare. Ulbach şi Débacker ar fi salvaţi. Othello nu ar mai fi ghilotinat.

De altfel, să nu ne lăsăm înşelaţi, problema aceasta a condamnării la moarte se coace ca un fruct, zi de zi. Nu va trece mult şi întreaga societate o va rezolva aidoma nouă.

Criminaliştii trebuie să dea atenţie faptului că în ultimul secol pedeapsa cu moartea a slăbit. Se îndulceşte. Dă semne de decrepitudine. Semne de slăbiciune. Semnele unei morţi apropiate. Tortura a dispărut. Roata a dispărut. Spînzurătoarea a dispărut. Ciudat lucru? Ghilotina este un progres!

Domnul Guillotin a fost un filantrop.

Da, oribila Themis, cu dinţi ascuţiţi şi vorace, a lui Farinace şi Vouglans, a lui Delancre şi Isaac Loisel, a lui Oppède şi Machault, îşi dă duhul. Slăbeşte. Moare.

Iată că Grève este sătulă. Grève se reabilitează. Bătrîna băutoare de sînge s-a purtat, în iulie, cum trebuie. Vrea pe viitor, să ducă o viaţă cinstită şi să rămînă demnă de ultima sa faptă bună. Ea, care se prostituase cu toate eşafodurile, în ultimele trei secole, e astăzi pudică. Îi e ruşine de vechea meserie. Vrea să dea uitării renumele ei urît. Îl respinge pe călău. Îşi spală pavajul.

La ora actuală, pedeapsa cu moartea s-a depărtat de Paris. Or, să spunem lucrurilor pe nume, a ieşi din Paris înseamnă a ieşi din civilizaţie.

Toate simptomele sînt în favoarea noastră. Se pare că şi maşinăria aceea hidoasă sau, mai curînd, monstrul acela din lemn şi fier, ce reprezintă pentru Guillotin ceea ce este Galateea pentru Pigmalion, se descurajează şi face mofturi. Privite dintr-un anumit unghi, execuţiile înfiorătoare pe care le-am povestit amănunţit mai sus sînt semne excelente. Ghilotina ezită. A nimerit greşit. Întreg eşafodajul învechit al pedepsei cu moartea se strică.

Maşina infamă va părăsi Franţa, sîntem siguri, şi, dacă este în voia lui Dumnezeu, va pleca şchiopătînd, noi avînd grijă să-i dăm lovituri zdravene.

Să meargă să cerşească ospitalitatea într-altă parte, la vreun popor barbar, nu în Turcia, care se civilizează, nu la sălbatici, care nu o vor[3]*; ci să mai coboare cîteva trepte pe scara civilizaţiei, să meargă în Spania sau în Rusia.*

Edificiul social al trecutului odihnea pe trei coloane: preotul, regele, călăul. A şi trecut mult timp de cînd un glas a spus: Zeii pleacă! Nu de mult, un alt glas a spus: Regii pleacă! E timpul, acum, să se ridice un alt glas şi să spună: Călăii pleacă!

Astfel, vechea societate se va prăbuşi, piatră de piatră ; astfel Providenţa va desăvîrşi năzuinţa trecutului.

Celor care au regretat regii, li se poate spune: rămîne Patria. Celor care vor regreta călăul, nu avem ce le spune.

Şi nu va dispare şi ordinea o dată cu călăul; să nu credeţi asta. Bolta societăţii viitoare nu se va prăbuşi lipsindu-i această cheie hidoasă. Civilizaţia nu este altceva decît o serie de transformări succesive. Ce urmează să vedeţi? Transformarea legiuirii. Codul, în sfîrşit, va fi străluminat de blînda lege a lui Hristos pătrunzînd în el. Crima va fi privită ca o boală, şi această treabă îşi va avea medicii săi, care îi vor înlocui pe judecătorii voştri, spitalele ei, ce vor lua locul gherlelor voastre. Libertatea şi sănătatea vor fi la fel. Se va vărsa balsam şi untdelemn unde se aplica fierul şi focul. Va fi tratat cu milă răul acesta ce a fost tratat cu mînie. Va fi simplu şi sublim. Crucea substituită spînzurătorii. Asta este tot.

15 martie 1832

---

3 ,,Parlamentul” din Otahiti a abolit pedeapsa cu moartea.

ULTIMA ZI

A UNUI CONDAMNAT

LA MOARTE

Bicêtre

I

Condamnat la moarte!

Au trecut cinci săptămîni de cînd vieţuiesc cu acest gînd, singur cu el, necontenit îngheţat de prezenţa lui, necontenit încovoiat sub greutatea lui!

Pe vremuri (îmi pare că au trecut ani, nu săptămîni),eram un om ca ceilalţi. Fiecare zi, fiecare ceas, fiecare minut se scurgea cu ideea sa. Spiritul meu, tînăr şi bogat, era plin de visări. Se juca, dezvăluindu-mi-le una după alta, fără orînduire sau ţintă sigură, brodînd cu arabescuri țesătura vieţii, subţire şi aspră. Femei tinere, veşminte episcopale de-ţi luau ochii, bătălii cîştigate, teatre pline de zgomot şi lumini, şi iarăşi tinere femei şi plimbări, pe înnoptate, sub braţele larg deschise ale castanilor. Închipuirea mea trăia într-o neţărmurită sărbătoare. Puteam gîndi la ce voiam, eram slobod.

Acum sînt arestat. Trupul îmi e înlănţuit într-o carcera, spiritul îmi este încătuşat de o idee. O idee cumplită, mieroasă, fără iertare! Nu mai am decît un singur gînd, o singură convingere, o singură certitudine: sînt condamnat la moarte!

Orice aş face, gîndul acesta drăcesc nu se mişcă din loc, stă lîngă mine ca un spectru de plumb, singur şi gelos, alungîndu-mi orice distracţie, faţă în faţă cu nenorocitul de mine, zgîlţîindu-mă cu mîini îngheţate atunci cînd vreau să-mi întorc privirea ori să închid pleoapele. Se strecoară sub toate chipurile în care spiritul meu fuge de el, se doseşte ca un refren îngrozitor în spatele tuturor cuvintelor ce-mi sînt adresate, se lipeşte împreună cu mine de zăbrelele hidoase ale carcerei, mă obsedează cînd

sînt treaz, îmi pîndeşte somnul convulsionat şi reapare în visurile mele cu înfăţişare de cuţit.

Sar, trezindu-mă urmărit de el şi spunîndu-mi: ,,E doar un vis!“ Dar iată că nici nu avură răgaz ochii-mi grei să se deschidă destul, pentru a vedea acest gînd fatal înscris în realitatea imundă ce mă împresoară, pe dalele umede şi năduşite ale celulei, în razele gălbejite ale lămpii, sub ţesătura ordinară a vestmântului, pe chipul întunecos al paznicului a cărui cartuşieră licăre printre zăbrele, că mi se pare cum un glas mi-a şi şoptit în ureche:

— „Condamnat la moarte!“

II

Era o dimineaţă frumoasă de august.

Procesul meu începuse de trei zile; de trei zile numele şi crima mea adunau în fiecare dimineaţă o liotă de spectatori care se abăteau asupra băncilor din sala de audienţe ca nişte corbi asupra unui stîrv; trei zile de cînd trecea şi revenea prin faţa mea toată fantasmagoria aceasta a judecătorilor, a martorilor, a avocaţilor, a procurorilor regali, fie grotescă, fie sîngeroasă, într-una sumbră şi fatală. Nu putusem dormi de griji şi groază, în timpul primelor două nopţi; într-a treia, am adormit de plictiseală şi oboseală. La miezul nopţii, îi lăsasem pe juraţi să delibereze. Fusesem readus pe paiele carcerii mele şi m-am prăbuşit, pe dată, într-un somn adînc, în somnul uitării. Primele ceasuri de odihnă, după multe zile.

Eram cufundat încă în somn cînd veniră să mă trezească. De data aceasta, nu fu destul pasul greu şi bocancii cu ţinte ai caraliului, clinchetul cheilor sale, scîrţîitul răguşit al zăvoarelor; ca să mă smulgă din letargie, trebui să vorbească în urechea mea şi să-mi zgîlţîie braţul cu palma noduroasă: — „Mişcă-te o dată!“ Am deschis ochii; m-am ridicat, îngrozit, în capul oaselor. În clipa aceea, prin geamlîcul strîmt şi înalt al celulei, am

zărit, pe plafonul coridorului, singurul cer pe care mi-e dat să-l văd, acea reflectare gălbuie în care ochii obişnuiţi cu bezna puşcăriei ştiu să recunoască soarele. Îmi place soarele.

— E frumos, am spus gardianului. Rămase o clipă aşa, fără să-mi răspundă, ca şi cînd n-ar fi ştiut dacă avea rost să irosească o vorbă; apoi, cu oarecare caznă, morfoli pe neaşteptate: „Se poate“.

Am rămas nemişcat, cu mintea încă turbure, surîzînd, cu privirea fixată asupra blîndei reverberaţii aurii ce smălţuia tavanul. „O zi frumoasă“, am spus din nou. „Da“, răspunse omul. „Te aşteaptă“.

Cele două cuvinte, aidoma plasei ce împiedică zborul insectei, mă reazvîrliră, cu violenţă, în realitate. Am revăzut de îndată, ca iluminate de un fulger, sala întunecoasă a curţii cu juraţi, potcoava la care şedeau judecătorii pe umerii cărora atîrnau zdrenţele însîngerate, cele trei rîndurii de martori cu figuri stupide, cei doi jandarmi de la capetele băncii mele, şi robele negre agitîndu-se, şi capetele mulţimii orbecăind ca furnicile, în spate, în umbră, şi, oprindu-se asupra mea, privirea rigidă a acelor doisprezece juraţi ce vegheaseră cît am dormit eu.

M-am ridicat; îmi clănţăneau dinţii, mîinile îmi tremurau şi nu izbuteam să-mi găsesc hainele, picioarele mi se muiaseră. De la primul pas m-am împiedicat, ca un hamal prea încărcat. Totuşi mi-am urmat temnicierul.

Cei doi jandarmi mă aşteptau în pragul celulei. Îmi puseră iarăşi cătuşe. Aveau o broască foarte complicată, pe care o încuiară cu grijă. Nu mă amestecam: o maşinărie peste altă maşinărie.

Am străbătut o curte interioară. Aerul viu al dimineţii mă trezi. Am ridicat capul. Cerul era albăstrui; razele soarelui calde, despărţite de coşurile înalte, desenau unghiuri mari de lumină în înaltul zidurilor prelungi şi cenuşii ale temniţei. Era, într-adevăr, o zi frumoasă.

Am urcat o scară în spirală; am străbătut un coridor, apoi un altul, un al treilea; se deschise o uşă scundă. Aerul cald, amestecat cu zgomot, îmi izbi obrazul; era respiraţia gloatei din sala de tribunal. Am intrat.

Apărînd, se auzi un zgomot făcut de arme, voci. Băncile se mişcară trosnind; pe cînd treceam de-a lungul sălii, între două mase de oameni îndiguite de ostaşi, mi se părea că sînt centrul prin care treceau sîrmele ce mişcau toate feţele acelea căscate şi aplecate spre mine.

În acea clipă, mi-am dat seama că nu mai aveam cătuşe; nu mi-am putut aminti nici unde, nici cînd îmi fuseră scoase.

Se lăsă o mare tăcere. Ajunsesem la locul meu. În clipa cînd mulţimea conteni zgomotul, ostoiră şi gîndurile mele. Am înţeles limpede, pe neaşteptate, acel lucru pe care pînă atunci îl întrezărisem ca prin ceaţă numai, şi numai că momentul hotărîtor sosise şi că mă găseam acolo pentru a-mi afla sentinţa.

Să-nţeleagă cine poate, dar felul în care mi-a trecut prin minte gîndul acesta nu mi-a mai pricinuit groază. Ferestrele erau deschise; aerul şi forfota oraşului pătrundeau nestingherite; sala era luminată, ca şi cînd ar fi gătit-o pentru vreo nuntă; razele vesele ale soarelui însemnau, ici şi colo, mutrele luminoase ale ferestrelor, cînd pe podele, cînd mărite, pe mese, cînd frînte, prin colţurile camerei; din aceste romburi, stînd să se fărîme de prea multă strălucire, în dreptul ferestrelor, fiecare rază tăia în aer cîte o prismă imensă de pulbere de aur.

Judecătorii, în fundul sălii, păreau mulţumiţi, probabil datorită bucuriei de a isprăvi curînd. Chipul preşedintelui, iluminat blînd de o reflecţie a unui geam, avea ceva calm şi bun înscris pe el; şi un asesor tînăr pălăvrăgea, aproape cu veselie, frămîntîndu-şi dantela gulerului judecătoresc, cu o doamnă tînără cu pălărie trandafirie, aceasta fiind aşezată, desigur printr-o favoare, chiar în spatele său.

Numai juraţii păreau palizi şi abătuţi, dar asta se datora, de bună seamă, oboselii de a fi vegheat noaptea întreagă. Unii căscau; nimic în înfăţişarea lor nu trăda nişte oameni care ar fi cerut pedeapsa capitală şi nu puteam ghici decît o mare poftă de somn pe obrajii acestor burghezi de treabă.

În faţa mea, se afla o fereastră deschisă. Auzeam hohote de rîs pe cheiul florăreselor; şi, pe pervaz o floricică galbenă, îmbăiată de-a binelea în soare, se ascundea de vînt, ca din joacă într-o firidă a pietrei.

Cum să se fi putut maturiza o idee cumplită în mijlocul atîtor senzaţii graţioase? Inundat de aer şi de soare, nu puteam gîndi cu nici un preţ la altceva decît la libertate; nădejdea începea să licărească în mine, asemenea zilei ce mă îmbăia şi, încrezător, îmi aşteptam sentinţa, aşa cum aştepţi slobozirea şi viaţa.

Între timp, sosi şi avocatul meu. Era aşteptat. Mîncase copios şi cu poftă. Ajuns la locul său, se aplecă, surîzînd, spre mine:

— Sper, mi-a spus.

— Nu-i aşa? am răspuns, cu sufletul uşor, zîmbind la rîndul meu.

— Da, reluă el; nu le cunosc declaraţia, dar, fără îndoială, au respins premeditarea şi nu mai rămîne decît munca silnică pe viaţă.

— Ce spuneţi, domnule? am spus, indignat. Mai bine de o sută de ori mort!

Da, moartea! Şi, de altfel, îmi repeta nu ştiu ce glas lăuntric, ce risc spunînd aceasta? S-a pronunţat vreodată o condamnare la moarte în alte împrejurări decît la miezul nopţii, la lumina făcliilor, într-o sală îmbîcsită şi sumbră, într-o noapte rece de iarnă, ploioasă? Dar în luna august, la opt dimineaţa, într-o zi atît de frumoasă, cu juraţii aceştia cumsecade, e cu neputinţă! Şi ochii mi se reîntorceau spre gingaşa floricică din soare.

Deodată, preşedintele, care nu-l mai aştepta decît pe avocat, mă pofti să mă ridic. Ostaşii prezentară armele; ca electrizată, întreaga adunare se ridică, la un semn, în picioare. O figură fără însemnătate şi pipernicită, aşezată la o masă deasupra judecătorilor, — bănuiesc că acesta era grefierul, — luă cuvîntul şi citi verdictul pronunţat de juraţi, în lipsa mea. O năduşeală îmi curgea din toate membrele; m-am sprijinit de perete, să nu cad.

— Avocat, aveţi ceva de spus în legătură cu aplicarea pedepsei? întrebă preşedintele.

Eu, unul, aş fi avut o mulţime de spus; dar nu-mi veni nici un gînd. Limba îmi rămase lipită de cerul gurii.

Apărătorul se ridică.

Înţelegeam că se străduia să atenueze declaraţia juriului şi să înlocuiască pedeapsa pe care o provoca cu cealaltă care mă jignise cînd îl văzusem că o nădăjduieşte.

Probabil că indignarea mea întrecea măsura, din moment ce şi-a putut face drum printr-o mie de emoţii ce îmi copleşeau sufletul. Aş fi vrut să repet cu glas tare ceea ce îi mai spusesem: „De o sută de ori, mai bine mort!“, dar nu mai aveam aer şi n-am putut face altceva decît să-i apuc cu brutalitate braţul, strigînd cu o putere ce mă înăbuşea: „Nu!“

Procurorul general se război cu avocatul şi îl ascultam cu o stupidă satisfacţie. După asta, judecătorii ieşiră, apoi reintrară şi preşedintele citi verdictul.

— Condamnat la moarte! strigă puhoiul. Şi, în timp ce eram dus, toţi se năpustiră pe urmele mele, cu tunetul clădirii ce se prăbuşeşte. Eu, unul, păşeam ameţit şi uluit. În mine avusese loc o revoluţie. Pînă la verdictul morţii, mă simţisem respirînd, palpitînd, trăind în acelaşi mediu cu ceilalţi oameni; acum puteam întrevedea limpede un fel de zid între lume şi mine. Nimic nu îmi mai apărea ca mai înainte. Ferestrele acelea însorite şi mari, soarele, cerul limpede, floarea minunată, totul devenise vineţiu şi palid, de culoarea giulgiului. Toţi acei bărbaţi, femei şi copii care se grămădeau în calea mea îmi păreau că aduc cu nălucirile.

La capătul scării, mă aştepta o trăsură neagră, murdară şi zăbrelită. Cînd să urc, am privit la întîmplare prin piaţă.

— „Un condamnat la moarte!“ strigau trecătorii alergînd spre trăsură. Distingeam, prin norul ce părea să se fi lăsat între mine şi ceilalţi, două fete care mă priveau nesăţios.

— Grozav, spuse, bătînd din mîini, cea mai tînără , peste şase săptămîni.

III

Condamnat la moarte!

Ei, bine! De ce nu?! Oamenii, îmi amintesc că am citit în nu ştiu ce carte în care nu era de calitate decît lucrul ăsta, *oamenii sînt toţi condamnaţi la moarte*, *cu termene nedefinite*. Ce s-a petrecut atît de deosebit în situaţia mea?

Începînd cu clipa în care a fost citită condamnarea mea la moarte, cîţi n-or fi murit dintre cei care se pregăteau pentru o viaţă lungă! Cîţi nu mi-or fi luat-o înainte, care, tineri, liberi şi sănătoşi, aşteptau să îmi vadă capul căzînd, în cutare zi, în *place de Grève*! Cîţi, de acum şi pînă atunci, care merg, respiră în aer liber, intră şi ies după bunul plac, şi care mi-o vor lua înainte!

Şi, de fapt, după ce să-mi pară rău?! Ziua sumbră şi pîinea neagră a carcerei, gamela cu zeamă lungă din hîrdăul celor de pe galere, înjurătura, adresată mie, cel pe care educaţia l-a rafinat, brutalitatea caraliilor şi a temnicierilor, să nu vezi o fiinţă omenească care să te socotească vrednic de o vorbă şi faţă de care am aceleaşi sentimente, să tresar necontenit, fie pentru ce am făcut, fie pentru ce mi se va face; iată, după cîte se pare, singurele bunuri pe care mi le poate răpi călăul.

Ah! Şi totuşi, e cumplit!

IV

Trăsura neagră m-a adus aici, în acest hidos Bicêtre.

Văzut din depărtare, edificiul e oarecum impunător. Se desfăşoară, proiectat pe orizont, pe tîmpla unui deal şi, dacă nu te apropii, păstrează ceva din străvechea sa măreţie, aerul unui castel regal. Dar pe măsură ce distanţa se micşorează, palatul devine cocioabă. Pinionii ruinaţi rănesc privirea. Un nu ştiu ce sărăcăcios şi ruşinos murdăreşte aceste faţade regale: s-ar spune că murii sînt bolnavi de lepră. Nu mai există geamuri; canaturile sînt goale; în schimb, bare de fier masiv, încrucişate, de care se lipeşte, ici şi colo, cîte un chip slăbănogit de ocnaş sau de nebun.

Aşa arată viaţa văzută din preajmă.

V

Abia ajuns, nişte braţe de fier mă înşfăcară. Precauţiile se înmulţiră: cuţitul este interzis, nu primeşti furculiţă la masă; cămaşa de forţă, un fel de sac de pînză, îmi înconjură braţele; ei răspund de viaţa mea. Am făcut recurs la casaţie. S-ar fi putut ca această afacere incomodă să dureze şase sau şapte săptămîni şi e important să fiu conservat teafăr şi viu pentru *place de Grève*.

În primele zile, s-au purtat cu mine cu o blîndeţe ce mă scotea din fire. Delicateţea caraliului pute a eşafod. Din fericire, nu peste multe zile, obiceiul învinse; mă confundară cu ceilalţi deţinuţi, oferindu-mi o brutalitate egală cu aceea din comportamentul faţă de ei şi nu mă mai fericiră cu acea politeţe neobişnuită ce îmi readucea necontenit în minte călăul. Nu fu singura îmbunătăţire. Tinereţea mea, faptul că eram supus, grija capelanului şi, îndeosebi, cîteva cuvinte latineşti pe care le-am rostit portarului închisorii şi pe care acesta nu le-a înţeles, mă învredniciră să am dreptul la plimbare o dată pe săptămînă, laolaltă cu ceilalţi deţinuţi, şi făcură să dispară cămaşa de forţă ce mă paraliza. După multe ezitări, mi s-a dat şi cerneală, hîrtie de scris şi o lampă.

În fiecare duminică, după liturghie, ni se dă drumul la „aer“, la „ora de destindere“. Acolo, stau de vorbă cu deţinuţii; trebuie s-o fac. Sînt oameni de treabă, nenorociţii. Îmi istorisesc coţcăriile lor, că ţi se face părul măciucă; dar ştiu că se laudă. Mă învaţă să vorbesc în argou, şmechereşte, cum spun ei. E o limbă în toată puterea cuvîntului, altoită pe limba generală, ca un fel de excrescenţă hidoasă, sau ca un neg. Cîteodată, e de o energie neaşteptată, de un pitoresc înspăimântător: ţi-a dat borşul (îţi curge sînge), a te lua cu vădana (a fi spînzurat), ca şi cînd funia spânzurătorii ar fi văduva tuturor spînzuraţilor. Capul unui hoţ are două nume: catul de sus, cînd meditează, gîndeşte şi se sfătuieşte despre crimă; dovleacul, cînd îl taie călăul. Cîteodată, e caracterizată de spiritul vodevilului: cu călimara pe roate / şi condeiul la spate (cu tumbărăul şi mătura pe umăr), raşpel (limba); şi, apoi, la tot pasul, cuvinte ciudate, misterioase, urîte şi sordide, apărute de nu ştiu unde: gealatul (călăul), oarba (moartea), valea plîngerii (piaţa execuţiilor). Parcă ai avea de-a face cu broaşte rîioase şi cu păianjeni. Cînd auzi vorbindu-se această limbă, capeţi un gust de murdar, de praf, gustul unei grămezi de zdrenţe ce ar fi scuturate în nasul tău.

Cel puţin, oamenii aceştia mă deplîng; sînt singurii. Caraliii, polonicarii şi cei de teapa lor — nu le port pică — sporovăie, rîd şi tăifăsuiesc despre mine, în faţa mea, ea despre un lucru.

VI

Mi-am spus :

— Dacă tot am la îndemînă cele trebuincioase scrisului, de ce n-aş scrie? Dar ce să scriu? Strîns între patru ziduri de piatră rece şi goală, cu paşii robiţi, ochii-mi necuprinzînd nici un orizont, preocupat mecanic, cît e ziua de lungă, să urmăresc petrecerea înceată a pătratului alburiu pe care ferestruica din susul uşii îl taie în întunecosul perete opus şi, aşa cum am spus-o mai adineauri, singur, faţă în faţă cu o singură idee, gîndul crimei şi

al pedepsirii, al uciderii şi morţii! Să mai am ceva de spus eu, care nu mai am nimic de făcut pe pămînt?! Şi ce-aş putea afla în creierul acesta, veşted şi golit, care să merite a fi scris?

De ce nu? Dacă tot ce mă înconjoară este monoton şi fără culoare, oare în mine nu e furtună, luptă, tragedie? Ideea aceasta fixă ce mă obsedează nu mi se înfăţişează ceas de ceas, clipă de clipă, mereu cu alt chip, tot mai înfiorătoare, mai însîngerată, pe măsură ce termenul se apropie? De ce să nu încerc să-mi limpezesc mie însumi toate lucrurile violente şi necunoscute pe care le trăiesc, în starea de părăsire totală în care mă văd azvîrlit? Desigur, materialul este bogat; şi, oricît mi-ar fi viaţa de scurtată, în caznele mele, în temerile mele, în chinurile ce mi-o vor umple, din acest ceas şi pînă la cel din urmă, tot voi găsi cu ce să-mi tocesc pana şi să sec călimara. De altfel, aceste cazne nu-ţi îngăduie decît un singur mijloc de a le uşura: să le observi; şi să le descrii.

Pe deasupra, cele ce aş scrie, poate n-ar fi fără rost. Acest jurnal al suferinţelor, urmărit ceas de ceas, clipă de clipă, chin de chin, dacă aş putea să-l ţin pînă în momentul cînd, fizic, nu voi mai fi în stare să continui; această dare de seamă asupra senzaţiilor mele, în mod necesar neisprăvită, dar pe cît cu putinţă completă, nu va purta în sine o învăţătură măreaţă şi adîncă? Să nu se afle, pentru cei ce condamnă, vreo lecţie vrednică în acest proces-verbal al gîndirii ce agonizează, în această progresie a durerii în necontenită creştere, în această, cum să o numesc, autopsie intelectuală a unui condamnat la moarte? Poate că citirea paginilor acestora le va struni mîna să semneze cu mai puţină uşurinţă lepădarea unui cap ce gîndeşte, un cap de om, pe ceea ce ei numesc talerul balanţei justiţiare! Poate, sărmanii, n-au cugetat niciodată, la succesiunea aceasta lentă a torturilor, ascunsă în formula expeditivă a unei condamnări la moarte! Să se fi oprit ei măcar o dată asupra gîndului cutremurător că în omul pe care îl despică palpită o inteligenţă, o inteligenţă ce mizase pe viaţă, un suflet ce nu se pregătise pentru moarte? Nu. Ei nu văd altceva decît căderea pe verticală a unui cuţit triunghiular şi, de bună seamă, nu socotesc că pentru condamnat ar mai exista ceva înainte sau după acest moment.

Foile de faţă le vor arăta adevărul. Dacă vor fi publicate cîndva, ele vor opri o clipă spiritul asupra suferinţelor spiritului; deoarece tocmai pe acelea nu le ghicesc. Triumfă, izbutind să ucidă, eliminînd aproape complet suferinţa trupului. Aşi! Parcă despre asta ar fi vorba! Ce înseamnă durerea fizică pe lîngă suferinţa morală?! Ţi-e silă şi milă de nişte legi astfel alcătuite! Va veni o zi, şi poate aceste Memorii, ultim confident al unui nenorocit, vor fi contribuit...

Doar să nu se joace vîntul prin curtea închisorii cu aceste bucăţi de hîrtie, murdare de noroi, după moartea mea, sau să nu putrezească în ploaie, lipite în formă de stea pe geamul spart al vreunui caraliu...

VII

Să fie de ajutor altora, într-o zi, ceea ce scriu aici, să oprească judecătorul gata să judece, să izbăvească nişte nenorociţi, nevinovaţi sau vinovaţi, de agonia la care sînt condamnat? De ce? La ce bun? Ce rost are? Cînd capul meu va fi tăiat, ce-mi pasă dacă vor cădea şi altele? Oare să-mi fi trecut prin minte asemenea nerozii? Să dărîm eşafodul după ce m-am suit pe el! Ce aş cîştiga cu asta?

Cum! Soarele, primăvara, cîmpiile înflorite, păsările ce se deşteaptă o dată cu zorii, norii, arborii, libertatea, viaţa, nimic din toate astea nu-mi mai aparţine.

Ei, eu sînt acela care ar trebui salvat! Să fie adevărat că nu e cu putinţă, că mîine ori, poate, chiar azi va trebui să mor? Oare aşa stau lucrurile? Of, doamne, gînd cumplit, că-ţi vine să-ţi sfarmi ţeasta de zidul carcerei!

VIII

Să socotim ce-a mai rămas:

Trei zile de răgaz după judecarea apelului la casaţie şi pronunţarea sentinţei.

Opt zile de uitare la parchet; după care dosarul, cum spun ei, este expediat ministerului.

Cincisprezece zile de aşteptare la ministru, care nici nu ştie de existenţa lui şi care, totuşi, se presupune că îl va transmite curţii de casaţie, după examinare personală.

Acolo — clasarea, numerotarea, înregistrarea: ghilotina este aglomerată şi nu poţi trece sub ea decît cînd ţi-a sosit rîndul.

Cincisprezece zile veghezi să nu fii victima vreunei ne¬dreptăţi.

În cele din urmă, curtea se adună, de obicei, într-o joi, respinge douăzeci de apeluri în masă şi re-expediază totul ministrului, care le retrimite procurorului general, care le retransmite călăului. Trei zile.

În dimineaţa celei de a patra zi, substitutul procurorului general îşi spune, înnodîndu-şi şi cravata: — „Ar fi cazul să isprăvim cu afacerea asta.“ Şi dacă substitutul grefierul nu este împiedicat de vreun ospăţ cu amicii, se întocmeşte o minută pe marginea ordinului de execuţie, acesta este redactat, pus la punct, expediat şi, în ziua următoare, în zori încă, poţi auzi în *place de Grève* izbituri de ciocan în scheletul ghilotinei şi crainicii răguşiţi urlînd, la răscruci, să-şi spargă plămînii.

În total, şase săptămîni. Fata avusese dreptate.

Or iată, cinci săptămîni, şase poate, — nu îndrăznesc să fac socoteala — de cînd mă aflu în celularul din Bicêtre şi mi se pare că nici trei zile n-au trecut de joi.

IX

Mi-am făcut testamentul.

La ce bun? Am de plătit şi cheltuielile condamnării mele; tot ce-mi aparţine abia le acoperă. Ghilotina costă scump.

Las în urmă o mamă, o soţie, un copil.

O fetiţă de trei ani, dulce, trandafirie, gingaşă, cu ochi mari, negri, şi păr lung, castaniu.

Avea doi ani şi o lună cînd am văzut-o ultima oară.

Aşa că, după moartea mea, rămîn trei femei fără fiu, fără soţ, fără tată; trei orfane, fiecare în felul său; trei văduve prin lege.

Admit că aş fi pedepsit pe drept; dar ele, aceste nevinovate, ce-au făcut? N-are importanţă; sînt dezonorate, sînt distruse. Aceasta e justiţia.

Nu că aş fi îngrijorat pentru mama mea; are şaizeci şi patru de ani, va muri din pricina loviturii date de mine. Sau, dacă o mai duce cîteva zile, de-ar avea, pînă în ultima clipă, puţină cenuşă caldă în căldăruşa cu care se încălzeşte, va fi mulţumită.

Nici soţia nu mă îngrijorează; şi aşa e suferindă, şi cam înapoiată; şi ea se va stinge.

Doar dacă nu înnebuneşte. Se spune că asta ţine viaţa; cel puţin, nu suferă inteligenţa; doarme — ca moartă.

Dar fiica mea, copilul meu, biata Marie, cea micuţă, care rîde, cîntă, se joacă, nu gîndeşte; pentru ea mă doare.

X

Iată cum arată celula mea:

Opt picioare pătrate; patru ziduri de piatră cioplită ce se sprijină, în unghi drept, de un pavaj de dale înălţat cu o treaptă mai sus decît coridorul exterior.

La dreapta uşii, cum intri, un fel de adîncitură, ca o scălămbăială de alcov. Acolo se presară o mînă de fîn pe care se presupune că deţinutul trebuie să se odihnească şi să doarmă, nescoţîndu-şi pantalonii de pînză şi haina de sac, pe care le poartă atît iarna, cît şi vara.

Deasupra capului, în loc de cer, o boltă neagră, în ogivă — aşa i se spune — de care atîrnă, ca nişte zdrenţe, pînze groase de păianjen.

Nici urmă de fereastră; o uşă, al cărei lemn e ascuns în fier.

Greşesc: în mijlocul uşii, mai curînd în jumătatea superioară, o deschizătură de nouă degete, tăiată de gratii în chipul crucii şi pe care caraliul o poate deschide peste noapte.

Afară, un coridor destul de lung, luminat, aerisit cu ajutorul unor răsuflătoare din partea de sus a zidului, şi avînd un fel de despărţituri din zidărie ce comunică între ele printr-o serie de uşi scunde şi boltite; fiecare dintre aceste despărţituri slujeşte drept vestibul cîte unei celule asemănătoare celei în care stau. În acele celule sînt vîrîţi ocnaşii care au primit pedepse disciplinare de la directorul gherlei. Primele trei celule sînt păstrate pentru condamnaţii la moarte, deoarece sînt mai la îndemîna caraliului.

Aceste celule reprezintă tot ce a mai rămas din străvechiul castel din Bicêtre, aşa cum fusese clădit în secolul al cincisprezecelea de către cardinalul de Winchester, acelaşi care o arsese pe Ioana d’Arc. Am auzit povestindu-se acestea unor curioşi veniţi să mă vadă deunăzi în chilia mea şi care mă admirau de la distanţă, ca pe un animal din menajerie. Temnicierul a luat un bacşiş.

Uitam să vă spun că, zi şi noapte, am cîte o caraulă de pază la uşa celulei şi că nu-mi pot ridica ochii spre lucarna pătrată fără să mă întîlnesc cu o pereche de ochi ficşi, mereu deschişi.

De altfel, puteţi bănui de cît aer şi lumină ai parte în această ladă de piatră.

XI

Din moment ce ziua nu mai apare, cum poţi umple noaptea? Mi-a venit o idee. M-am ridicat şi mi-am plimbat lampa de-a lungul celor patru ziduri ai celulei. Sînt acoperiţi cu scrieri, desene, cu figuri ciudate, cu nume ce se amestecă şi se şterg unul pe celălalt. S-ar spune că fiecare condamnat a ţinut să lase o urmă, cel puţin aici. Litere negre, albe, cenuşii, scrise cu creion, cretă sau cărbune, adeseori zgîrieturi adînci în piatră, ici şi colo caractere ruginii despre care ai crede că au fost scrise cu sînge. Sigur că, dacă n-aş fi atît de chinuit, m-ar prinde această carte stranie ce se dezvăluie privirilor mele, pagină de pagină, pe fiecare piatră a celulei. Mi-ar place să realcătuiesc un tot din nenumăratele fragmente de gînduri risipite pe dale; să regăseşti cîte un om sub fiecare nume : să redai sens şi suflu vieţii acestor inscripţii mutilate, acestor fraze dezmembrate, acestor cuvinte trunchiate, acestor trupuri decapitate, aidoma celor care le-au scris.

La înălţimea căpătîiului meu, se află două inimi înflăcărate, străbătute de o săgeată. Deasupra: *Dragoste pe viaţă*. Nenorocitul nu făcea făgăduinţe de lungă durată. Alături, un fel de pălărie cu trei colţuri, cu un mic chip desenat fără pricepere, dedesubt, şi cuvintele: *Trăiască împăratul! 1824*.

Alte inimi focoase cu această inscripţie caracteristică unei închisori: *Îl iubesc şi îl ador pe Mathieu Danvin. Jacques.*

Pe peretele opus, poate fi citit numele: *Papavoine*. Majuscula *P* este brodată cu arabescuri şi înfrumuseţată cu grijă.

O strofă dintr-un cîntec obscen.

O cuşmă a libertăţii săpată destul de adînc în piatră, avînd sub ea: *Bories — Republica*. A fost unul dintre cei patru subofiţeri din *La Rochelle*. Bietul tînăr! Cît de hidoase sînt pretinsele lor imperative politice! Pentru o idee, pentru o fantasmagorie, pentru ceva abstract, această realitate oribilă ce se numeşte ghilotină! Şi eu care mă plîngeam, eu, ticălosul, care am comis o crimă adevărată, am vărsat sînge!

Nu caut mai departe. Am zărit trasată în alb, în colţul peretelui, o imagine înfiorătoare — icoana acelui eşafod care, la ora aceasta, poate, este înăltat pentru mine. Am fost cît pe ce să scap lampa din mînâ.

XII

Degrabă, m-am ghemuit iarăşi pe paiele mele, cu capul ascuns între genunchi. Apoi, temerea copilărească mi se risipi şi o ciudată curiozitate puse iar stăpânire pe mine, îndemnîndu-mă să merg mai departe cu citirea celor de pe zid.

Am smuls de lingă numele lui Papavoine o pînză enormă de păianjen, îngroşată de praf şi întinsă pe colţul dintre pereţi. Sub această pînză, patru sau cinci nume, perfect lizibile, în mijlocul altora din care n-a mai rămas decît o pată pe perete. — *Dantum, 1815. — Poulain, 1818. — Jean Martin, 1821*. *Castaing, 1823*. Am citit aceste nume şi mi-au revenit în minte amintiri lugubre; Dantun, cel care îşi tăiase fratele în bucăţi şi care străbătuse noaptea Parisul, aruncînd capul într-o fîntînă şi trunchiul într-un canal; Poulain, cel care îşi asasinase soţia; Jean Martin, cel care îşi împuşcase tatăl cu pistolul în clipa cînd bătrînul deschidea o fereastră; Castaing, acel doctor care îşi otrăvise prietenul şi care, îngrijindu-l în cursul acestei ultime boli, provocată chiar de el, îi dădea, în locul medicamentelor, otravă; şi, alături de ei, Papavoine, nebunul cumplit care ucidea copiii cu lovituri de cuţit în cap!

Iată, îmi spuneam, cutremurat de febră, iată cine au fost, înaintea mea, oaspeţii celulei acesteia. Aici, pe aceeaşi dală pe care mă aflu, şi-au rumegat aceşti oameni ai crimei şi ai sîngelui ultimele gînduri! În jurul acestor ziduri, în acest pătrat strîmt, şi-au purtat ultimii paşi, asemenea unor animale sălbatice. S-au urmat la răstimpuri scurte; s-ar spune că această celulă nu se goleşte niciodată. Au lăsat locul cald după ei; mie mi l-au lăsat. Îi voi ajunge din urmă, la rîndul meu, în cimitirul Clamart, unde creşte iarba atît de grasă!

Nu sînt nici vizionar, nici superstiţios. E probabil că aceste idei mi-au dat febră; dar, pe cînd visam astfel, mi s-a părut, deodată, că aceste nume fatale erau înscrise cu foc pe zidul negru; un ticăit din ce în ce mai iute îmi izbucni în urechi; o lumină roşietică îmi umplu ochii; apoi mi se păru că celula ar fi fost plină de oameni, bărbaţi ciudaţi care-şi purtau capul în mîna stîngă şi îl ţineau de gură, capetele lor neavînd păr. Toţi mă ameninţau cu pumnul, cu excepţia paricidului.

Am închis ochii îngrozit, văzînd toate şi mai limpede.

Vis, viziune sau realitate, aş fi înnebunit dacă nu m-ar fi deşteptat la vreme o impresie neaşteptată. Am fost pe punctul de a-mi pierde echilibrul, simţind cum mi se tîra piciorul gol, un pîntece rece şi nişte labe păroase. Era păianjenul pe care îl tulburasem şi care fugea.

Asta m-a readus la realitate. Ah, strigoi îngrozitori! Nu, au fost numai fum, închipuiri ale creierului meu pustiu şi convulsionat. Himere în genul lui Macbeth! Morţii sînt morţi. Sînt bine zăvoriţi în morminte. Din închisoarea aceea nu evadezi. Atunci cum de m-am temut atît?

Mormîntul nu se deschide înăuntru.

XIII

Zilele trecute am văzut ceva hidos.

Abia se crăpase de zi, dar puşcăria răsuna de zgomote. Se auzeau uşile grele deschizîndu-se şi închizîndu-se, zăvoarele şi lacătele de fier scîrţîind, legăturile de chei ce se loveau între ele clopotind la centura paznicilor, scările vibrînd de sus în jos, sub paşi grăbiţi şi glasuri strigîndu-se şi răspunzîndu-şi, de la cele două capete ale coridoarelor lungi. Vecinii mei de celulă, ocnaşii de la „negre“[4], erau mai veseli ca deobicei. Întreg Bicêtre părea să rîdă, să cînte, să alerge, să danseze.

Eu, singurul tăcut în acel vacarm, singurul nemişcat în tumultul acela, ascultam mirat şi atent.

Trecu un caraliu.

Mi-am luat inima în dinţi, l-am chemat şi l-am întrebat dacă era sărbătoare în temniţă. — „Sărbătoare, dacă vrei! îmi răspunse. Se bat lanţurile ocnaşilor care trebuie să plece mîine la Toulon. Vrei să-i vezi? Or să-ţi placă.“ Pentru un deţinut singur în celulă, era, într-adevăr, un mare noroc să asişti la un spectacol, oricît de cumplit ar fi fost el. Am primit.

Temnicierul îşi luă precauţiile de rigoare pentru a fi sigur de mine, după care mă conduse într-o mică celulă goală şi fără nici o mobilă, ce avea o fereastră zăbrelită, dar o fereastră adevărată, la care te puteai sprijini şi prin care puteai vedea cu adevărat cerul.

— De aici, spuse, o să poţi vedea şi auzi. Singur în lojă, ca regele.

Apoi ieşi, încuind în urmă lacăte, broaşte şi zăvoare.

Fereastra da spre o curte pătrată destul de mare, împrejmuită din patru părţi, ca şi cînd ar fi fost un zid, de o clădire din piatră cioplită, cu şase caturi. Nimic nu poate fi mai jalnic, mai nud, mai trist decît această faţadă cvadriplă, găurită de o mulţime de ferestre zăbrelite, la care erau agăţate, de jos în sus, o droaie de chipuri supte şi gălbejite, strivindu-se unul de celălalt, ca pietrele într-un zid şi toate, putem spune, înrămate de gratiile crucişe. Erau deţinuţii, spectatori ai ceremonialului, aşteptîndu-şi

4 Celulele disciplinare amintite (NT)

rîndul să intre în scenă ca actori. Ai fi crezut că ai de-a face cu sufletele chinuite ce stau la răsuflătorile purgatoriului dînd spre iad.

Toţi priveau tăcuţi curtea încă goală. Aşteptau. Ici şi colo, printre aceste figuri fără vlagă şi posomorite, se luminau cîteva perechi de ochi vii şi arzători ca nişte mieji de foc.

Pătratul celularelor ce îmbrăţişează curtea nu este închis. Una dintre cele patru laturi ale edificiului (acela ce priveşte spre răsărit) e tăiat la mijloc şi e legat de latura vecină printr-o grilă de fier. Această grilă se deschide spre o a doua curte, mai mică decît cea dintîi, blocată, ca şi ea, de ziduri şi pinioane înnegrite.

Împrejurul curţii principale, există bănci de piatră, rezemate de ziduri. În mijlocul ei, se află o vergea metalică îndoită, menită să poarte un felinar.

Bătu de amiază. Pe neaşteptate, se deschise o poartă mare, ascunsă într-o adîncitură a peretelui. O căruţă escortată de un fel de ostaşi murdari şi ruşinaţi, cu uniforme albastre, epoleţi roşii şi banduliere galbene, pătrunse în curte cu zgomot de fiare vechi. Era escorta galerienilor şi lanţurile lor.

Pe dată, ca şi cum zgomotul acela ar fi deşteptat scandalul puşcăriei, spectatorii de la ferestre, pînă atunci tăcuţi şi nemişcaţi, izbucniră în ţipete vesele, cîntece, ameninţări, imprecaţii mînjite cu hohote de rîs ce te înfiorau ascultîndu-le. Puteai jura că vezi măştile demonilor. Pe fiecare chip se adînci o strîmbătură, toţi pumnii îşi făcură loc printre gratii, toate glasurile, toţi ochii ardeau, mă îngrozea să văd atîtea scîntei renăscute din cenuşă.

Estimp, caralii, printre care distingeai, după costumele curate şi frica lor, cîţiva curioşi sosiţi de la Paris, se apucară liniştiţi de treabă. Unul dintre ei se căţără în căruţă şi zvîrli camarazilor săi lanţurile, zgărzile pentru drum şi maldăre de pantaloni de pînză. După care îşi împărţiră munca; unii se îndreptară spre un colţ al curţii, să întindă lanţurile lungi pe care le numeau în argoul lor: *aţe*; alţii risipiră pe pavaj *taftalele* — cămăşile şi pantalonii; iar cei mai vigilenţi examinau, unul după altul, şbilţurile metalice pe care le

încercau apoi, izbindu-le de pavaj, să vadă dacă scot scîntei, urmăriţi de ochiul atent al căpitanului, un bătrîn bondoc. Totul în aclamaţiile batjocoritoare ale galerienilor, pentru care se făceau toate aceste pregătiri şi pe care îi puteam vedea, izolaţi, în celularul vechi, ce da spre curtea mică.

Cînd gătiră acestea, un domn înveşmîntat în broderii de argint, numit *domnul inspector*, dădu un ordin directorului închisorii; şi nu trecu nici o clipă, că două sau trei uşi scunde vărsară în curte, aproape concomitent şi în valuri, nori de bărbaţi hidoşi, răpciugoşi, urlînd. Erau galerienii.

La apariţia lor, veselia de la ferestre se înteţi. Unii dintre ei, cele mai de seamă nume ale gherlei, fură aclamaţi şi aplaudaţi, mărturii de simpatie pe care le primiră cu un fel de mîndră modestie. Majoritatea purtau un neam ciudat de pălării împletite de ei înşişi, din paiele celulei, cu forme cît mai aparte, ca pălăria să atragă atenţia asupra capului, prin oraşele prin care vor trece. Aceştia erau şi mai ovaţionaţi. Unul îndeosebi stîrni un entuziasm fără margine: un tînăr de şaptesprezece ani cu un cap de fetiţă. Ieşea direct de la „neagra“, unde era închis de opt zile; îşi făcuse un vestmînt întreg de paie, ce îl învelea din cap pînă în picioare, şi pătrunse în curte, îndoit ca o roată şi învîrtindu-se cu agilitate de şarpe. Un saltimbanc condamnat pentru furt. Parcă turbaseră, aşa băteau din mîini şi urlau de bucurie. Galerienii răspundeau, şi era înspăimîntător să asculţi schimburile de exclamaţii de veselie între galerienii de fapt şi galerienii in spe. Degeaba se afla de faţă societatea, reprezentată prin temnicieri şi curioşi îngroziţi, crima le rîdea în nas şi preschimba această cumplită pedeapsă într-o sărbătorire în familie.

Pe măsură ce soseau, erau împinşi, între două rînduri de caralii, spre curticica zăbrelită, unde se făcea vizita medicală. Acolo, toţi se străduiau să facă un ultim efort pentru a evita călătoria, căutînd cîte un motiv în legătură cu sănătatea: boală de ochi, picior şchiop, mînă mutilată. Dar aproape în toate cazurile, erau găsiţi buni pentru ea; atunci se resemnau cu toţii, fără să le pese prea mult, uitînd în cîteva minute pretinsa lor infirmitate de o viaţă întreagă.

Grila curţii mici se redeschise. Un paznic strigă apelul, în ordine alfabetică; ieşiră, unul după altul, şi fiecare ocnaş se duse să se alinieze de-a-n picioarelea într-un colţ al curţii mari, alături de tovarăşul sortit de iniţiala numelui. Astfel, fiecăruia nu-i mai rămîne altă resursă în afara lui însuşi; fiecare îşi cară propriul lanţ, cot la cot cu un necunoscut; şi dacă, din întîmplare, un ocnaş îşi găseşte un prieten, lanţul îi separă. Ultima nenorocire.

Cînd se adunaseră în jur de treizeci, se închise grila. Un caraliu îi alinie cu bîta, aruncă pe jos, în faţa fiecăruia, o cămaşă, o haină şi o pereche de pantaloni din pînză groasă, apoi făcu un semn şi toţi începură să se dezbrace. Un incident neaşteptat preschimbă această umilire în tortură, ca la un semn.

Pînă atunci, timpul fusese destul de frumos; şi dacă aerul era răcit de vîntul de miază-noapte al lui octombrie, acesta spărgea, cînd şi cînd, norii cenuşii, făcînd o crevasă prin care străbătea cîte o rază de soare. Dar, abia îşi despuiaseră deţinuţii zdrenţele temniţei, lăsîndu-se inspectaţi, goi, de paznicii bănuitori şi de privirile curioase ale străinilor care le dădeau ocol pentru a le examina umerii, că cerul se întunecă şi izbucni, pe neprevăzute, o aversă rece de toamnă ce se prăbuşi în torente peste curtea pătrată, peste capetele descoperite, peste membrele dezgolite ale galerienilor, peste zeghiile lor mizerabile, întinse pe pavaj.

Într-o clipă, curtea închisorii se goli de tot ce nu era caraliu sau galerian. Curioşii din Paris se adăpostiseră sub pragurile uşilor.

Ploaia cădea în torente. Nu mai vedeai în curte, pe caldarîmul inundat, decît galerienii în pielea goală, şiroind. O tăcere posacă urmă bravadei lor gălăgioase. Dîrdîiau, le clănţăneau dinţii; picioarele slăbite, genunchii noduroşi le tremurau, izbindu-se între ei, te apuca mila să îi vezi lipindu-şi de membrele vinete cămăşile leoarcă, hainele, pantalonii dezgustători de atîta ploaie îmbibată. Goliciunea parcă le pria.

Unul singur, un bătrîn, îşi mai păstrase ceva din veselie. Strigă, ştergîndu-se cu cămaşa udă, că asta nu era în program, apoi se porni pe râs, ameninţînd cerul cu pumnul.

După ce îşi îmbrăcară hainele de drum, fură conduşi, cîte douăzeci — treizeci, în celălalt colţ al curţii, unde îi aşteptau lanţurile lungite pe pămînt. Aceste lanţuri, mari şi puternice, erau tăiate transversal, din două în două picioare, de alte lanţuri mai scurte la capetele cărora era agăţat cîte un şbilţ pătrat, ce se deschidea cu ajutorul unei balamale montată într-unul din colţuri şi se închide cu un bulon de fier ce rămîne spînzurat de gîtul galerianului, cît durează călătoria. Cînd aceste lanţuri sînt întinse pe pămînt, închipuie destul de bine şira spinării unui peşte.

Ocnaşii fură obligaţi să se aşeze în noroi şi pe pietroaiele înecate de ploaie; li se făcea proba zgărzilor; apoi doi fierari ai convoiului, înarmaţi cu nicovale portative, li le potriviră, la rece, prin lovituri zdravene de baroase. E un moment cumplit, cînd şi cei mai viteji îngălbenesc. Fiecare lovitură de baros izbită în nicovala sprijinită pe propriul lui spate obligă bărbia pacientului să tresalte, din şoc; cea mai mică mişcare dinanite înapoi ar face să-i sară craniul ca o coajă de nucă.

După această operaţie, erau tuciurii. Nu se mai auzea decît clănţănitul lanţurilor, din cînd în cînd, cîte un ţipăt şi lovitura surdă a ciomagului caraliilor asupra membrelor recalcitranţilor. Unii plîngeau ; bătrînii se cutremurau şi-şi muşcau buzele. Priveam îngrozit toate acele profiluri sinistre înrămate în fier.

Aşa că, după vizita medicală, urmase vizita caraliilor; după vizita caraliilor, potcovitul. Spectacol în trei acte.

Reapăru o rază de soare. Ai fi spus că dădu foc tuturor acestor creieri. Ocnaşii se ridicară deodată, cu o singură mişcare convulsivă. Cele cinci şiruri se apucară de mîini şi, pe neaşteptate, alcătuiră o horă imensă în jurul vergelei cu felinar. Se învîrteau de-ţi venea ameţeală. Cîntau un cîntec de ocnă, o romanţă în argou, cu o melodie cînd plîngăreaţă, cînd furioasă ori veselă; din cînd în cînd, se auzeau zbierăte piţigăiate, hohote de rîs lătrate şi gîfîite, împletindu-se cu vorbe ciudate; apoi aclamări furibunde; iar lanţurile ce se izbeau între ele, în cadenţă, slujeau drept orchestră acestui cîntec mai sălbatic decît scrîşnetul lor. Dacă aş căuta o imagine a sabatului, nici că aş găsi una mai bună.

Se aduse în curte un hîrdău mare. Caralii sparseră hora ocnaşilor, ajutîndu-se de bîte, şi îi mînară spre hîrdăul în care vedeam înotînd nu ştiu ce fel de ierburi în nu ştiu ce fel de lichid aburind şi cu aspect de lături. Mîncară.

Şi, după ce mîncară, zvîrliră pe pietre resturile de zeamă şi de pîine neagră şi reîncepură să ţopăie şi să cînte. Se pare asta le este îngăduit în ziua potcovitului şi în timpul nopţii ce urmează.

Urmăream straniul spectacol cu o aviditate atît de mare, cu o curiozitate atît de palpitantă, cu atenţie atît de trează, că uitasem de mine. Un sentiment de adîncă milă mă înfiora şi hohotele lor mă făceau să plîng.

Deodată, în ciuda visului în care căzusem, mi-am dat seama că hora zbierîndă se oprise şi amuţise. Şi toate privirile se întorseseră spre fereastra la care mă aflam. „Condamnatul la moarte! Condamnatul la moarte!“ urlau toţi, arătîndu-mă cu degetul; şi exploziile de veselie se înmulţiră.

Am împietrit.

Habar n-am de unde mă cunoşteau şi cum mă recunoscuseră.

— Bună ziua! Bună seara! îmi strigară cu rînjetul lor atroce. Unul dintre cei mai tineri, condamnat la galere pe viaţă, cu chipul de plumb lucitor, mă privi cu invidie spunînd: „Are baftă! O să-l cîntărească sub cuţit! Adio, frati-miu!“

Nu pot explica ce se petrecea în mine. Eram, întrade-văr, fratele lor. Piaţa *Grève* este sora Toulonului. Eram chiar mai jos decît ei: mă cinsteau. Mă trecu un fior.

Da, fratele lor! Şi, cîteva zile mai tîrziu, aş fi putut constitui şi eu un spectacol pentru ei.

Rămăsesem la fereastră, nemişcat, ca o stană de piatră, paralizat. Dar, văzînd cele cinci şiruri care înaintau, năpustindu-se asupra mea cu cuvintele lor de o prietenia infernală; cînd am auzit tunetul tumultos al lanţurilor al zbierătelor, al paşilor lor, la picioarele zidului, mi se păru că

norul demonilor se căţăra spre celula mea nenorocită; nu mi-am putut stăpîni un strigăt, m-am năpustit asupra uşi, s-o sfărîm; dar nu există nici o şansă să scap: zăvoarele erau pe dinafară. Izbeam în ea; plîngeam de ciudă. Apoi mi se păru că aud şi mai aproape glasurile înspăimântătoare ale galerienilor. Credeam că văd deja apărînd capetele lor hidoase la marginea ferestrei, am strigat încă o dată înspăimîntat şi am leşinat.

XIV

Cînd mi-am revenit, se înnoptase. Eram întins pe ruina unui pat: un felinar ce atîrna de plafon îmi îngădui să văd şi alte paturi alături de al meu, în aceeaşi stare. Am înţeles că fusesem dus la bolniţă.

Am rămas cîteva clipe treaz, dar fără nici un gînd şi fără amintiri, dăruit bucuriei de a mă afla lungit într-un pat. Desigur, în altă perioadă, acest pat de spital şi de închisoare m-ar fi făcut să dau înapoi de dezgust şi de milă; se simţeau paiele prin saltea. Ce importanţă mai avea?! Membrele mi se puteau desţepeni, de voie, pe aşternutul aspru; sub pătură, oricît de subţire ar fi fost, simţeam cum, încetul cu încetul, dispare frigul cumplit pe care îl purtam în măduva oaselor şi cu care începusem să mă obişnuiesc. Am readormit.

Un zgomot puternic mă trezi; mijeau zorile. Zgomotul venea de afară; patul îmi era lipit de fereastră; m-am ridicat în capul oaselor, să văd ce se întîmplă.

Fereastra dădea spre curtea mare din Bicêtre. Curtea era plină de oameni; două şiruri de veterani abia dacă puteau ţine liberă, în mijlocul mulţimii, o cale îngustă de-a lungul curţii. Printre aceste două rînduri de ostaşi, treceau încet, hurducate de fiecare piatră, cinci căruţe lungi încărcate cu bărbaţi: plecau ocnaşii.

Căruţele n-aveau coviltir. Cîte una era destinată fiecărui lanţ. Deţinuţii şedeau pe margini, sprijinindu-se unul de celălalt, despărţiţi de lanţul

comun, întins pe lungimea căruţei, la capătul căreia stătea, în picioare, un caraliu, cu puşca încărcată. Fiarele lor zăngăneau şi, la fiecare împiedicare a căruţei, li se vedeau capetele tresărind şi picioarele bălăngănindu-se.

O ploaie măruntă şi pătrunzătoare îngheţa aerul şi le lipea pantalonii de genunchi; din cenuşii, cum fuseseră, deveniseră negri. Bărbile lungi, pletele scurte şiroiau, chipurile le erau livide; îi vedeam tremurând, cu dinţii clănţănindu-le de furie şi frig. Nu puteau face nici o altă mişcare. O dată agăţat de lanţ, nu mai eşti decît o rotiţă din această hidoasă maşinărie ce se mişcă precum un singur om. Inteligenţa trebuie să abdice. Şbilţul o condamnă la moarte; şi animalul însuşi nu-şi mai poate îngădui nevoi sau pofte decît la ore fixe. Aşa, nemişcaţi, majoritatea goi pe jumătate, cu capetele descoperite şi picioarele clopotite, îşi începeau călătoria de douăzeci şi cinci de zile, căraţi de aceleaşi căruţe, îmbrăcaţi cu aceleaşi straie, sub soarele lui cuptor sau ploile reci ale lui noiembrie. S-ar spune că oamenii ar voi ca cerul să le fie părtaş la jumătate din sarcinile de călăi.

Între gloată şi căruţe se iniţiase nu ştiu ce dialog oribil: înjurături dintr-o parte, bravări de cealaltă; imprecaţii din ambele părţi; dar, la un semn al căpitanului, văzui loviturile de ciomag curgînd cu nemiluita şi la voia întîmplării în căruţe, peste umeri sau capete, şi toate reintrară în calmul exterior numit ordine. Dar ochii musteau de răzbunare şi pumnii nenorociţilor se crispau pe genunchii lor.

Cele cinci căruţe, escortate de jandarmi călări şi de caralii pe jos, dispărură, pe rînd, sub poarta înaltă şi boltită a închisorii Bicêtre; la urmă, o a şasea, în care se hîţînau, una peste alta, cazane, gamele de aramă şi lanţuri de schimb. Cîţiva caralii, întîrziaţi pe la cantină, ieşiră în goană, să-şi ajungă din urmă escuada. Mulţimea se scurse. Întreg spectacolul se stinse ca o fantasmagorie. Auzeam tot mai încet, pierzîndu-se în aer, zgomotul greoi al roţilor şi al copitelor cailor pe calea pavată a Fontainebleau-ului, plesnetul bicelor, zăngănitul lanţurilor, urletele gloatei care ura nenorocire galerienilor ce plecau la drum.

Şi acesta e numai începutul !

— Ce-mi tot îndruga avocatul? Galerele! Da Mai curînd de o mie de ori mort, mai curînd eşafodul decît galera, mai curînd neantul decît infernul; mai curînd îmi ofer gîtul cuţitului lui Guillotin, decît şbilţului convoiului cu galerieni! Galerele, doamne!

XV

Din nefericire, nu eram bolnav. A doua zi, a trebuit să ies din bolniţă. Celula m-a înghiţit din nou.

Nu sînt bolnav! Bineînţeles, sînt tînăr, sănătos, puternic. Sîngele curge în voie prin vinele mele; toate membrele mele ascultă de cîte capricii aş avea; am un trup şi un spirit robust, clădite pentru o viaţă lungă; de, toate astea sînt adevărate şi, totuşi, sufăr de o boală, o boală mortală, o boală născocită de om.

De cînd am ieşit din bolniţă, mă chinuie un gînd înăbuşitor, un gînd ce mă înnebuneşte, şi anume că aş fi putut evada dacă mi s-ar fi dat prilejul. Doctorii aceia, surorile, păreau să se intereseze de mine. Să mori atît de tînăr şi de o astfel de moarte! Îmi venea să cred că mă plîngeau, aşa se adunau la căpătîiul meu. Aşi, simplă curiozitate! Şi apoi, indivizii ăştia care vindecă, te vindecă de o febră, nu de o condamnare la moarte. Şi, totuşi, le-ar fi atît de uşor! O uşă deschisă — ce contează la ei!

Acum nu mai sînt şanse! Apelul îmi va fi respins, pentru că toate sînt cum trebuie să fie; martorii au mărturisit cum trebuie, avocaţii au pledat cum trebuie, judecătorii au judecat cum trebuie. Eu nu contez, doar dacă... Nu, nebunie! Nu mai e nici o nădejde! Apelul e o funie ce te ţine atîrnat deasupra prăpastie! şi pe care o auzi trosnind în fiecare clipă, pînă ce se rupe. Ca şi cum cuţitului ghilotinei i-ar trebui şase săptămîni ca să cadă.

Şi dacă m-ar graţia? Să mă graţieze! Cine? De ce? Cum? E cu neputinţă să fiu graţiat. Exemplul, cum spun ei!

Nu mai sînt decît trei paşi de făcut: Bicêtre, la Conciergerie, piaţa *Grève*.

XVI

În decursul puţinelor ceasuri petrecute la bolniţă, mă aşezasem lîngă o fereastră, la soare — care reapăruse —, sau, cel puţin, primind din soare atît cît îmi îngăduiau zăbrelele.

Stăteam aşa, cu capul greu şi arzîndu-mi în mîini, era mai mult decît puteau duce, ţineam coatele pe genunchi, picioarele căţărate pe o stinghie a scaunului; nenorocirea mă face să mă îndoi şi să mă adun ca şi cînd n-aş mai avea nici oase nici carne pe trup.

Miasmele sufocante ale gherlei mă înăbuşeau mai dihai ca oricînd, încă îmi zuruiau în urechi zgomotele lanţurilor galerienilor, mi-era silă, mi-era tare silă de Bicêtre. Gîndeam că bunului Dumnezeu ar fi trebuit să i se facă milă de mine şi să îmi trimită măcar o păsărică, să-mi cînte pe streaşină.

Nu ştiu dacă Dumnezeu sau diavolul îmi ascultă rugăciunea; dar, aproape în aceeaşi clipă, am auzit înălţîndu-se sub fereastra mea un glas, dar nu al unei păsări, ci ceva mult mai plăcut: vocea pură, proaspătă, catifelată a unei fetiţe de cincisprezece ani. Am ridicat capul tresărind şi am ascultat cu nesaţ cîntecul. Era o melodie molcumă şi galeşă, un fel de uguit trist şi pătrunzător; iată-i cuvintele:

Zău, chiar în strada Mail

M-au înşfăcat copoii,

Că nu-s domn,

Ce mai! trei ditamai

Curcani! Şi-acuma-s în pom!

Au tăbărât copoii

Şi-acuma sînt în pom.

Mi-e greu să mărturisesc cît mi-a fost de mare dezamăgirea. Glasul continuă:

Au tăbărăt copoii,

Că nu-s domn.

Şi m-au legat burduf,

Acuma sînt în pom,

Sticleţii nu au somn,

Acuma sînt în pom.

Pe drum, vezi c-am ginit

Un şmecher — cu copoii

Treceam, şi-acu-s în pom

Un şmecher am ginit,

Că nu-s domn,

Mergi la gagica mea,

Zic, zi-i că sînt în pom,

M-au pus, bă, la poprire

Şi-acuma sînt în pom.

Gagica face spune :

Să-mi spui ce-ai şterpelit ?

Şi eu, care-s în pom.

Să-mi spui ce-ai şterpelit ?

Că nu-s domn.

Am jumulit un nene

Lovelele-am oprit

Şi-acuma sînt în pom,

Lovelele şi ceasu

Şi-acuma sînt în pom,

Şi cheile-unui nene

Şi-acuma sînt în pom.

Gagica — foc, ce mai!

Că nu-s domn,

O-ntinde spre Versailles,

Mă ştie că-s în pom,

Nu-i fie de deochi

Vorbeşte-n patru ochi

Cu Regele, că-i domn,

Ce dracu mă mai ţine,

Doar ştie că-s în pom!

Ce dracu mă mai ţine,

Doar nu-s domn!

Şi dac-ar fi s-o şterg —

Acuma sînt în pom —

La popă-o duc cu mine,

Acuma sînt în pom,

Iau şi-un ţol alb — ce bine!

Acuma sînt în pom.

La nuntă ca să merg,

Acuma sînt în pom.

La nuntă o s-o duc,

Că sînt domn.

Dar Regele, să crape,

Acum de-abia-s în pom:

Gagicu — o să ţi-l duc,

Acum de-abia-s în pom,

Să-l spînzur de un nuc,

Zău, dacă nu-s în pom.

N-am auzit mai mult, nici n-aş fi putut, chiar de voiam. Înţelesul cumplitei jelanii, desprins pe jumătate, pe jumătate tăinuit, lupta dintre tîlhar şi caraulă, hoţul pe care îl întîlneşte şi pe care îl trimite soţiei lui, solia înfiorătoare: am ucis un om şi sînt arestat; femeia aceea care aleargă la Versailles cu o jalbă şi acea Majestate indignată care ameninţă vinovatul cu spînzurătoarea; şi toate astea cîntate pe o melodie atît de dulce şi cu glasul cel mai blînd ce a legănat cîndva auzul omenesc!... Am îngheţat, năucit; m-am prăbuşit. Cuvintele acestea mon-struoase, rostite de buze rumene şi proaspete, erau respingătoare. Parcă ar fi fost balele unei rîme pe un trandafir.

Nu pot explica ce simţeam; eram pe cît de rănit, pe atît de mîngîiat. Argoul cavernei şi al ocnei, această limbă însîngerată şi grotescă, acest grai hidos, împreunat cu o voce de fată, punte gingaşă între glasul fetiţei şi

al femeii! Toate cuvintele acelea diforme şi prost alcătuite, cîntate, ritmate, perlate!

Ah, ce lucru înfiorător e temniţa! E străbătută de un soi de venin ce murdăreşte tot. Totul se vestejeşte, chiar şi cîntul unei fete de cincisprezece ani! Dacă descoperi o pasăre, ea va avea aripile năclăite în noroi; de culegi o floare pe care o miroşi cu încîntare, pute.

XVII

Ei, dacă aş evada, cum aş mai alerga pe cîmpii!

Nu, n-ar trebui să fug. Asta atrage privirile şi bănuiala. Dimpotrivă, să merg încet, cu fruntea sus, cîntînd. Să fac rost de o treanţă albastră cu desene roşii, asta deghizează bine. Toţi zarzavagiii din împrejurimi poartă cîte una.

Pe lîngă Arcueil, ştiu o margine de codru ce împrejmui-se o mlaştină şi unde, cînd eram la colegiu, mergeam cu colegii, joile, să prindem broaşte. Acolo m-aş ascunde pînă seara.

O dată cu căderea nopţii, aş reîncepe să alerg. M-aş duce la Vincennes. Nu, n-aş putea, din pricina rîului. La Arpajon. Ba ar fi fost mai cu cap s-o iau spre Saint-Germain şi să merg la Havre, să mă îmbarc pentru Anglia. Acum nu mai contează! Ajung la Longjumeau, trece un jandarm; îmi cere paşaportul... sînt pierdut.

— Ah, visător nemernic, mai întîi sparge zidul gros de trei picioare ce te ţine prizonier! Moarte! Moarte!

Cînd te gîndeşti că, atunci cînd eram copil, am venit aici, la Bicêtre, să văd puţul cel mare şi nebunii!

XVIII

Scriind acestea, lumina lămpii a devenit tot mai pală, ziua a sosit, orologiul paraclisului a bătut de şase.

Ce înseamnă asta? Caraliul de rînd a intrat în celula mea; şi-a scos şapca, mi-a dat bineţe, s-a scuzat că mă turbură şi m-a întrebat, îmblînzindu-şi glasul aspru pe cît ii stătea cu putinţă, ce doream la micul dejun.

M-a trecut un fior: — Azi să fie?...

XIX

Azi este!

Însuşi directorul penitenciarului a venit să mă vadă. M-a întrebat cu ce mi-ar putea fi plăcut sau folositor; că n-ar fi voit să mă plîng de el sau de cei din subordinele sale, m-a întrebat de sănătate şi de cum îmi petrecusem noaptea; plecînd, mi-a vorbit cu *domnule*.

XX

Nu-i trece prin gînd temnicerului ăstuia că aş avea de ce să mă plîng de el sau de caralii lui. Are dreptate, ar fi urît din partea mea să mă plîng; îşi fac meseria, m-au păzit bine; şi, mai mult, la sosire şi la plecare, s-au purtat cu bună-cuviinţă. Nu se cade să fiu mulţumit?

Gardianul acesta de treabă, cu zîmbetul său blajin, cu cuvintele lui mîngîietoare, cu ochiul său galeş şi la pîndă, cu labele butucănoase şi mari, e încarnarea temniţei înseşi, e Bicêtre preschimbat în om.

Toate sînt temniţă în jurul meu; o regăsesc în toate chipurile, sub chipul omului, ca şi sub chipul zăbrelelor sau al zăvorului.

Zidul acesta e temniţa cu chip de piatră; uşa e temniţă cu chip de lemn; caraliii — temniţă, în carne şi oase.

Temniţa este o fiinţă oribilă, completă, indivizibilă, jumătate-casă, jumătate-om. Eu sînt prada ei; mă cloceşte, mă înlănţuie cu toate mădularele; mă strînge între zidurile de granit, mă zăvoreşte cu lacăte de fier şi mă veghează cu ochi de caralii.

Ah, nenorocitul de mine, ce-o să mi se întîmple? Ce-or să facă cu mine?

XXI

M-am liniştit, totul s-a sfîrşit, s-a sfîrşit de-adevăratelea. Am scăpat de neliniştea cumplită în care mă zvîrlise vizita directorului.

Trebuie s-o mărturisesc, mai nădăjduiam încă... Acum, slavă domnului, nu mai nădăjduiesc!

Iată ce s-a petrecut:

Cînd tocmai batea de şase şi jumătate — nu, era şi un sfert — uşa celulei mele s-a deschis din nou. Un bătrîn cu păr alb, înveştmîntat într-o redingotă brună, intră. Îşi înlătură puţin redingota şi atunci am zărit o sutană şi dantela ce poartă preoţii pe piept. Era un preot.

Preotul acesta nu era cel al închisorii, asta era cumplit.

Se aşeză în faţa mea cu un surîs binevoitor, apoi clătină capul şi îşi ridică ochii spre cer, adică spre bolta celulei. L-am înţeles.

— Fiul meu, spuse, eşti pregătit?

I-am răspuns fără glas:

— Nu sînt pregătit, dar sînt gata.

Totuşi mi se tulbură vederea, membrele îmi fură inundate, în acelaşi timp, de o sudoare îngheţată, am simţit tîmplele zvîcnindu-mi şi urechile vîjîindu-mi.

Pe cînd mă clătinam pe scaun, ca şi cînd aş fi dormit, bătrînelul vorbea. Cel puţin aşa mi se părea, şi-mi amintesc că i-am văzut buzele mişcîndu-se, mîinile agitîndu-se, ochii strălucindu-i.

Uşa se redeschise. Zgomotul zăvoarelor ne trezi, pe mine — din prostirea mea, pe el — din vorbire. Apăru un fel de domn, cu haine negre, întovărăşit de directorul penitenciarului; mă salută reverenţios. Omul avea întipărit pe chip ceva din tristeţea oficială a salariaţilor pompelor funebre. Ţinea în mînă un sul de hîrtie.

— Domnule, mi-a spus, surîzînd curtenilor, sînt aprod al curţii regale din Paris. Am cinstea să vă aduc un mesaj din partea domnului procuror general.

Îmi trecuse primul şoc. Îmi reveni întreaga prezenţă de spirit.

— Domnul procuror general, i-am replicat, e acela care a solicitat capul meu cu atîta nerăbdare, nu? Într-adevăr, e o cinste pentru mine să îmi scrie. Nădăjduiesc că moartea mea îi va face mare plăcere; n-ar fi agreabil pentru mine să ştiu că a cerut-o cu atîta căldură şi că, de fapt, îi era indiferentă.

Am spus aceasta, după care am reluat cu glas hotărît:

— Citiţi, domnule!

Începu să dea citire unui text lung, ridicînd glasul la sfîrşitul fiecărui rînd şi împiedicîndu-se la mijlocul fiecărui cuvînt. Era respingerea apelului meu.

— Execuţia va avea loc astăzi în *place de Grève*, adăugă, o dată sfîrşită lectura, fără a mai ridica privirile de pe hîrtia timbrată. Plecăm la orele şapte şi jumătate fix, spre Conciergerie. Veţi avea bunătatea, domnule, să mă urmaţi?

De cîteva clipe nu îl mai urmăream. Directorul sporovăia cu preotul; el stătea cu ochii înţepeniţi pe hîrtie; eu priveam uşa, ce rămăsese întredeschisă... — Ah! ticăloşii! patru puşcaşi pe coridor!

Aprodul repetă întrebarea, de data aceasta privind spre mine:

— Cînd veţi dori, i-am răspuns, vă stau la dispoziţie!

Salută, spunînd:

— Voi avea cinstea să viu să vă iau într-o jumătate de ceas.

După aceasta, mă lăsară singur.

— Doamne, un mijloc de fugă! Orice mijloc! Trebuie să evadez! Trebuie! Acum! Pe uşă, pe fereastră, pe acoperiş! Chiar de-ar fi să-mi las carnea pe bîrne!

Blestemaţi fie toţi dracii! Ţi-ar trebui o lună ca să dai o gaură în zidul ăsta, şi încă cu scule bune, iar eu n-am barem un cui şi nici măcar o oră de-acum înainte!

XXII

Iată-mă *transferat*, cum sună procesul-verbal. Dar drumul face să fie istorisit.

De îndată ce sună de şapte şi jumătate, aprodul se înfăţişă din nou în pragul celulei mele:

— Domnule, îmi spuse, vă aştept. Ei da, şi el, şi alţii!

M-am ridicat şi am făcut un pas; am crezut că nu îl voi putea face pe al doilea, atîta îmi era de greu capul şi picioarele fără vlagă. Totuşi mi-am revenit şi am mers mai departe destul de hotărît. Înainte de a ieşi din celulă, i-am aruncat o ultimă privire. Îmi iubeam celula. Şi-apoi o lăsasem goală, deschisă: avea un aer ciudat.

De altfel, nu va fi aşa pentru multă vreme. E aşteptat cineva astă-seară, spuneau caralii, unul pe care curtea cu juraţi e pe cale să-l preschimbe în condamnat la moarte.

La cotul coridorului, ne ajunse din urmă preotul închisorii; tocmai isprăvise micul dejun.

La capătul celularului, directorul m-a apucat prieteneşte de mînă şi mi-a întărit escorta cu patru veterani.

În faţa uşii bolniţei, un bătrîn îmi strigă: „Rămas-bun!“

Am ajuns în curte. Am inspirat adînc: asta mi-a făcut bine.

N-am mers mult timp în aer liber. O trăsură cu cai de poştă adăsta în prima curte: aceeaşi trăsură ce mă adusese — un fel de cabrioletă lunguiaţă, despărţită în două de o plasă de sîrmă transversală atît de deasă, de ai fî spus că e tricotată. Fiecare dintre cele două compartimente are cîte o uşă, una în faţă, alta în spate. Totul atît de murdar, de negru, de prăfuit, încît dricul săracului pare un rădvan arhieresc pe lîngă aceasta.

Înainte de a fi îngropat în acest mormînt pe două roţi, am aruncat o privire în curte, una dintre acele priviri deznădăjduite în faţa căreia ai crede că zidurile trebuie să se năruie. Curtea, un fel de mică piaţetă plantată cu pomi, era mult mai aglomerată de spectatori decît fusese cu prilejul plecării galerienilor. Gloata sosise.

Ca şi atunci cînd plecase convoiul, cădea o ploaie de toamnă, o ploaie măruntă şi rece care cade şi acum, în clipa cînd scriu, care va cădea, de bună seamă, toată ziua, care va dura mai mult decît mine.

Drumurile erau desfundate, curtea plină de noroi şi apă. Mi-a făcut plăcere să văd mulţimea nămolindu-se.

Urcarăm; aprodul şi un jandarm — în despărţitura din faţă; preotul, eu şi un alt jandarm — în cealaltă. Patru jandarmi călări — în jurul trăsurii. Deci, fără vătăşel, opt pentru unu.

Pe cînd urcam, am auzit o bătrînă spunînd: „Asta-mi place mai mult decît lanţul“.

Cred şi eu. E un spectacol pe care îl cuprinzi dintr-o singură clipire; vezi repede. La fel de frumos, dar mai comod. Nimic nu-ţi fură ochiul. Un singur om şi, pe umerii lui, tot atîta nenorocire cît pe umerii tuturor galerienilor la un loc. Numai că nu e împrăştiat; o băutură concentrată, mult mai gustoasă.

Trăsura se mişcă! A scrîşnit surd, trecînd pe sub bolta porţii mari, apoi a ieşit în alee; şi porţile grele din Bicêtre s-au închis în urma ei. Eram uluit cum mă pot duce, ca pe un om fără cunoştinţă, care nu poate mişca, nici striga şi care aude cum e înmormîntat. Abia de auzeam cihoaiele, atîrnînd pe grumajii cailor de poştă, clincănind cadenţat, sughiţînd parcă, roţile, înrămuite în fier, zdrelind pavajul sau trăsura icnind, cînd săreau din făgaş, galopul răsunător al jandarmilor din jurul nostru, biciul vătăşelului şuierînd. Asemănăm toate cu un vîrtej ce mă răpea cu sine.

Prin gratiile unei ferestruici tăiate în faţa mea, privirile mi se opriră, fără să-mi dau seama, pe o inscripţie gravată cu slove mari, deasupra porţii din Bicêtre: *Ospiciu al bătrîneţii.*

— Ia te uită, mi-am spus; s-ar zice că sînt unii ce îmbătrînesc aici.

Şi aşa cum se întîmplă cînd eşti între veghe şi somn, am rumegat această idee în mintea înţepenită de durere. Deodată, ieşind din alee în drumul mare, trăsura schimbă vederea din dreptul ferăstruicii. Binişor, se

încadrară turlele lui Notre-Dame, albăstrui şi pe jumătate şterse de ceaţa Parisului. Pe dată se schimbă şi punctul de vedere al spiritului meu; devenisem un fel de maşină, ca şi trăsura. Gîndului legat de Bicêtre îi urmă cel în legătură cu turlele lui Notre-Dame. Cei ce se află în turlă, acolo unde este steagul, vor vedea bine, mi-am spus zîmbind prosteşte.

Cred că în clipa aceea reîncepu să vorbească preotul; l-am lăsat să sporovăie, cu răbdare. Urechile îmi erau împuiate de zgomotul roţilor, de galopul cailor, de biciul vătăşelului. Un zgomot mai mult.

Ascultam în tăcere căderea acelor cuvinte tărăgănate care îmi aromeau duhul, precum susurul unui izvor, şi care se petreceau prin faţa mea, mereu altele şi mereu aceleaşi, ca şi ulmii tineri şi chinuiţi de pe cale, cînd glasul muşcător şi sacadat al aprodului aşezat în faţă, mă deşteptă.

— Ei, părinte spuse, aproape vesel, ce noutăţi aţi mai aflat? Rostind acestea, se întoarse spre preot.

Preotul, care-mi vorbea necontenit şi pe care trăsura îl asurzea, nu dădu nici un răspuns.

— Hei, hei! reluă aprodul, înălţîndu-şi glasul mai presus decît zgomotul roţilor: infernală trăsură!

Infernală, într-adevăr.

Urmă:

— Hurducăiala asta, bat-o vina! Nu ne auzim. Ce voiam să spun? Nu ştiţi, părinte, ce voiam să spun? Ah! Aţi aflat-o p-aia bună, azi, de la Paris?

Am tresărit ca şi cînd ar fi vorbit despre mine.

— Nu, spuse preotul, care, în cele din urmă auzise, n-am apucat să citesc încă ziarele, dimineaţă; o să le răsfoiesc diseară. Cînd sînt prins toată ziua, ca azi, rog portarul să-mi păstreze jurnalele şi le citesc la înapoiere.

— Aşi, reluă aprodul, nu se poate să n-o ştiţi! Ştirea din Paris! Ştirea din dimineaţa aceasta!

Am luat cuvîntul:

— Cred c-o ştiu eu.

Aprodul mă privi :

— Dumneavoastră! Ei, nu?! Şi ce părere aveţi?

— Sînteţi curios! i-am spus.

— De ce, dom’le? replică el. Fiecare cu părerile lui politice. Vă stimez prea mult ca să-mi închipui că nu aveţi şi dumneavoastră păreri politice. În ceea ce mă priveşte, sînt perfect de acord cu reînfiinţarea gărzii naţionale. Am fost sergent în compania mea şi era plăcut, pe cinste.

L-am întrerupt:

— Nu credeam că despre asta e vorba.

— Păi, da, de ce? Spuneaţi că ştiţi vestea...

— Mă gîndeam la alta, care preocupă azi Parisul.

Imbecilul nu înţelese; i se stîrnise curiozitatea.

— Altă noutate? Cum dracu aţi aflat dumneavoastră ştirile? Vă rog, domnule, spuneţi-mi-o şi mie! Ştiţi, părinte, despre ce e vorba? Sînteţi mai la curent decît mine? Spuneţi-mi şi mie, vă rog? Despre ce e vorba? Înţelegeţi, sînt nebun după noutăţi; le povestesc domnului preşedinte; îl distrează.

Şi făcea tot felul de trăsnăi! Se întorcea într-una de la preot la mine, şi eu răspundeam ridicînd din umeri.

— Dom’le, îmi strigă. La ce gîndeşti?

— Gîndesc, am răspuns, că nu voi mai gîndi diseară.

— Ah! Doar asta? replică. Atunci, sînteţi prea trist. Domnul Castaing stătea de vorbă.

Apoi, după o pauză:

— L-am condus pe domnul Papavoine; purta o căciulă de lutru şi fuma o ţigară de foi. Cît despre tinerii din La Rochelle, e adevărat că vorbeau numai între dînşii, dar vorbeau.

Mai aşteptă puţin, apoi urmă:

— Nebuni! Entuziaşti! Păreau să sfideze toată lumea. Dar dumneata, prea eşti gînditor, tinere.

— Tînăr! i-am spus : sînt mai bătrîn ca dumneavoastră ; la fiecare sfert de ceas îmbătrînesc cu un an.

S-a întors, m-a privit cu o mirare stupidă cîteva clipe, după care începu să rînjească greoi.

— Lăsaţi, lăsaţi! Aveţi chef de rîs! Mai bătrîn ca mine! Vă pot fi bunic.

— N-am chef să rîd, i-am răspuns grav.

Îşi deschise tabachera.

— Serviţi-vă, dragă domnule, şi nu vă supăraţi; o priză de tabac şi... nu-mi purtaţi pică.

— Nu vă temeţi; nu v-aş purta timp îndelungat.

În clipa aceea tabachera pe care mi-o întindea întîlni grilajul ce ne despărţea. O zguduire făcu să fie puternic izbită şi să cadă, deschisă, la picioarele jandarmului.

— Fir-ar al dracului de grilaj, izbucni aprodul.

Se întoarse spre mine.

— Ce nenorocire! mi s-a risipit tot tabacul!

— Pierd mai mult ca dumneavoastră, i-am răspuns zîmbind.

Încercă să-şi adune tutunul, mormăind printre dinţi:

— Mai multe ca mine! Uşor de spus! Să stai fără tutun pînă la Paris! E cumplit!

Preotul îi adresă cuvinte de consolare (n-aş putea spune că am fost atent) şi mi se păru că erau în continuarea predicii de al cărei început mă bucurasem. Treptat convorbirea se mărgini la preot şi aprod; i-am lăsat să sporovăie despre ale lor şi am început să mă gîndesc la ale mele.

Ajunşi la barieră, eram încă îngîndurat, bineînţeles, dar Parisul mi se păru mai zgomotos decît de obicei.

Trăsura se opri, o clipă, la vamă. Vameşii o inspectară. Ar fi trebuit să li se azvîrle o pungă de arginţi dacă ar fi fost vorba de vreun berbece sau de vreun bou dus la măcelărie; dar capul unui om nu plăteşte vamă. Trecurăm.

O dată depăşit bulevardul, trăsura, în galop, se înfundă în străzile întortocheate şi vechi ale faubourgului Saint-Marceau şi din Cité care şerpuiesc şi se întretaie ca o mie de căi într-un furnicar. Pe pietrele acestor străzi strîmte, uruitul trăsurii se făcu atît de răsunător şi de iute, încît pînă la mine nu mai ajungea nici un alt zgomot. Cînd aruncam ochii pe mica lucarnă pătrată, mi se părea că valul trecătorilor se oprea pentru a privi trăsura şi că o droaie de copii alergau pe urma ei. Mi se părea deasemeni că văd din cînd în cînd, pe ici-pe colo, pe la colţuri, cîte un bărbat sau vreo babă, în zdrenţe, cîteodată şi unul şi altul, ţinînd în mîini teancuri de hîrtii tipărite, pe care se băteau trecătorii, deschizînd gura, ca şi cînd ar fi strigat ceva cu putere.

Orologiul Palatului bătea de opt şi jumătate cînd am ajuns în curtea Conciergeriei. Priveliştea acestor scări impunătoare, a acelui paraclis întunecos, a acelor temniţe sinistre, mă îngheţă. Cînd se opri trăsura, mă aşteptam să-mi înceteze şi bătăile inimii.

Mi-am adunat toate puterile; uşa se deschise cu iuţeala fulgerului; am sărit din carcera pe roţi şi m-am adîncit, cu paşi mari, între două rînduri de ostaşi, sub boltă. Gloata era gata strînsă în calea mea!

XXIII

Atîta vreme cît am străbătut galeriile publice ale Palatului Justiţiei, m-am simţit aproape liber şi în voia mea; dar tot curajul mă părăsi atunci cînd fură deschise, în faţa mea, uşile scunde, scările tainice, culoarele interioare, lungi coridoare înăbuşite şi fără nici un zgomot, unde nu pătrund decît cei care condamnă şi cei care sînt condamnaţi.

Aprodul continua să mă întovărăşească. Preotul mă părăsise pentru a se reîntoarce peste două ceasuri: avea treabă.

Am fost mînat spre cabinetul directorului; aprodul m-a predat în mîinile sale. Era vorba de un schimb. Directorul l-a rugat să zăbovească puţin, comunicîndu-i că avea să-i încredinţeze nişte marfă, s-o ducă la Bicêtre, cu aceeaşi trăsură. Desigur era un condamnat de azi, cel ce urmează să se culce pe mîna de paie pe care eu n-am avut răgaz să le tocesc.

— În regulă, îi spuse aprodul directorului, aştept o clipă; facem ambele procese-verbale; pică bine.

În acest timp, am fost lăsat în depozit, într-o cămăruţă ce dădea în cea a directorului. Singur şi bine zăvorit.

Nu ştiu nici la ce gîndeam, nici de cînd mă aflam acolo, cînd un hohot de rîs violent şi neaşteptat, izbucni drept în urechea mea, mă deşteptă din visare.

Am ridicat privirile, tresărind. Nu mai eram singur în celulă: se mai afla acolo un bărbat, un om de aproximativ cincizeci şi cinci de ani, de statură mijlocie; cu chipul brăzdat, încovoiat, încărunţit, cu membrele

vînjoase; cu o privire echivocă, cenuşie; un rîs amar; murdar, zdrenţăros, pe jumătate gol, respingător la vedere.

Probabil că uşa se deschisese, îl vomase şi se închisese, fără să-mi dau seama. De-ar fi putut veni aşa şi moartea!

Cîteva clipe ne-am privit ţintă, unul pe celălalt: el, rîzînd mai departe, cu un fel de horcăit; eu, pe jumătate uimit, pe jumătate înspăimîntat.

— Cine eşti? m-am adresat lui, în cele din urmă.

— Halal întrebare! răspunse. Un stîrv.

— Un stîrv? Adică?

Ultima mea întrebare îl înveseli şi mai tare.

— Adică, strigă în mijlocul unui hohot de rîs, gealatul o să se joace-n coş cu dovleacul meu, peste şase săptămîni, aşa cum o să se joace cu tigva ta peste şase ore. Ha! Ha! S-ar zice că te-ai luminat acum?!

Într-adevăr, eram livid şi părul mi se făcuse perie pe cap: era celălalt condamnat la moarte, condamnatul zilei, cel aşteptat la Bicêtre, moştenitorul meu.

Continuă:

— Ce vrei? Asta-i povestea mea: sînt fiu de zulitor; păcat că gealatu' s-a ostenit să-i pună gît-legău lui babacu'. Şedea pe scaunul ţării spînzurătoarea, din mila bunului 'Mnezeu! La şase ani, nici tu mamă, nici tu tată; verile făceam giumbuşlucuri de circaş, pe lîngă şanţ, să-mi zvîrle un ban din poştalioane; iernile, cu talpa goală prin noroaie, suflînd în deştele-nroşite; îmi vedeai pielea prin nădragi. La nouă ani, am început să pun bază pe mînuri: mai *greblam* şi eu cîte un buzunar, făceam la stînga cîte-o haină; la zece ani *mergeam cu bună-dimineaţa*[5]; apoi, am făcut relaţii; la şaptesprezece ani, eram *ciordar*. Mai intram în cîte o dugheană, mai umblam cu iarba-fiarelor. M-au *ferecătuit*. Crescusem tocma' bun. M-au

5 *A merge cu buna-dinimeața*: a fura, în zori, haine, pe ferestrele deschise, cu ajutorul unei prajini — N.T

făcut amiral[6]. Galera nu-i joacă: dormi pe scîndură, te-adăpi cu apă chioară şi ronţăi pesmet, tragi după tine o nepricopsită de ghiulea ce nu slujeşte la nimic; te-altoieşte cu bîta şi te bate soarele-n cap. Te mai şi tund chilug; şi-aveam o coamă castanie!... La dracu! Am făcut tot: cinşpe *coţi* [7], ce-i joacă?! Aveam treişdoi, şi, într-o dimineaţă, mi-au dat o foaie de drum şi şaişase de franci pe care i-am adunat în ăştia cinşpe *coţi*, robotind cîte şaişpe ore pe zi, treiş' de zile pe lună, doişpe luni pe an. Tot una-i; voiam să fiu om cinstit cu ăi şaişase de franci şi aveam simţăminte mai *nobele* sub zdrenţele mele decît sînt sub o fustă de popă; dar dracu să-l pieptene de paşaport! Era unu galben şi zmîngăliseră pe el: *ocnaş liberat*; trebuia să-l arăt pe oriunde-aş fi trecut şi să-l prezint primarului din satul unde aveam *domiciliu obligatoriu*, tot la opt zile. Bună recomandare! Ocnaş! Îi băgam în sperieţi, copiii o luau la goană şi mi se trînteau uşile-n nas. Ce, îmi dădea careva de lucru?! Mi-am halit cei şaişase de franci; şi, p-urmă, a trebuit să trăiesc. Arătam braţele, să se ginească de se poate munci cu ele; dar tot îmi trînteau uşile-n nas. Am zis că-mi vînd ziua de lucru pe cinşpe cenţi, pe zece, pe cinci. Ioc! Ce să-i fac?! Într-o bună zi, foame. Vîr cotu-n geamu' unui brutar şi *şoldesc* o pîine şi brutaru' mă-nşfacă: de pîine nu m-am atins, da' m-au atins ei cu muncă silnică pe viaţă, cu trei litere arse pe umăr; ţi-arăt dacă vrei; dreptatea asta se cheamă recidivă ; aşa, c'am făcut, calea'ntoarsă. Tot la Toulon; cu *meseviştii*[8], acum. Trebuia s-o şterg. Ca s-o fac, nu erau decît trei pereţi de găurit, două lanţuri de tăiat, şi eu aveam un cui. Am evadat. Au tras cu tunu', să dea alarma; că noi, ăştia, sîntem niscai cardinali de Roma; straie roşii, şi trag cu tunu' cînd plecăm. Au stricat pulberea pe ciori. De data asta, nici tu paşaport galben, nici tu bani. Am întilnit alţi *pinguini*[9] ce-şi făcură coţii de gherlă sau o tuliseră. Bulibaşa lor mă-ntrebă de vreau să lucrez cu ei; le tăiau *guşile* la drumu' mare. Am zis da, şi-am început să vărs sînge, ca să halesc. Cînd o diligenţă, cînd un poştalion, cînd vr'un văcar călare. Ieşeau *lovele*; dădeam drumul

---

6 L-au trimis pe galere.

7 Ani.

8 *Mesevist:* cel condamnat la muncă silnica pe viață (M.S.V) N.T

9 Pușcariaș

animalului, lăsam naibii trăsura şi-ngropam *malacu'* sub un pom, cu grijă, să nu-i iasă deştele picioarelor pe-afară; apoi ţopăiam pe mormînt, să se creadă că-i pămînt bătut. Aşa-mi dădură floacele albe, făcîndu-mi bîrîlog prin tufişuri, aţipind sub stele, vînînd din codru-n vlăsie, dar cel puţin slobod şi al meu. Totu'are-un sfîrşit şi orice sfîrşit se asemuie. Caraula ne-a pus laţu' de gît, într-o noapte. Fraţii au întins-o; eu, ăl mai bătrîn, le-am căzut în gheară copoilor cu galoane la pălărie. M-au adus aici. Văzusem de toate, afară de una. C-aş fi şterpelit o batistă sau ucis un om, tot una pentru mine. O singură recidivă mi se mai putea aplica. Numai *cuţitul*[10] îmi mai rămînea să-ncerc. Proces scurt. Drace, am îmbătrînit; nu mai sînt bun de nimic. Lui tata, i-au pus ştreang, *a luat-o pe vădană*, eu mă retrag la *Muntele părerilor de rău*[11]. Asta-i, frate.

Rămăsesem cu ochii căscaţi, ascultîndu-l. A început să rîdă şi mai straşnic decît la început şi vru să-mi ia mîna în a sa. M-am dat înapoi, îngrozit.

— Prietene, spuse, nu pari prea curajos. Nu face pe pişăciosu-n faţa *retezătoarei*[12]; înţelegi, nu-i decît o singură clipă grea de petrecut pe *scenă*[13]; dar trece-atît de repede! Mi-ar place să fiu de faţă, să-ţi arăt cum se face. Pe naiba! îmi vine să nu mai fac recurs, dac-ar vrea să mă *cosească* azi, o dată cu tine. O să ne slujească acelaşi preot; nici că-mi pasă că-mi rămîn doar firimiturile tale. Vezi, sînt băiat de treabă. Hă? Ce spui? Din prietenie!

Mai făcu un pas, să se apropie de mine.

— Domnule, i-am spus respingîndu-l, vă mulţumesc.

Răspunsul meu îi provocă noi hohote de rîs.

— Ha! Ha! Vas' că domnu e marchiz! Marchiz!

---

10 Ghilotina.

11 Idem.

12 Ibidem.

13 Estrada ghilotinei.

L-am întrerupt:

— Prietene, vreau să mă reculeg, dă-mi pace.

Seriozitatea cuvintelor mele îl lăsă pe neaşteptate gînditor. Îşi clătină capul încărunţit şi aproape chel; după care, scărmănîndu-şi, cu unghiile, pieptul păros, gol din pricina cămăşii deschise:

— Înţeleg, murmură printre dinţi; de fapt, *ţapul*[14]...

Apoi, după cîteva minute de tăcere:

— Bine, rosti aproape cu timiditate, sînteţi marchiz, e-n regulă; dar aveţi o redingotă atît de frumoasă şi n-o s-o mai folosiţi! O ia *gealatu*. Daţi-mi-o mie; o vînd pe tutun.

Mi-am scos redingota şi i-am dat-o. Se porni să bată din mîini ca un copil. Apoi, văzînd că rămăsesem numai în cămaşă şi dîrdiam, adăugă :

— O să fie frig, domnule, trageţi asta pe dumneavoastră ; plouă şi-o să vă ude pînă-n măduva oaselor; ş-apoi, e cazu să fim *prezentabeli* în căruţă.

Şi, spunînd aceasta, îşi scoase vesta groasă de lînă gri şi mi-o puse pe braţe; n-am mişcat în nici un fel.

M-am îndreptat spre perete şi m-am rezemat de el; n-aş putea explica ce simţeam alături de omul acela. Se puse să cerceteze cu de-amănuntul redingota ce-i dădusem şi, la tot pasul, izbucnea în strigăte de bucurie.

— Buzunarele-s noi-nouţe!... Gulerul nu-i răpciugos!... Capăt pe puţin cinşpe franci. Ce fericire! Tabac pe şase săptămîni!

Uşa se redeschise. Veneau să ne ia pe amîndoi; pe mine, ca să mă conducă în camera în care condamnaţii îşi aşteaptă ceasul; pe el, ca să-l ducă la Bicêtre. Rîzînd, porni în mijlocul pichetului ce urma să-l ia şi spuse jandarmilor.

---

14 Preotul.

— Hei! Să nu vă-ncurcaţi! Am schimbat pielea, eu şi cu domnu’; să nu mă luaţi în locul lui. Drace! Nu-mi cade cu tronc, acum, că am tutun.

XXIV

Ticălosul bătrîn mi-a luat redingota, că nu i-am dat-o eu, şi mi-a lăsat zdreanţa lui, vesta asta nenorocită. Ce figură o să fac?

Nu i-am îngăduit să-mi ia redingota din nepăsare sau din milă. Nu, ci pentru că era mai puternic decît mine. Dacă m-aş fi opus, m-ar fi bătut cu pumnii lui cei grei.

Sigur, milă! Eram plin de simţăminte rele. Mi-ar fi plăcut să-l sugrum, cu propriile-mi mîini, hoţ parşiv! L-aş fi călcat în picioare.

Mi-e inima furioasă şi sufletu’ înăcrit. Cred că mi-a crăpat fierea. Moartea te înrăieşte.

XXV

M-au dus într-o celulă în care nu se aflau decît patru pereţi goi, o mulţime de zăbrele la fereastră şi o mulţime de zăvoare la uşă; e de la sine înţeles.

Am cerut o masă, un scaun şi cele necesare scrisului. Mi-au fost aduse.

După aceasta, am cerut un pat. Caraliul m-a privit uimit, ca şi cînd ar fi spus: La ce bun?

Mi-au întins, totuşi, un pat de campanie, într-un colţ. Dar, în acelaşi timp, apăru, instalîndu-se în ceea ce numesc ei *camera* mea, un jandarm. S-or fi temînd să nu mă spînzur cu salteaua?

XXVI

E ora zece.

Sărmana mea fiică! Mai sînt încă şase ore şi voi fi mort! Voi fi ceva imund, ce va zace pe masa amfiteatrelor; un cap ce va fi mulat undeva, un trunchi ce va fi disecat altundeva; apoi, ce va mai rămîne va umple un coşciug, şi totul va fi dus la Clamart!

Asta vor face cu tăticul tău, oamenii aceştia dintre care nici unul nu mă urăşte, care toţi mă deplîng şi toţi m-ar putea izbăvi. Mă vor ucide. Înţelegi asta, Marie? Mă vor ucide cu sînge rece, cu ceremonie, pentru ca să iasă toate bine! Ah, Doamne Dumnezeule!

Biată fetiţă! Tatăl tău, care te iubea atîta, tata care-ţi săruta gîtul mic, alb şi înmiresmat, care-şi trecea necontenit mîna prin părul tău ca mătasea, care-ţi lua obrazul rotund în podul palmei, care te dădea uţa pe genunchi şi seara îţi împreuna mînuţele, ca să te rogi lui Dumnezeu!

Cine va face lucrurile acestea de acum înainte? Cine te va iubi? Toţi copiii de seama ta vor avea un tată, tu nu. Cum vei putea să te dezobişnuieşti, draga mea, să primeşti de Anul nou daruri, jucării, bomboane, sărutări? Cum te vei dezobişnui, sărmană orfană, să bei şi să mănînci?

Ah, dacă ar fi văzut-o, măcar juraţii, pe micuţa şi frumoasa mea Marie, ar fi înţeles că nu trebuie să ucizi tatăl unui copil de trei ani.

Şi cînd va creşte, dacă apucă să crească, ce va ajunge? Tatăl său va fi una dintre amintirile poporului parizian. Va roşi la gîndul şi la auzul numelui meu; va fi dispreţuită, respinsă, urîtă, din pricina mea, a mea, care

o iubisem cu toată puterea sufletului. Scumpa, scumpa mea Marie! Să fie adevărat că îţi va fi ruşine şi scîrbă de mine?

Ticălos! Ce crimă am săvîrşit şi ce crimă impun societăţii să săvîrşească!

Ah! Să fie adevărat că urmează să mor înaintea lăsării nopţii?! Eu să fiu acela?! Zgomotul surd pe care îl aud afară, valurile mulţimii vesele care se grăbeşte pe cheiuri, jandarmii care se gătesc în cazarme, preotul în straie negre, omul acela cu mîini roşii, toate acestea se pregătesc pentru mine! Eu voi muri! Eu, acelaşi care este aici, care trăieşte, care se mişcă şi respiră, care şade la această masă ce seamănă cu orice altă masă şi care ar putea fi într-altă parte; eu, în sfîrşit, acest eu pe care îl ating, şi pe care îl simt, şi ale cărui haine fac cutele acestea!

XXVII

Măcar de-aş şti cum este alcătuită, cum se moare acolo; dar, e îngrozitor, nu ştiu.

Numele acelui obiect este înspăimîntător şi nu înţeleg cum am putut, pînă acum, să-i scriu numele şi să i-l pronunţ.

Combinaţia acestor nouă litere, aspectul lor, fizionomia lor e de natură să deştepte o idee cumplită, şi nenorocitul de medic care a inventat acel lucru a avut un nume predestinat.

Imaginea legată de acest lucru odios este vagă, nedeterminată, şi cu atît mai hidoasă. Fiece silabă e ca o piesă a maşinii. Clădesc şi dărîm necontenit în minte scheletul ei monstruos.

Nu îndrăznesc să pun nici o întrebare în legătură cu ea, dar este cumplit să nu ştii ce este, nici ce trebuie să faci. Se pare că există o basculă, şi că eşti culcat acolo, pe burtă... Ah ! O să-mi albească părul înainte de a-mi cădea capul.

XXVIII

Şi totuşi, cîndva, am văzut-o, în treacăt.

Treceam prin *place de Grève*, cu trăsura, într-o zi, pe la unsprezece dimineaţa. Trăsura se opri pe neaşteptate.

Era gloată în piaţă. Am scos capul pe portieră. Liota se înghesuia în *Grève* şi pe chei, şi femei, bărbaţi şi copii stăteau în picioare pe parapet. Am văzut deasupra capetelor un fel de estradă din lemn roşu, pe care o înălţau trei bărbaţi.

Chiar în ziua aceea trebuia executat un condamnat, şi era pregătită maşina.

Am întors capul înainte de a vedea bine. O femeie, alături de trăsură, spunea unui copil:

— Ia te uită, alunecă greu cuţitul, or să ungă şanţul cu muc de lumînare.

De bună seamă, cei doi se află azi acolo. Tocmai a sunat de unsprezece. Ung şanţul cu muc de lumînare.

Ei, de data asta, nu voi mai întoarce capul.

XXIX

Ah! Cruţare! Cruţare! Poate mă vor cruţa. Regele nu are nimic cu mine. Să vină avocatul meu! Repede, avocatul! Vreau galerele! Cinci ani de galere şi cu asta- gata — sau douăzeci de ani — sau pe viaţă, însemnat cu fierul roşu. Dar, să-mi cruţe viaţa!

Galerianul încă mai păşeşte, merge, vine, vede soarele.

A revenit preotul.

Are părul alb, pare foarte blînd, un chip bun şi vrednic de cinste: într-adevăr, este un om excelent şi milos. Azi dimineaţa, l-am văzut golindu-şi punga în mîinile puşcăriaşilor. De ce, atunci, nu găsesc în glasul lui nimic emoţionat, nici emoţionant? De ce nu mi-a spus încă nimic care să-mi vorbească raţiunii sau sufletului?

Dimineaţă, eram rătăcit. Abia dacă-am auzit ce-mi spunea. Cuvintele sale mi se păreau fără rost! m-au lăsat rece; au lunecat pe lîngă mine ca ploaia asta pe geamul îngheţat.

Asta nu înseamnă că reintrînd, adineaori, nu mi-a făcut bine să-l văd. Între toţi oamenii aceştia, mi-am spus, este singurul care a mai rămas om pentru mine. Şi m-a ajuns o sete arzătoare de cuvinte calde şi mîngîietoare.

Am luat loc, el — pe scaun, eu — pe pat. Mi-a spus: Fiule... Cuvîntul acesta mi-a luminat inima. A continuat:

— Crezi, fiule, în Dumnezeu?

— Da, părinte, i-am răspuns.

— Crezi în sfînta biserică apostolică, catolica, romană?

— Desigur, i-am spus.

— Fiule, a reluat el, pari să te îndoieşti. Şi începu să vorbească. A vorbit îndelung; a spus cuvinte multe; apoi, cînd socotea că a sfîrşit, s-a ridicat şi m-a privit pentru ultima oară de cînd îşi începuse vorba; mă întrebă:

— Ei?

Mărturisesc că, la început, îl ascultam cu nesaţ, pe urmă cu evlavie.

M-am ridicat şi eu. I-am răspuns:

— Domnule, lăsa-ţi-mă singur, vă rog.

M-a întrebat:

— Cînd să revin?

— O să vă trimit vorbă.

A ieşit fără a mai adăuga nimic, dar clătinînd capul, ca şi cînd ar fi spus în sinea sa: un necredincios!

Nu, oricît de jos aş fi căzut, necredincios nu sînt; şi Dumnezeu mi-e martor că cred în El. Dar ce mi-a îndrugat bătrînul ăla? Nimic simţit, nimic înduioşat, nimic înlăcrimat, nimic smuls din suflet, nimic din inimă, nimic de la om la om. Dimpotrivă, ceva atît de vag, neprecis, bun pentru toţi şi toate; emfatic unde ar fi trebui profunzime, plat unde ar fi trebuit simplitate; un fel de predică sentimentală sau de elegie teologică. Ici şi colo, un citat latinesc în latineşte. Sfîntul Augustin, sfîntul Grigorie, mai ştiu eu care? Şi, apoi, avea aerul de a-mi spune pe de rost o lecţie recitată de încă douăzeci de ori pînă la mine, de a revedea o lecţie uitată de cît a fost tocită. Ochiul lipsit de omenescul privirii, glasul lipsit de accente, mîinile lipsite de gesturi.

Şi cum să fie altfel? Preotul acesta este preotul oficial al închisorii. Starea lui socială îi cere să consoleze şi să sfătuiască; din asta trăieşte. Ocnaşii, bolnavii, ei sînt de resortul elocinţei sale. Îi mărturiseşte, îi împărtăşeşte, asta este slujba lui. A îmbătrînit mînînd oamenii să moară. De demult s-a obişnuit cu ceea ce îi face pe alţii să tremure; părul lui, bine pudrat, nu se mai face măciucă; gherla şi eşafodul sînt pîine zilnică pentru el. E blazat. Cu siguranţă, are un caiet. La pagina cutare — galerienii, la pagina cutare — condamnaţii la moarte. E anunţat de cu seară că, în dimineaţa următoare, e unul de mîngîiat, la ora dată; întreabă ce e, la galere sau la moarte — şi reciteşte pagina; apoi soseşte. Astfel se întîmplă că acei ce pleacă spre Toulon sau spre Grève sînt locul său comun şi că şi el reprezintă locul lor comun.

Ah, mergeţi şi căutaţi-mi, în locul ăstuia, vreun vicar tînăr ori vreun popă bătrîn, la întîmplare, din prima parohie întîlnită; să-l găsiţi la gura sobei, citindu-şi cartea şi neaşteptîndu-se la nimic şi spuneţi-i:

— Va muri un om şi trebuie să-l mîngîiaţi. Trebuie să fiţi de faţă cînd i se vor lega mîinile, cînd i se va tăia părul, să vă suiţi cu el în căruţă, să ascundeţi cu crucifixul chipul călăului; să vă zgîlţîie, împreună cu el, pe pietroaie, pînă la Grève, să străbateţi, alături de el, gloata ce soarbe sînge; să-l îmbrăţişaţi la picioarele eşafodului şi să rămîneţi pînă ce capul va zace aici şi trupul colea.

Şi aşa să fie adus, palpitînd, tremurînd din picioare pînă-n creştet; să-i fiu aruncat în braţe, la picioarele lui, şi va plînge, şi vom plînge, şi va glăsui, şi voi fi mîngîiat, şi inima mea se va revărsa într-a sa, şi-mi va lua sufletul, şi eu îi voi lua Dumnezeul.

Ce-mi e bătrînul ăsta? Ce sînt eu pentru el? Un ins din specia nenorocită, o umbră ca atîtea altele văzute, încă o unitate adăugată cifrei execuţiilor.

Fac rău, poate, respingîndu-l astfel; el e cel bun şi eu sînt cel rău. Dar, nu e vina mea. Duhoarea mea de condamnat la moarte strică şi murdăreşte totul.

Mi s-a adus hrana; au socotit că am nevoie. Bucate delicate şi de soi; un pui, mi se pare, şi altceva. Da! Am încercat să mănînc; dar, de la prima înghiţitură, îmbucătura mi-a picat din gură, atît de amară şi de urît mirositoare mi s-a părut!

XXX

A intrat un domn, cu pălărie pe cap, ce de-abia mi-a aruncat o privire, apoi, deschizînd un picior regal[15] a început să măsoare pietrele zidului, de jos în sus, vorbind foarte tare, ca să spună: „asta e“, cînd: „nu e asta“.

L-am întrebat pe jandarm despre ce era vorba. Se pare că era un fel de subarhitect, slujbaş al puşcăriei.

15 Instrument de măsură, N.T.

Şi el a fost curios să afle ce era cu mine. A schimbat, în şoaptă, cîteva cuvinte cu gardianul; apoi şi-a aţintit privirile asupra mea o clipă, a dat din cap a nepăsare şi a reînceput să vorbească cu glas tare şi să măsoare.

O dată treaba isprăvită, se apropie de mine şi-mi spuse cu glasul său răsunător:

— Prietene, peste şase luni, penitenciarul ăsta o să arate mult mai bine.

Iar gestul lui părea să adauge:

— N-o să te bucuri de el, păcat.

Aproape că zîmbea. Îmi venea să cred că avea de gînd chiar să mă ia peste picior, aşa cum glumeşti cu mireasa, în seara nunţii.

Jandarmul, ostaş bătrîn, cu grade de vechime, luă asupra sa sarcina răspunsului:

— Domnule, spuse, nu se vorbeşte atît de tare în camera unui condamnat la moarte.

Arhitectul plecă. Eu stăteam locului, asemenea pietrelor pe care le măsura.

XXXI

În continuare, avu loc o păţanie ridicolă.

A venit schimbul bunului jandarm bătrîn căruia, egoist ingrat ce sînt, nici măcar nu i-am strîns mîna. L-a înlocuit altul; un bărbat cu o frunte ponosită, cu nişte ochi de vită şi un chip de prostănac.

De altfel, nici nu îl băgăm în seamă. Eram cu spatele la uşă, aşezat la masa mea; mă străduiam să-mi răcoresc fruntea cu palma şi gîndurile mă chinuiau.

O atingere uşoară pe umăr mă făcu să-mi întorc capul. Era noul jandarm, se afla singur cu mine.

Iată cam ce mi-a vorbit:

— Criminal, ai inimă tare?

— Nu, i-am spus.

Bruscheţea răspunsului meu păru să îl descumpănească. Totuşi, reluă ezitînd:

— Nu sîntem răi din plăcere.

— De ce nu? am replicat. Dacă n-aveţi decît asta de spus, daţi-mi pace. Unde vreţi să ajungeţi?

— Pardon, criminalule, răspunse el. Numa două vorbuliţe. Uite ce e: dacă ai putea ferici un biet nenorocit, şi asta nu te-ar costa nimic, n-ai face-o?

Am ridicat din umeri.

— Veniţi de la Charenton? Straşnic vas v-aţi mai ales să scoateţi fericirea din el. Eu să fericesc pe careva?

Scăzu şi mai tare vocea, şi luă un aer de taină, ce nu se potrivea chipului său idiot.

— Da, criminal, da, fericirea! Da, norocul! Toate astea mi le poţi da tu. Uite ce e: eu sînt un biet jandarm. Serviciul greu, solda uşoară; calul îmi aparţine şi mă ruinează. Or, mai joc la loterie ca să mă echilibrez. Trebuie să mai faci cîte o afacere. Pînă azi nu mi-a lipsit nimic ca să cîştig, decît să nimeresc numerele bune. Caut mereu cîştigătoarele; dau întotdeauna pe-alături. Joc pe 76 şi iese 77. Cît le jinduiesc, şi nu pică... Ai puţintică răbdare, mă rog; am ajuns unde voiam. Ăsta e norocul meu. Se pare,

pardon, criminal, că îţi dai sfîrşitul azi. E ştiut că morţii ce pier aşa, văd dinainte rezultatele la loterie. Făgăduieşte-mi că vii mîine seară, ce te-ar deranja? Ca să-mi dai trei numere, din alea cîştigătoarele. Hă? Nu mă tem de stafii, fii pe pace. Uite adresa mea: Cazarma Popincourt; scara A, nr. 26, în fundul coridorului. O să mă recunoşti, nu-i aşa? Vino chiar astă-seară, dacă-ţi e mai comod.

Aş fi putut răspunde dispreţuitor prostălăului, dacă nu mi-ar fi trecut prin minte o nădejde nebunească. În starea desperată în care mă aflu, îţi vine cîteodată să crezi că poţi fărîma un lanţ cu un fir de păr.

— Ascultă, i-am spus, jucînd teatru, cît poate face cineva în pragul morţii; sînt în stare, într-adevăr, să te fac mai bogat decît este regele şi te ajut să cîştigi milioane, cu o condiţie.

Căscă ochii stupizi.

— Care? Care? Orice ţi-ar face plăcere, criminal.

— În loc de trei numere, îţi făgăduiesc patru. Schimbă hainele cu mine.

— Numai asta?! Strigă desfăcînd primele agrafe ale uniformei.

Mă ridicasem de pe scaun. Îi urmăream fiece mişcare, inima îmi bătea tare; vedeam de pe acum uşile deschizîndu-se în faţa uniformei jandarmereşti şi piaţa, strada şi Palatul Justiţiei rămînîndu-mi în urmă!

Dar, se întoarse cu un aer nehotărît:

— Cum adică?! Să ieşi de-aici?

Am înţeles că totul era pierdut. Făcusem totuşi un ultim efort, dar inutil şi absurd!

— Pentru asta, i-am spus; dar te fac om bogat...

Mă întrerupse.

— Aşa nu! Iete-te! Şi numerele mele! Ca să fie cîştigătoare, trebuie să fii mort.

M-am reaşezat, fără glas şi cu atît mai deznădăjduit cu cît sperasem mai mult.

XXXII

Am închis pleoapele, mi le-am acoperit cu palmele şi am încercat să uit de prezent, refugiindu-mă în trecut. Visînd, îmi revin amintiri din copilărie şi din tinereţe, una după alta, dulci, calme, surîzătoare, ca nişte ostroave înflorite, plutind în hăul acesta de gînduri negre şi încîlcite ce se învîrtejesc în capul meu.

Mă revăd copil, şcolar vesel şi gingaş, jucîndu-mă, alergînd, strigînd dimpreună cu fraţii mei pe aleea verde şi mare, în grădina aceea sălbatică unde s-au scurs primii mei ani, fostă curte a unor călugăriţe, dominată de capul plumbuit al sumbrului dom' Val-de-Grâce.

Şi apoi, iată-mă iarăşi, tot copil, patru ani mai tîrziu, dar, de data aceasta, visător şi pătimaş. O tînără fată într-o grădină singuratică.

Mica spaniolă, cu ochii săi mari şi pletele lungi, cu pielea oacheşă şi aurie, cu buzele roşii şi obrajii trandafirii, andaluza de paisprezece ani, Pepa.

Mamele noastre ne-au spus să alergăm împreună; noi ne plimbam.

Ni s-a spus să ne jucăm şi noi discutam, copii de aceeaşi vîrstă, dar nu de acelaşi sex.

Totuşi, numai cu un an în urmă, ne fugărisem, ne băteam. Mă certam cu Pepita pentru mărul cel mai frumos; dădeam în ea, pentru un cuib de păsărele. Lăcrima; spuneam: „Aşa-ţi trebuie!“, şi mergeam să ne plîngem fiecare mamelor noastre, care ne certau cu glas tare, dîndu-ne dreptate la ureche.

Acum se reazimă de braţul meu şi nu mai pot de mîndru ce sînt şi de emoţie. Păşim încet, vorbim încet. Lasă să-i cadă batista; i-o ridic. Mîinile ne tremură, atingîndu-se. Îmi vorbeşte despre păsărele, de steaua ce se vede acolo, despre apusul purpuriu din spatele copacilor sau despre prietenele de la pension, rochia sau panglicile ei. Spunem lucruri nevinovate şi roşim amîndoi. Fetiţa se preschimbă în tînără.

Era o seară de vară. Ne aflam sub castani, în fundul grădinii. După una dintre acele tăceri îndelungate ce ne umpleau plimbările, îmi dădu drumul braţului, la un moment dat, şi-mi spuse:

— Hai să alergăm!

O văd şi acum; era înveştmîntată toată în negru, purtînd doliu după bunica ei. Îi trecu prin cap un gînd copilăresc; Pepa redevenise Pepita; îmi spuse:

— Hai să alergăm!

Şi o luă la fugă, în faţa mea, cu talia ei fină ca un corset de albină şi cu picioarele sale mici ce îi săltau rochia pînă la jumătatea pulpei. O urmăream; fugea; pelerina neagră i se ridica din cînd în cînd, din pricina aerului stîrnit de alergare, şi îi vedeam, astfel, spatele brun şi proaspăt.

Nu mai eram stăpîn pe mine. Am ajuns-o în apropierea unui puţ părăsit; am strîns-o pe după şolduri, cu dreptul învingătorului, şi am făcut-o să se aşeze pe iarbă; nu s-a opus. Gîfîia şi rîdea. Eu, unul, eram serios şi îi priveam ochii de bezne printre genele negre.

— Stai jos, îmi spuse. E încă zi, hai să citim ceva. Ai vreo carte?

Aveam la mine cel de al doilea volum din „Călătoriile lui Spalianzani“. Am deschis la voia întîmplării, m-am tras mai aproape de ea, şi-a sprijinit umărul de umărul meu şi am început să citim, fiecare pentru sine, aceeaşi foaie. Înainte de a întoarce pagina, era întotdeauna datoare să mă aştepte. Mintea îmi era mai înceată decît a ei.

— N-ai isprăvit? îmi spunea, cînd de-abia începeam.

Iar capetele ni se atingeau, şuviţele de păr ni se împleteau, suflarea ni se apropia treptat, şi gurile pe neaşteptate.

Cînd am voit să ducem lectura mai departe, cerul se înstelase.

— Mămico, mămico, spuse la întoarcere, dac-ai şti ce-am mai fugit...

Eu tăceam.

— Nu spui nimic, îmi reproşă mama, pari trist.

În inima mea era însă rai.

De acea seară îmi voi aminti întreaga mea viaţă.

Viaţa mea întreagă!

XXXIII

A bătut ceasul, nu ştiu pentru ce oră; aud prost orologiul. Parcă aş avea o orgă în urechi; ultimele gînduri ce se învolbură.

În clipa aceasta supremă, cînd mă adun între amintirile mele, îmi regăsesc, cu spaimă, crima: dar aş dori să mă căiesc mult mai amarnic. Aveam remuşcări mai mari înainte de condamnare; de-atunci încoace s-ar părea că nu mai am loc decît pentru gîndurile legate de moarte. Totuşi, cît aş vrea să mă căiesc.

Visînd o clipă la ce a trecut din viaţa mea şi revenind la cuţitul ce va să o sfîrşească în curînd, mă cutremur ca de ceva nou. Copilăria mea frumoasă! Tinereţea mea minunată! Stofă aurită, cu marginea însîngerată! Între atunci şi prezent există un rîu de sînge: sîngele altcuiva şi al meu.

Dacă, într-o bună zi, mi se va citi povestirea, nu le va veni să creadă că, după atîţia ani de nevinovăţie şi fericire, să apară un an oribil care să debuteze cu o crimă şi să se isprăvească într-un supliciu: pare lipit.

Şi totuşi, legi ticăloase şi oameni ticăloşi, n-am fost rău!

Ah! Să mori peste cîteva ceasuri şi să gîndeşti că, un an în urmă, în aceeaşi zi, eram slobod şi curat, că-mi făceam plimbările de toamnă, că rătăceam sub copaci şi călcam frunzele galbene!

XXXIV

În însăşi clipa aceasta, de jur împrejurul meu, în casele acestea ce dau ocol Palatului şi *Grèvei*, şi pretutindeni în Paris, există oameni ce merg încoace, încolo, tăifăsuiesc şi rîd, citesc ziarele, gîndesc la ale lor; negustorii fac negoţ; tinere îşi pregătesc rochiile de bal, pentru diseară; mamele se joacă cu copiii.

XXXV

Îmi amintesc, că, fiind copil, am mers să văd clopotul cel mare de la Notre-Dame.

Eram năucit de atîta căţărat pe scara întunecoasă, în spirală, de străbaterea galeriei nesigure ce leagă cele două turle, de a fi avut Parisul la picioare, cînd, m-am pomenit pătrunzînd în cuşca de piatră şi schelărie în care atîna clopotul cel mare cu limba lui, ce cîntăreşte o mie de chilograme.

Înaintam tremurînd pe scîndurile ce nu erau destul de apropiate, privind de la distanţă, buga aceea atît de vestită în lumea copiilor şi a oamenilor de rînd din Paris, şi, băgînd de seamă, nu fără groază, că streşinile acoperite cu ardezie ce înconjoară clopotniţa cu planurile lor înclinate erau la nivelul picioarelor mele. Printre ele vedeam, ca din zborul unei păsări, piaţa Parvis Notre-Dame şi trecătorii aidoma unor furnici.

Pe neaşteptate, clopotul enorm sună; o vibraţie profundă mişcă aerul şi făcu bătrîna turlă să oscileze. Podeaua sărea pe bîrne. Mai-mai ca zgomotul să mă răstoarne de-a-ndăratelea; m-am clătinat, gata să cad, să alunec pe streşinile acelea de ardezie în pantă. De groază, m-am culcat pe scînduri; strîngîndu-le la piept, fără să scot un sunet, uitînd să mai respir, cu mugetul formidabil umplîndu-mi pavilioanele, cu genunea sub priviri, piaţa aceea din adîncuri, în care se încrucişau atîţia trecători potoliţi şi invidiaţi.

Ei, da! Mi se pare că aş fi încă în turla clopotului mare. Trăiesc în acelaşi timp năucirea şi uluirea. Cavităţile creierului meu sînt zguduite parcă de zgomotul unui clopot şi nu mai zăresc în juru-mi viaţa aceea lineară şi domoală pe care am părăsit-o şi în care păşesc în continuare ceilalţi oameni, decît ca printre crevasele unui hău îndepărtat.

XXXVI

Hôtel de Ville este un edificiu cumplit.

Cu acoperişul său ascuţit şi rigid, cu mica clopotniţă bizară, marele lui cadran alb, caturile cu colonade mărunte, cele o mie de ferestre, scările sale tocite de paşi, cele două arcade din dreapta şi din stînga, stă, la acelaşi nivel cu *Grève* , sumbru, lugubru, cu chipul ros de bătrîneţe şi atît de întunecos, încît e negru şi în faţa soarelui.

În zilele în care au loc execuţii, vomită jandarmi pe toate uşile şi priveşte condamnatul cu toate ferestrele.

Seara, cadranul său, ce indicase ora fatală, rămîne luminos pe faţada lui întunecată.

XXXVII

E unu şi un sfert.

Iată ce simt acuma:

O durere de cap năprasnică, rinichii îngheţaţi, fruntea fierbinte. De cîte ori mă înalţ sau mă aplec, e ca şi cînd mi-ar pluti prin creier un lichid care se izbeşte de pereţii craniului.

Am convulsii şi, din cînd în cînd, îmi cade pana din mîini, ca de o zdruncinare galvanică.

Ochii mă ard, ca şi cînd aş sta în fum.

Mă dor coatele.

Încă două ore şi patruzeci şi cinci de minute, şi mă vindec.

XXXVIII

Se spune că e o nimica toată, că nu suferi, că e un sfîrşit blînd, că, astfel, moartea se simplifică mult.

Da! Şi ce e atunci această agonie de şase săptămîni şi geamătul ăsta prelungit de o zi întreagă?! Ce sînt chinurile acestei zile ireparabile ce se scurge, în acelaşi timp, atît de iute şi atît de încet?! Ce e scara aceasta a caznelor, ce duce la eşafod?!

S-ar spune că nu asta înseamnă suferinţa.

Nu treci prin aceleaşi convulsii cînd ţi se scurge sîngele, strop de strop, sau cînd ţi se stinge inteligenţa, gînd cu gînd?

Apoi, spun că nu suferi; oare sînt siguri? Cine le-a spus? Se istoriseşte cumva că s-ar fi sculat vreun cap însîngerat vreodată, pe marginea coşului, şi că ar fi strigat mulţimii: „Nu doare!“

Există morţi, după acest tipic, care să fi venit să le mulţumească şi să le spună: „Aţi scornit-o bine. S-o păstrăm aşa. Merge“.

Nu, nimic. Nici un minut, nici o clipire, şi gata. Au luat vreodată locul, măcar cu gîndul, celui care stă acolo, în clipa în care ascuţişul greu, ce cade, muşcă din carne, sfîrtecă nervii, fărîmă vertebrele?.... Ce te vaieţi atîta! O jumătate de secundă! Fără durere.... Oroare!

XXXIX

E ciudat că, necontenit, mă gîndesc la rege. Oricît mă împotrivesc, oricît clatin capul, tot timpul un glas îmi şopteşte în urechi:

— Chiar în acest oraş, la această oră şi nu departe de aici, în alt palat, se află un om care are, de asemeni, gărzi la uşă, un om mic între ceilalţi, ca tine, cu sigura deosebire că el e pe atît de sus pe cît eşti tu de jos. Întreaga sa viaţă, minut de minut, e numai glorie, slavă, bucurii, beţie. E înconjurat numai de dragoste, respect, evlavie. Cele mai puternice glasuri scad cînd i se adresează şi cele mai mîndre frunţi se apleacă. Privirile nu îi adastă decît pe mătăsuri şi aur. La ora aceasta, ţine, poate un consiliu de miniştri, la care toţi sînt de părerea sa; sau poate gîndeşte la vînătoarea de mîine, la balul din seara asta, sigur pe faptul că nu poate fi întîrziată serbarea şi lăsînd pe alţii să muncească pentru a-i pregăti plăcerile. Ei, şi acest om e din carne şi oase, ca şi tine! Şi ca în chiar această clipă să se năruie eşafodul cumplit, ca să ţi se redea tot, viaţă, libertate, avere, familie, ar fi suficient ca el să scrie cu pana aceasta cele şapte litere ale numelui său în josul unei bucăţi de hîrtie sau chiar ca să vă întîlniţi, el — în caleaşca sa, tu — în căruţa ta! Şi e bun, şi poate că asta şi vrea, dar nu se va întîmpla!

XL

Ci, hai! Ai curaj în faţa morţii, apucă ideea asta cumplită cu ambele mîini şi priveşte-o în ochi. Cere-i socoteală, să-ţi spună ce e, află ce vrea de la tine, întoarce-o pe toate feţele, să silabiseşti enigma, să privim în mormînt din vreme.

Îmi pare că, de îndată ce mi se vor închide ochii, voi vedea o lumină puternică; o genune de lumină prin care duhul meu se va rostogoli la nesfîrşit. Îmi pare că cerul va fi luminos prin propria sa fire, că aştrii vor alcătui pete de întuneric şi în loc să fie, aşa cum apar ochilor vieţuitoarelor, paiete de aur pe o catifea neagră, ar arăta ca puncte negre pe borangic de aur.

Sau poate, nenorocitul de mine, va fi un hău hidos, adînc, ai cărui pereţi vor fi tapisaţi cu întunecimi; în adîncul căruia mă voi prăbuşi necontenit, întrevăzînd forme clocăind în umbră.

Sau poate, trezindu-mă pe neaşteptate, mă voi regăsi pe o suprafaţă netedă şi umedă, tîrîndu-mă în obscuritate şi rotindu-mă ca un cap ce se rostogoleşte. Îmi pare că va bate un vînt vijelios ce mă va împinge, că voi fi izbit pretutindeni de alte capete dîndu-se de-a dura. Din loc în loc, voi da peste băltoace şi rîuri cu un lichid neştiut şi căldicel. Cînd, în rotirea lor, ochii îmi vor fi întorşi spre înalt, nu voi zări decît un cer de umbră, ale cărui straturi groase vor apăsa asupra lor şi, în depărtări, în adînc, mari arcade de fum mai întunecoase încă decît tenebrele. Voi vedea, de asemeni, zburînd, fără ţel, mici scîntei roşii ce, apropiindu-se prin noapte, se vor preschimba în păsări de foc; — şi aşa va fi veşnicia.

Se poate, la fel de bine, ca, la anumite date, morţii din *Grève* să se adune în nopţile întunecoase ale iernii, în piaţa ce le aparţine. O gloată lividă şi însîngerată din care voi face parte. Fără lună; se va vorbi în şoaptă. *Hôtel de Ville* va fi de faţă, cu faţada sa roasă de viermi, cu acoperişul dărăpănat şi cadranul ce nu a cunoscut mila pentru noi. În piaţă va exista o ghilotină a infernului la care un demon va executa un călău: la patru dinspre ziuă. Va fi rîndul nostru să alcătuim mulţimea din jur.

Probabil că aşa trebuie să fie. Dar dacă morţii de acest fel se întorc, sub ce chip o fac? Ce păstrează din trupul lor incomplet şi mutilat? Ce aleg? Capul sau trunchiul-fantomă?

Ce o fi făcînd moartea cu sufletele noastre? Ce fire vor avea? Ce le dă în plus sau ce le răpeşte? Unde le pune? Le împrumută, oare, din cînd în cînd, ochii de carne, să privească pămîntul şi să plîngă?

Ah! Un preot! Un preot care să ştie aceasta? Vreau un preot şi un crucifix, să-l sărut.

Doamne, e acelaşi!

XLI

L-am rugat să mă lase să dorm şi m-am azvîrlit pe pat.

Într-adevăr, un val de sînge mi se năpustise în cap şi m-a făcut să dorm. Ultimul meu somn, de felul acesta.

Am visat.

Am visat că era noapte. Se făcea că mă aflam în biroul meu, cu doi sau trei prieteni, nu mai ştiu care.

Soţia mea dormea cu copilul în dormitorul de alături.

Vorbeam cu glas scăzut, şi ceea ce spuneam, prietenii mei şi cu mine, ne înspăimînta.

La un moment dat, mi se păru că aud un zgomot, undeva, într-una din celelalte camere ale apartamentului: un zgomot uşor, straniu, nedefinit.

Auziseră şi prietenii mei. Ascultam: era ca o broască pe care o deschizi uşurel, ca un zăvor fierăstruit cît mai încet cu putinţă.

Era ceva care ne îngheţa: ne era teamă. Ne-am gîndit că erau, poate, nişte hoţi ce pătrunseseră. Era o oră înaintată a nopţii.

Am hotărît să mergem să vedem ce e. M-am ridicat, am luat lumînarea; prietenii mă urmau, unul după celălalt.

Am străbătut dormitorul alăturat; soţia mea dormea cu copilul.

Pe urmă, am trecut în salon; i-am dat ocol. Păşeam întîiul. Uşa ce dădea pe scară era bine închisă, la fel şi ferestrele. Ajunşi în dreptul sobei, am văzut că şifonierul pentru lenjerie era întredeschis şi că uşa acestuia era trasă ca şi cînd ar fi trebuit să acopore colţul camerei.

Asta mă surprinse. Am socotit că se afla cineva în spatele uşii.

Am pus mîna pe uşă, să închid şifonierul; rezistă. Mirat, am tras mai tare; cedă brusc şi puturăm vedea o bătrînică, cu mîinile atîrnînd pe lîngă trup, cu ochii închişi, nemişcată, în picioare, ca lipită de colţul odăii.

Avea ceva oribil, mi se face părul măciucă numai cînd mi-o amintesc.

Am întrebat-o pe bătrînă:

— Ce cauţi aici?

N-a răspuns.

Am întrebat-o:

— Cine eşti?

N-a răspuns, nu s-a mişcat, a rămas cu ochii închişi.

Prietenii mei au spus:

— Sigur că e complice cu cei care au intrat cu gînduri rele; au fugit, auzindu-ne venind; ea n-a putut fugi şi s-a ascuns aici.

Am întrebat-o din nou; a rămas tăcută, nemişcată, fără să ne privească.

Unul dintre noi a împins-o; a căzut.

A căzut ca un lemn; ca ceva mort.

Am mişcat-o cu piciorul, apoi doi dintre noi au ridicat-o şi au sprijinit-o din nou de perete. N-a dat nici un semn de viaţă. I-am urlat în ureche, a rămas mută, ca şi cînd nu ne-ar fi auzit.

Ne pierdeam răbdarea; teroarea noastră se împletea cu mînie. Unul dintre noi îmi spuse:

— Puneţi-i luminarea sub bărbie.

Am pus feştila aprinsă sub bărbie. Atunci, deschise un ochi pe jumătate, un ochi gol, spălăcit, cumplit, ce ne privea.

Am tras flacăra la o parte şi i-am spus:

— În sfîrşit! Ai de gînd să răspunzi, vrăjitoare bătrînă? Cine eşti?

Ochiul se închise ca de la sine.

— Asta-i prea de tot! spuseră ceilalţi. Adu iar luminarea! Mai sus! Trebuie să vorbească!

Am ridicat iarăşi fitilul sub bărbia babei.

Atunci deschise ambii ochi, încet, ne privi unul după celălalt şi, aplecîndu-se pe neaşteptate, stinse lumînarea cu o suflare de gheaţă. În aceeaşi clipă, am simţit trei dinţi ascuţiţi înfingîndu-mi-se în mînă, pe întuneric.

M-am trezit, dîrdîind şi lac de sudoare rece.

Bunul preot şedea pe marginea patului meu şi citea rugăciuni.

— Am dormit mult? l-am întrebat.

— Fiule, îmi spuse, ai dormit un ceas. Ţi-a fost adus copilul; te aşteaptă alături. N-am vrut să fii trezit.

— Ah! am strigat. Fetiţa mea! Să fie adusă fetiţa mea!

XLII

E proaspătă, trandafirie, cu ochii mari, e frumoasă!

A fost îmbrăcată cu o rochiţă ce îi şade bine.

Am luat-o, am ridicat-o în braţe, am aşezat-o pe genunchi, i-am sărutat părul.

De ce nu e cu mama ei? — Mama ei e bolnavă; şi bunica. E bine aşa.

Mă privea uimită. Mîngîiată, îmbrăţişată, devorată de sărutările mele, nu protesta, dar, cînd şi cînd, arunca cîte o privire îngrijorată servitoarei, care plîngea într-un colţ.

În sfîrşit, am putut vorbi.

— Marie, i-am spus, micuţa mea Marie!

O strîngeam cu putere la pieptul ce mi se zguduia de gemete. Ţipă.

— Mă doare, domnule, spuse.

Domnule! Se împlineşte un an de cînd nu m-a văzut, bietul copil! M-a uitat, tot, chip, grai, fel de a vorbi; pe deasupra, cine m-ar recunoaşte cu barba asta, hainele acestea, lividitatea mea?! Cum! Sînt gata şters din această memorie, singura în care aş fi vrut să persist! Cum! Nu mai sînt tată! Sînt condamnat să nu mai aud acest cuvînt, cuvîntul acesta, din vocabularul copiilor, atît de dulce, încît nu supravieţuieşte în cel al adulţilor: tăticule!

Şi totuşi, dacă l-aş auzi pe buzele ei încă o dată, o singură dată... Asta este tot ce ceream pentru cei patruzeci de ani ce mi se răpesc.

— Ascultă, Marie, i-am spus, împreunîndu-i mîinile într-ale mele, nu mă cunoşti de loc?

M-a privit cu ochii săi frumoşi şi a răspuns:

— Sigur că nu!

— Uită-te bine, am repetat. Cum, nu ştii cine sînt?

— Ba da, spuse. Un domn.

Doamne! Să iubeşti cu patimă o singură fiinţă pe lume, să o iubeşti cu toată dragostea şi s-o ai în faţa ta, văzîndu-te; să-ţi vorbească, să-ţi răspundă şi să nu te cunoască! Să nu aştepţi altă mîngîiere decît de la ea şi să fie singura care să nu ştie că ai nevoie de ea pentru că urmează să mori!

— Marie, am reluat, ai un tătic?

— Da, domnule, spuse copilul.

— Şi, unde este?

Îşi ridică ochii miraţi:

— Ah! Nu ştiaţi? E mort.

Apoi a ţipat, deoarece am fost pe punctul să cad jos.

— Mort! am spus. Marie, ştii tu ce e aia să fii mort?

— Da, domnule, răspunse. E în pămînt şi în cer.

Continuă fără să o mai provoc:

— Mă rog lui Dumnezeu în fiecare dimineaţă şi seară, pe genunchii mămicii.

Am sărutat-o pe frunte.

— Mărie, spune-mi rugăciunea ta.

— Nu pot, domnule. Rugăciunea nu se spune toată ziua bună-ziua. Veniţi diseară la noi acasă; o s-o spun.

Era prea mult. Am întrerupt-o:

— Mărie, eu sînt tăticul tău.

— Ei! exclamă ea.

Am adăugat:

— Vrei să fiu tăticul tău?

Copilul întoarse capul.

— Nu! Tăticu era mult mai frumos.

Am acoperit-o cu sărutări şi lacrimi. Încercă să se smulgă din braţele mele, ţipînd:

— Mă înţeapă barba dumneavoastră!

Atunci am reaşezat-o pe genunchi, uitîndu-mă cu drag la ea şi am întrebat-o:

— Marie, ştii să citeşti?

— Da, răspunse. Ştiu să citesc bine. Mămica mă pune să citesc.

— Ia, hai, citeşte puţin, i-am spus, arătîndu-i o hîrtie pe care o făcuse ghemotoc într-una din mîini.

Clătină din capul ei frumos:

— Păi, nu ştiu să citesc decît fabule.

— Încearcă, totuşi. Hai, citeşte.

Desfăcu hîrtia şi începu să silabisească, urmărind cu degetul, literă de literă :

— C, O, CO, M, U, MU, N, I, NI, C, A, T, CAT, comunicat...

I-am smuls-o din mînă. Citea sentinţa mea de moarte. Servitoarea obţinuse hîrtia pe un ban. Pe mine mă costa mai mult.

Nu există cuvinte care să traducă ceea ce simţeam. Violenţa mea o speriase; aproape că plîngea.

Deodată, îmi spuse:

— Daţi-mi hîrtia înapoi; ia te uită! Mă joc cu ea!

I-am înmînat-o servitoarei.

— Du-o.

Am căzut iar pe scaun, întunecat, trist, deznădăjduit. Trebuie să vină; nu mai ţin la nimic; ultima fărîmă a inimii mi-era zdrobită. Sînt tocmai bun pentru ce au ei de săvîrşit.

XLIII

Preotul e bun; şi temnicierul. Cred că au lăcrimat cînd am cerut să-mi fie luat copilul.

Gata. Acum e nevoie să mă înţepenesc în mine însumi, să gîndesc cu hotărîre la călău, la căruţă, la jandarmi, la gloata de pe punte, la gloata de pe chei, la gloata de la ferestre şi la ce este pregătit special pentru mine în această lugubră *place de Grève*, ce ar putea fi pavată cu capetele ce le-a văzut căzînd.

Cred că mai am un ceas pînă mă voi obişnui cu ce am de făcut.

XLIV

Toţi oamenii aceştia vor rîde, vor bate din mîini, vor aplauda şi, între toţi oamenii aceştia slobozi şi necunoscuţi caraliilor, ce aleargă plini de veselie să vadă o execuţie, în mulţimea aceasta de capete care va acoperi piaţa, se va găsi cel puţin un cap sortit să urmeze capului meu în acest coş, mai devreme sau mai tîrziu.

Cel puţin unul dintre cei care vin pentru mine va veni şi pentru sine.

Pentru fiinţele acestea însemnate, există într-un anume punct din *place de Grève* un loc însemnat, un centru de atracţie, o capcană. Se tot învîrt în jurul ei, pînă ce calcă pe ea.

XLV

Micuţa mea Marie. A fost din nou dusă să se joace: priveşte gloata pe uşa trăsurii şi nici nu se mai gîndeşte la *domnul* acela.

Poate mai am răgaz să mai scriu pentru ea cîteva pagini, pe care să le citească într-o bună zi, ca, peste cincisprezece ani, să plîngă în numele zilei de astăzi.

Da, trebuie să afle povestea mea de la mine şi de ce numele ce îi las moştenire este însîngerat.

XLVI

POVESTEA MEA

Nota editorului. Încă nu au putut fi regăsite filele ce alcătuiau acest capitol. Poate, după cum reiese din următoarele, condamnatul nu a avut vreme să le mai scrie.

Era prea tîrziu atunci cînd s-a hotărît s-o facă.

XLVII

Într-o cameră de *Hôtel de Ville*. Sînt la *Hôtel de Ville*!... Deci, am ajuns. Drumul execrabil fusese străbătut. Aici este piaţa, şi sub fereastră — liota cumplită ce latră, mă aşteaptă, rîde.

De pomană am strîns din dinţi, de pomană m-am crispat, nu m-a ajutat inima. Cînd am văzut cele două braţe roşii cu triunghiul lor negru în vîrf, dominînd piaţa, aşa cum stăteau între cele două felinare de pe chei, nu m-a mai ajutat inima. Am cerut să fac o ultimă declaraţie. Am fost lăsat aici şi s-au dus să caute un procuror regal. Îl aştept; tot cîştig puţin timp.

Iată cum a fost:

Bătînd orele trei, veniră să mă anunţe că a sosit vremea. M-a apucat tremuratul, ca şi cînd aş fi gîndit la altele în ultimele şase ore, în ultimele şase săptămîni, în ultimele şase luni. A fost complet neaşteptat.

Am străbătut coridoarele, am coborît scările. M-au împins între două celule de la catul de jos, un loc murdar, întunecos, strîmt, abia luminat de o zi ploioasă şi ceţoasă. La mijloc era un scaun. Mi-au spus să stau jos; m-am aşezat.

Lîngă uşă şi de-a lungul pereţilor, se aflau cîteva persoane în picioare, pe lîngă preoţi şi jandarmi; şi mai erau şi alţi trei oameni.

Întîiul, cel mai vînjos, mai în vîrstă, era gras şi avea chipul roşu. Purta o redingotă şi un tricorn ce îşi pierduse forma. El era.

Era călăul, valetul ghilotinei. Ceilalţi doi erau valeţii săi.

Abia mă aşezasem, că ceilalţi doi se şi apropiară de mine, pe la spate, ca nişte pisici; apoi, deodată, am simţit răceala oţelului prin plete şi am auzit scîrţîitul foarfecelor în urechi.

Părul, tăiat la nimereală, cădea, plete-plete, pe umerii mei, şi omul cu tricorn le făcea, binişor, să cadă jos cu mîna.

În jurul meu se vorbea cu glas scăzut.

Afară, zgomotul era puternic, ca şi cînd aerul ar fi fost vălurit de un freamăt. La început mi-a venit să cred că rîul făcea aşa, dar, izbucnind nişte hohote de rîs, mi-am dat seama că era gloata.

Un tînăr care scria ceva cu un creion, lîngă fereastră, îl întrebă pe unul dintre temnicieri cum se numea ceea ce avea loc atunci.

— Toaleta condamnatului, răspunse celălalt.

Am înţeles că asta urma să apară în ziarul de mîine.

Pe neaşteptate, unul dintre valeţi îmi scoase haina şi celălalt îmi înşfăcă mîinile ce-mi atîrnau, mi le suci la spate, şi atunci am simţit nodurile unei sfori strîngîndu-mi treptat pumnii apropiaţi. În acelaşi timp, celălalt îmi scotea cravata. Cămaşa mea de batist, singurul lucru ce îmi rămăsese de altădată, îl făcu să ezite o clipă, după care porni să îi taie gulerul.

Cînd luară această oribilă precauţie, la înfiorarea oţelului ce îmi atingea gîtul, îmi tresăriră coatele şi am gemut înăbuşit, fără să vreau.

— Vă rog să mă iertaţi, domnule, spuse. V-a durut?

Călăii sînt oameni foarte cumsecade.

Gloata mugea cu şi mai multă tărie, afară.

Bărbatul vînjos, cu chip înfloritor, îmi oferi o batistă muiată în oţet, să o duc la nas.

— Mulţumesc, i-am răspuns cît de tare am putut, n-are rost; mă simt bine.

Atunci unul dintre ei se aplecă şi îmi legă picioarele, cu o funie subţire ce îmi îngăduia să păşesc, dar numai cîte puţin. Această funie îmi fu prinsă şi de mîini.

În continuare, omul cel vînjos îmi azvîrli haina pe spate şi îi înnodă mînecile sub bărbie. Ce avuseseră de făcut aici se isprăvise.

Atunci, preotul se apropie cu crucifixul.

— Să mergem, fiule! îmi spuse.

Slugile mă apucară de sub braţe; m-am ridicat, am umblat; îmi erau paşii moi şi fără vlagă, ca şi cînd aş fi avut cîte o pereche de genunchi la fiecare picior.

În acea clipă uşa de afară îşi desfăcu ambele aripi. Urletele furioase, aerul rece, lumina orbitoare irumpseră spre umbra în care mă aflam. Am zărit, brusc, mii de capete strigînd deodată, în ploaie, îngrămădite alandala pe rampa scării mari a Palatului; în dreapta, la nivelul pragului, un rînd de cai de jandarmerie, uşa scundă neîngăduindu-mi să le văd decît picioarele din faţă şi pieptul; înaintea mea, un detaşament de ostaşi, în ţinută de luptă; la stînga, spatele unei căruţe, de care era sprijinită o scară ţeapănă. Sinistru tablou, admirabil încadrat într-o uşă de temniţă.

Pentru această clipă temută îmi păstrasem curajul. Am făcut trei paşi şi am apărut în prag.

— Uite-l, uite-l! urlă mulţimea. Gata, iese!

Şi cei ce se aflau mai aproape de mine bătură din palme. Oricît este un rege de iubit, tot n-are parte de altfel de aclamaţii.

Căruţa era ca oricare alta, cu un cal costeliv şi un căruţaş cu o bluză groasă, albastră, cu desene roşii, asemenea celor ale zarzavagiilor de pe lîngă Bicêtre.

Bărbatul cel vînjos, cu tricorn, urcă întîiul.

— Bună ziua, domnule Samson! strigau copiii spînzuraţi de garduri. Unul dintre valeţi îl urmă.

— Bravo, Mardi! strigară copiii din nou. Ambii luară loc pe bancheta din faţă.

Era rîndul meu: am urcat destul de stăpîn pe mine.

— Se ţine tare, spuse o femeie din preajma jandarmilor. Această bandă atroce mă încurajă. Preotul veni să şadă lîngă mine. Fusesem aşezat pe bancheta din spate, cu spatele la cal. M-am cutremurat înţelegînd această ultimă bunăvoinţă.

Fac treburile astea cu umanitate.

Am vrut să privesc în jurul meu: jandarmi înainte, jandarmi în urmă; apoi mulţimea, gloată şi iar gloată: piaţa înecată într-o mare de capete.

Un pichet de jandarmi mă aştepta la poarta gardului Palatului.

Ofiţerul dădu ordin. Căruţa şi cortegiul se puseră în mişcare, ca şi cînd ar fi fost împinse înainte de urletele gloatei.

Trecurăm de gard. În clipa în care căruţa a cotit spre *Puntea Schimbului*, piaţa a tunat de la pavaj pînă pe acoperişuri, iar podurile şi cheiurile au răspuns, de îţi venea să crezi că urmează un cutremur de pămînt.

În locul acela, pichetul ce mă aştepta se adăugă escortei.

— Jos pălăria! Jos pălăria! strigau în acelaşi timp o mie de guri. Ca în faţa regelui.

Atunci am rîs şi eu cumplit şi i-am spus preotului:

— Ei — pălăria, eu — capul.

Mergeam la pas.

Cheiul cu flori exala miresme; era zi de tîrg. Florăresele îşi părăsiseră buchetele de dragul meu.

Peste drum, puţin înainte de turnul pătrat ce alcătuieşte colţul Palatului, se află cabarete ale căror magazine erau ticsite de spectatori, îndeosebi femei, fericiţi de a fi pus mîna pe locuri atît de bune. Pesemne hangiii fac afaceri bune azi.

Se închiriau mese, scaune, eşafodaje, căruţe. Toate se încovoiau de atîţia spectatori. Neguţătorii de sînge de om strigau să-ţi spargă timpanele: „Cine mai vrea locuri ?“ Mă cuprinse furia împotriva acestor oameni. Îmi venea să le strig: „Cine vrea locul meu?“

Dar căruţa nu stătea locului. La fiece învîrtire de roţi, mulţimea din spatele ei se reorganiza pe alte poziţii. Şi o

urmăream, cu ochi buimaci, cum se îndreaptă spre alte porţiuni, pe unde urma să trec.

Trecînd peste *Puntea Schimbului*, am aruncat, din întîmplare, privirile spre dreapta mea, în urmă. Ochii mi s-au oprit de cealaltă parte a cheiului, deasupra caselor, asupra unei turle negre, izolată, acoperită de sculpturi, ca de nişte spini, pe culmea căreia vedeam doi monştri de piatră şezînd în profil. Nu ştiu ce îmi veni să îl întreb pe preot ce anume era acea turlă? — „Saint-Jacques — la — Boucherie[16]“, răspunse călăul.

Nu ştiu cum se făcea că nu îmi scăpa nimic din cele ce se petreceau în jurul meu, în pofida brumei şi a ploii mărunte şi albicioase care ţeseau în aer o pînză de păianjen. Fiece amănunt îmi sporea chinul. Nu există cuvinte pentru emoţii.

Pe la mijlocul acestei *Punţi a Schimbului*, atît de largă, dar atît de strîmtorată încît ne făceam drum cu greu, am fost năpădit de groază. M-am temut să nu leşin: ultimă mîndrie! Şi m-am ameţit singur, străduindu-mă să orbesc şi să asurzesc la orice, afară de prezenţa preotului, ale cărui cuvinte abia le auzeam, întretăiate de rumoare.

Am luat crucifixul şi l-am sărutat.

— Ai milă de mine, Dumnezeule! am spus şi m-am străduit să mă agăţ de acest gînd.

Dar fiece zdruncinare a căruţei mă zguduia. Apoi, la un moment dat, am resimţit un frig cumplit. Ploaia îmi străbătuse veştmintele, îmi uda pielea capului, prin părul tăiat scurt.

---

16 ,,Sfîntul Jacob — Măcelărirea”, N.T.

— Tremuri de frig, fiule? s-a interesat preotul.

— Da, i-am răspuns. Dar, nu era numai frigul.

Trecînd de pod, femeile mă plînseră că eram atît de tînăr.

Am apucat-o pe cheiul fatal. Începusem să nu mai văd, să nu mai aud. Toate glasurile acelea, toate capetele de la ferestre, de la uşi, de la gardurile prăvăliilor, de pe stîlpii felinarelor, spectatorii aceia nesăţioşi şi cruzi; mulţimea aceasta care, toată, mă cunoştea, eu necunoscînd pe nimeni; drumul acesta pavat şi zidit cu chipuri omeneşti... Eram beat, prostit, înnebunit. Apăsarea atîtor păreri de rău este de nesuportat.

Mă clătinam, aşadar, pe bancă, nemaifiind atent nici măcar la preot cu crucifixul său.

În tumultul ce mă împresura, nu mai făceam deosebirea între strigătele de milă şi cele de bucurie, între rîs şi plîns, între glasuri şi zgomote; toate alcătuiau o rumoare ce răsuna în capul meu ca alama lovită.

Ochii mei citeau mecanic firmele prăvăliilor.

O stranie curiozitate mă îndemnă, la un moment dat, să îmi întorc capul şi să privesc acel ceva către care înaintam. Era o ultimă bravadă a inteligenţei; dar trupul nu voi aceasta, ceafa mea rămase inertă şi parcă moartă înaintea mea.

Am zărit numai, pe stînga, dincolo de rîu, turla lui Notre Dame, care, văzută de unde mă aflam, o ascundea pe cealaltă. Este accea cu steagul. Era multă lume acolo, şi vedea, desigur, bine.

Şi căruţa mergea înainte, înainte, şi prăvăliile rămîneau în urmă, şi firmele treceau, una după alta, scrise, pictate, aurite, şi gloata rîdea şi bătea din picioare în noroi, şi eu mă lăsam dus, aşa cum cei ce adorm se lasă purtaţi spre visurile lor.

Deodată, şirul prăvăliilor ce îmi preocupau ochii se tăie în unghiul unei pieţe; mugetul mulţimii devenise mai cuprinzător, mai lătrător, tot mai vesel; căruţa se opri, pe neaşteptate, de era cît pe ce să cad cu obrazul pe scînduri. Preotul mă susţinu. „Curaj“, şopti. Se adusese o scară în spatele căruţei; îmi dădu braţul, am coborît, apoi am făcut un pas, m-am întors să mai fac unul şi n-am putut. Văzusem, între cele două felinare ale cheiului, un lucru înfiorător.

Ah! Era realitatea!

M-am oprit, ca şi cînd aş şi fi primit o lovitură.

— Am o ultimă declaraţie de făcut! am strigat fără glas.

Am fost urcat aici.

Am cerut să fiu lăsat să pun pe hîrtie ultimele mele voinţe. Mi-au dezlegat mîinile, dar funia este aici, gata; şi restul este jos.

XLVIII

Un judecător, un comisar, un magistrat, nu ştiu ce era, a intrat. I-am cerut iertare, împreunîndu-mi mîinile şi tîrîndu-mă în genunchi. M-a întrebat surîzînd, cu ceva fatal pe faţă, dacă asta era tot ce aveam să îi spun.

— Iertare! Iertare! am repetat, sau fie-vă milă, încă cinci minute!

Cine poate şti? Poate vine! Este oribil să mori aşa, la vîrsta mea! Se întîmplă să fii graţiat în ultima clipă, s-a întimplat deseori. Şi cine să fie, domnule, graţiat, dacă nu eu?

Călăul ăsta ticălos! S-a apropiat de judecător ca să îi spună că execuţia trebuie să aibă loc la o anume oră, că ora se apropie, că el răspunde de punctualitate; că plouă şi există riscul ca lucrul acela să ruginească.

— Vă rog! Aveţi milă! O clipă să mai aşteptăm graţierea! Să ştiţi că mă apăr, muşc!

Judecătorul şi călăul au ieşit. Sînt singur. Singur cu doi jandarmi.

Ah, gloata sinistră, cu ţipetele sale de hienă!

— Cine ştie dacă nu scap de ea, dacă nu sînt salvat, dacă graţierea mea...?! E imposibil să nu fiu graţiat.

Ah, ticăloşii! Îmi pare că urcă treptele...

ORA PATRU